

ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕКСКУРС:
ПЕРСОНАЛІ, ДОСВІД,
ПРАКТИКА

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Крашеніннікова Т.В., Холод І.В., Негодченко О.П., Зав'ялов Д.І.

**ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕКСКУРС:
ПЕРСОНАЛІЇ, ДОСВІД, ПРАКТИКА**

ДОВІДНИК

**Дніпро
2023**

УДК 37.013 (477) (035)

П 24

Рецензенти:

Антонова Олена Євгеніївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка

Кочубей Тетяна Дмитрівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Педагогічний екскурс: персоналії, досвід, практика. Довідник / Укладачі: Крашеніннікова Т.В., Холод І.В., Негодченко О.П., Зав'ялов Д.І. Дніпро: ВВПЗ «ДГУ», 2023. 170 с.

Довідник розрахований на педагогів, психологів, науковців, викладачів і здобувачів вищої освіти, учнів і вчителів загальноосвітніх шкіл, усіх, хто прагне поглибити свої знання з педагогіки у професійному та народному варіантах.

У довіднику подано список умовних скорочень, алфавіт, список довідкової літератури та джерел.

*Ухвалено до друку Науково-методичною радою Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»
(протокол № 10 від 22 червня 2023 р.)*

© Крашеніннікова Т.В.
© Холод І.В.
© Негодченко О.П.
© Зав'ялов Д.І.
© ВВПЗ «ДГУ»

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Алфавіт	4
Список аббревіатур та умовних скорочень	5
А	6
Б	17
В	32
Г	42
Ґ	51
Д	52
Е	61
Ж	62
З	62
І	68
Ї	70
Й	70
К	70
Л	80
М	89
Н	103
О	110
П	113
Р	127
С	134
Т	142
У	147
Ф	150
Х	153
Ц	154
Ч	157
Ш	158
Щ	163
Ю	163
Я	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	166

ПЕРЕДМОВА

Довідник «Педагогічний екскурс: персоналії, досвід, практика» має чітку структуру, що полегшує орієнтування читача в тексті та сприяє ефективному вивченню матеріалу. Велика увага приділяється практичним аспектам, що дозволяє читачеві легко застосовувати здобуті знання у реальних умовах педагогічної діяльності.

У довіднику висвітлюються основні віхи життєвого шляху та наукові досягнення відомих педагогів, психологів, учителів різних століть, що додає йому унікальності та оригінальності. Навчальний посібник-довідник є вагомим внеском у процес опанування категоріально-понятійним апаратом педагогіки та психологічних процесів у ній, а також ефективним його використанням у педагогічній діяльності.

Праця підготовлена як навчально-методичне видання для здобувачів вищої освіти, педагогів, психологів, соціальних працівників, соціальних педагогів тощо, які працюють із дітьми та учнівською молоддю. «Педагогічний екскурс: персоналії, досвід, практика» є не тільки навчальним посібником, але й важливим джерелом інформації для всіх, хто цікавиться педагогікою та бажає вдосконалити свої навички в галузі навчання і виховання.

Важливим аспектом є також впровадження ідей навчання та виховання у міжкультурній взаємодії. Довідник сприяє формуванню глибокого розуміння різних культур, релігій та соціальних реалій та їхній вплив на освіту в цілому та розвиток педагогічної думки зокрема.

Авторські педагогічні моделі, технології виховання та передовий педагогічний досвід, представлений у довіднику, може допомогти всім бажаючим стати більш кваліфікованим та ефективним у професійній діяльності.

АЛФАВІТ

Аа Бб Вв Гг Гг Дд Ее Єе Жж Зз Ии Іі Її Йй
Кк Лл Мм Нн Оо Пп Рр Сс Тт Уу Фф Хх Цц Чч
Шш Щщ ь Юю Яя

СПИСОК АБРЕВІАТУР ТА УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АПН – Академія педагогічних наук
бл. – близько
вид. – видання
ВНЗ – вищий навчальний заклад
ВУАН – Всеукраїнська академія наук
ж. – журнал
зб. – збірник, збірка
ЗУНР – Західноукраїнська народна республіка
ін. інші
ІНО – Інститут народної освіти
КК – кримінальний кодекс
м. – місто
надрук. – надруковано
НАПН – Національна академія педагогічних наук
НДІ – Науково-дослідний інститут
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
НТШ – Наукове товариство імені Т. Шевченка
обл. – область
р. – рік
рр. – роки
с. – село
сmt – селище міського типу
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст. – століття
США – Сполучені Штати Америки
т. – том
т. д. – так далі
УВАН – Українська вільна академія наук
УГА – Українська галицька армія
УГКС – Українська греко-католицька церква
УККА – Український конгресовий комітет Америки
УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання
УНДС – Український національно-державний союз
УНР – Українська Народна Республіка
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСС – Українські січові стрільці
УЦК – Український центральний комітет
ФРН – Федеральна Республіка Німеччини
ЦК – Центральний комітет
ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
(United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)

А

АБЛАМСЬКА КАТЕРИНА (1890–?) – педагогічна діячка, викладачка в навчальних закладах Києва, в 1917-1919 рр. – співробітниця журналу «Вільна Українська Школа».

АВДИКОВИЧ ОРЕСТ ЛЬВОВИЧ (псевдонім – Данило Троян; 16.02.1877, с. Дубківці, нині у складі с. Раптівці Гусятинського району Тернопільської області – 29.10.1918, Відень, похований у Перемишлі, нині Польща). Основне наукове зацікавлення – літературознавство та педагогіка. У педагогіці застосовує власну методику викладання української і класичної мов.

Народився у сім'ї греко-католицького священника-москвофіла о. Лева Авдиковича. Закінчив Львівську гімназію. У 1898 році навчався в гірничій академії в місті Леобен (Австрія). 1901 року закінчив філософський факультет Львівського університету. Учителював у Перемишлі: спершу в польськомовній гімназії, від 1903 року – в українській гімназії і водночас в Українському ліцеї для дівчат. Від 1905 року – перший адміністратор і префект гімназійного інституту, від 1909 р. – професор гімназії. Був завідувачем української бібліотеки для учнів і куратором драматичного гуртка, керував літературною секцією. Проявив себе як талановитий вихователь молодого покоління і дуже скоро пройшов шлях від заступника вчителя на дійсного вчителя. Від 1908 року – голова Перемишльської філії Товариства наукових викладів імені Петра Могили. Авдикович активно підтримував українське освітнє та культурне відродження. Він був одним із засновників та членом Громадського товариства «Просвіта», яке сприяло поширенню освіти серед українського населення. Він виступав за розвиток української шкільної системи та вивчення української мови.

Займався письменницькою та науково-літературною діяльністю. Під кінець 90-х рр., під впливом Осипа Маковея (редактора «Буковини» пізніше співредактора «Літературно-наукового вісника») почав писати оповідання, які були надруковані спочатку в «Ділі» «Руслані», «Літературно-науковому віснику». Окремими збірками вийшли: «Поезія і проза», «Нарис одної доби», «Метелики», «Демон руїни». Уже в перших оповіданнях О. Авдиковича проявляються декадентські настрої, вельми популярні серед галицької молоді, та не лише української, але й польської. Найкращі оповідання О. Авдиковича

поміщені у збірці «Моя популярність та інші оповідання» (1905 р.), яку підготував до друку і видав Володимир Гнатюк.

Авдикович Орест був відомим українським педагогом та громадським діячем на початку ХХ століття, і він вніс важливий внесок у розвиток освіти та дидактики в Україні. Розглядав дидактику як науку, яка вивчає методи і принципи навчання та виховання, спрямовані на розвиток і саморозвиток особистості. Підкреслював важливість індивідуалізації освіти, тобто приділяв увагу унікальним потребам та здібностям кожної дитини. Підтримував ідею «гуманізму в навчанні», що передбачало створення комфортних умов для навчання та розвитку особистості. Акцентував увагу на ролі вчителя, який повинен бути не лише посередником у передаванні знань, але й вихователем, що сприяє гармонійному розвитку учнів. Його погляди, ідеї, діяльність у дидактиці мали вплив на формування української національної ідентичності та культурного відродження.

АЛЕКСАНДРОВСЬКИЙ ГРИГОРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ (1872 с. Стрільники Бахмацького району Чернігівської області – 1936?) – педагог, літературознавець і громадський діяч. Закінчив Київський університет (1895). Викладав у київських середніх навчальних закладах; 1903–1904 видавав і редагував газету «Киевские отклики»; 1905–1920 – викладач Вищих жіночих курсів; 1910–1920 – викладач педагогіки, психології і новітньої літератури у Фребелівському педагогічному інституті (Київ). У добу змагань працював у Міністерстві народної освіти, був співробітником «Ради», «Нової ради», «Вільної української школи» та інших видань. Від листопада 1922 року – науковий співробітник ВУАН. Досліджував театральне мистецтво і психологію актора.

АЛИСЬКЕВИЧ АНДРІЙ (1870–1949) – освітянин, педагог, організатор українського шкільництва, громадський діяч, учитель німецької, грецької і латинської мов у середніх школах Галичини та Закарпаття. Видатний організатор учительства й педагогічний діяч Галичини й Закарпаття, германіст, директор українських гімназій у Перемишлі (з 1910 р.), згодом у Берегові, Ужгороді, Великому Бичкові; засновник і почесний член Взаємної помочі українського вчительства, голова Педагогічної редакційної комісії руського педагогічного товариства (1909), член Комітету для реформи шкільництва при Міністерстві Народної Освіти в Кам'янці-Подільському (1919), редактор «Дзвінка» у Львові (1904 і 1906–1908), автор підручників.

1905 – засновник і почесний член «Взаємної помочі галицьких і буковинських вчителів», 1909 – голова Педагогічної редакційної комісії руського педагогічного товариства (а з 1925 року – Товариства педагогічної Підкарпатської Руси) і т.д. Помер у Празі.

АЛЧЕВСЬКА ХРИСТИНА ДАНИЛІВНА (16.04.1841–15.08.1920) – українська педагогиня, діячка народної освіти, методистка початкової школи, засновниця Харківського товариства поширення в народі грамотності, перших недільних шкіл, Першої безплатної народної бібліотеки-читальні. Очолила авторський колектив з укладання тритомного рекомендаційного покажчика книг «Что читать народу?» (1884–1906), 3-томного посібника «Книга взрослых», який протягом 1899–1917 рр. витримав 40 видань. Авторка спогадів «Передуманное и пережитое» (1912), методичних статей із навчання дорослих та оповідань.

Попри заборону вивчення української мови, Христина Алчевська впродовж 50 років вмщувала українську пісню у навчання своєї школи. Вона активно виступала за вивчення української мови, пропагувала творчість Тараса Шевченка. Твір «Кобзар» займав почесне місце у навчальному процесі школи. У своїй книжці «Передумане і пережите» Х. Алчевська розповідала про свою глибоку любов до України та українського народу, і передавала ці почуття як ученицям, так і своїм дітям. Педагогічна діяльність Х. Д. Алчевської здобула всесвітнє визнання на Міжнародному конгресі приватної ініціативи у справі народної освіти (Франція, 1889). Її було обрано віце-президентом Міжнародної ліги освіти. Багато освітніх товариств обрали видатну педагогиню почесною членкинею, деякі з них нагородили її золотими медалями. Проте до глибокої старості вона була в немилості в царській владі. Лише після Жовтневої революції відчула піклування про себе: як «відома діячка народної освіти» отримала одну з перших персональних пенсій (Харківський міськвиконком за клопотанням Ганни Хоперської). Померла Христина Данилівна 15 серпня 1920 року. Поховали її в сімейному склепі на міському кладовищі у м. Харкові.

АМОНАШВІЛІ ШАЛВА ОЛЕКСАНДРОВИЧ (08.03.1931) – педагог, доктор психологічних наук. Народився в Тбілісі, закінчив Тбіліський державний університет. У 1960 році захистив кандидатську дисертацію з педагогіки, у 1972 році – докторську дисертацію з психології. Протягом 1957–1991 років працював у НДІ педагогіки Грузії – лаборантом, науковим

співробітником, ученим секретарем, завідувачем лабораторії, заступником директора, директором, генеральним директором Науково-виробничого педагогічного об'єднання.

Система виховання та навчання за Ш. Амонашвілі будується на ідеях гуманності й віри в дитину, вихованні творчістю і співпрацею педагогів із дітьми, де педагогами виступають і батьки. Щодо ролі батьків у межах гуманної педагогіки – їм необхідно зрозуміти, що дитина не є їхня власність, а радше гість, якого вони самі запросили. Якщо на дитину покладають великі сподівання, то вони вимагають великої педагогіки. Таким чином, головною метою гуманної педагогіки стає виховання Благородної Людини, Благородної Особистості, Благородного Громадянина. Школа Життя, проголошена в концепції гуманної педагогіки, веде дитину через досягнення цінностей свого народу, своєї нації, своєї країни, Батьківщини до досягнення загальнолюдських цінностей. Із посеред характеристик гуманної педагогіки Ш. Амонашвілі виводить особистісні якості характеру, необхідні педагогу, який працює в системі особистісно-орієнтованого навчання такі, як: доброзичливість, щира зацікавленість дітьми, повага до учнів, ввічливість, толерантність, привітність, коректність, компетентність, ерудованість, різнобічні інтереси, уміння створювати навколо себе миролюбиву атмосферу, усвідомлення і врахування власних помилок, вміння слухати, вміння виправляти власні помилки. Амонашвілі наголошував на тому, що головні принципи гуманної педагогіки придумав не він, а вони є квінтесенцією всього найкращого у світовому педагогічному надбанні.

АНАНЬІН СТЕПАН АНДРІЙОВИЧ (1874–1942) – видатний український педагог і психолог, вчений, фахівець із теорії виховання, зокрема трудового й естетичного, порівняльної педагогіки і педології, професор та викладач курсу дитячої і педагогічної психології Київського університету Святого Володимира (1912 р.) – нині Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка, декан факультету професійної освіти Київського інституту народної освіти впродовж 1920-1925 рр. (нині Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова), автора монографії «Интерес по учению современной психологии и педагогики» (1915 р.), ініціатор відкриття педагогічного факультету в Київській державній консерваторії (1922 р.).

Видатним науковим досягненням С. А. Ананьїна стала його праця «Трудове виховання. Його минуле і сучасне» (1925). У той період проблема

трудового виховання та навчання в Україні стала особливо актуальною через визначення влади на організацію єдиної трудової школи, заснованої на марксистсько-ленінських принципах. Степан Андрійович проаналізував проблеми трудового виховання в контексті ідей та соціально-економічних вимог свого часу, враховуючи досягнення світової педагогіки. Його працю можна розглядати як значний крок вперед у вітчизняній теорії трудового виховання. Книга стала спробою не лише науково узагальнити теоретичні й практичні досягнення західної та вітчизняної педагогіки, а й визначити напрямки розвитку цього педагогічного явища.

АНДРІЄВСЬКИЙ ВІКТОР НИКАНОРОВИЧ (псевдонім – Ліберець, 11.11.1885, Полтава – 15.09.1967, м. Дорнштадт, ФРН) – громадський діяч, публіцист і педагог. Навчався у 1-й Полтавській гімназії та на природничому факультеті Університету святого Володимира (Київ, 1903–1907). Від 1909 – викладач хімії та товарознавства у семикласному Полтавському комерційному училищі. Від 1909 р. друкувався в часописах «Рідний край» та «Сніп». 1907–1917 рр. – гласний Полтавського. губернського земства, 1913–1916 – гласний Полтавської міської думи, член полтавської «Громади» (від 1912). У травні – червні 1917 року Андрієвський – один із засновників Української партії хліборобів-демократів (Лубни). 1917 року при новій владі знову обраний гласним Полтавської. міської думи. Від кінця 1917 року до квітня 1918 року – комісар освіти УНР у Полтавській губернії. 1920 – у складі Державної капели під керівництвом О. Кошиця виїхав до Польщі, де у 20–30-х рр. працював директором української таборової гімназії у м. Каліш. Згодом жив у Чехословаччині та Німеччині.

У повоєнні роки займався публіцистичною діяльністю. Автор низки творів про події 1917–1919 в Україні, зокрема спогадів «З минулого» (Берлін, 1923, перевид. 1963), із проблем національно-державного відродження України: «До характеристики українських правих партій» (Берлін, 1921), «На спомин про В. П. Оскілка» (Рівне, 1926), «Три громади. Спогади з 1885–1917 рр.» (Львів, 1938), «М. Лисенко» (1937, 1942), «Микола Міхновський. Нарис суспільно-політичної біографії» (Мюнхен, 1950) та ін.

АНДРІЄВСЬКИЙ МИТРОФАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1842–14.05.1887) – філолог, етнограф і педагог. Народився у сім'ї священика. Закінчив 1862 року історико-філологічний факультет Університету Святого Володимира (тепер Київський національний університет імені Тараса

Шевченка). Учителював у містах Рівному, Коростишеві, Катеринославі (тепер м. Дніпро). Від 1885 працював інспектором народних училищ у м. Мелітополі. 1861 – у журналі «Основа» опубліковано дослідження М. Андрієвського «Рухомі звуки малоруської мови». У праці «Дослідження тексту пісні Ігорю Святославичу» (1879–1880) здійснив критичний аналіз, реконструкцію та дав коментар до різночитань тексту «Слово о полку Ігоревім». Досліджував також південноруську історичну топографію та ідентифікацію тогочасних топонімів («Киевская старина», 1882–1885). У 1884 в м. Одесі опубліковано переказ думи «Втеча трьох братів з города Азова, із турецької неволі» із коментарями М. Андрієвського, що є ґрунтовним науковим дослідженням українського народного епосу.

АНДРІЄВСЬКИЙ ОЛЕКСІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (28(29).03.1845, Канів Київської губернії – 1902, м. Київ) – народився у сім'ї законовчителя повітового дворянського училища. Навчався в 2-й гімназії м. Київ. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Місцем його роботи Міністерство народної освіти визначило Катеринослав, де з 1866 по 1871 р. у місцевій класичній гімназії він викладав російську мову і словесність. На початку 1871 р. Олексій Олександрович був переведений із Катеринослава на службу в Одесу, де спочатку викладав у Рішельєвському ліцеї, потім викладав (паралельно) у кількох навчальних закладах Одеси. Спілкувався на літературних бесідах для гімназистів 1 і 2 і київських гімназій у Києві з ініціатором їх проведення, знаменитим М.І. Пироговим, а будучи студентом – із М.П. Драгомановим, тоді ще студентом і «неформальним» лідером студентської молоді. Одним із навчальних закладів, у яких викладав О.О. Андрієвський, була реальна прогімназія Е. Соколовського.

У другій половині 70-х р. суспільно-політичному рухові в Одесі було завдано відчутного удару арештами і засланнями. О.О. Андрієвський через поганий стан здоров'я, що погіршилося в умовах далекої півночі, через кілька місяців був переведений на посаду вчителя реального училища до Тули. На початку 1878 р. Олексій Олександрович вийшов у відставку і поселився в Одесі, де він працював учителем в юнкерському училищі, давав приватні уроки і саме в «Одесском Вестнике» надрукував історико-літературну працю «Григорий Федорович Квитка (Основьяненко)» – до 100 річчя письменника. 1881 р. О.О. Андрієвський, повернувся до Києва і працював редактором неофіційної частини «Киевских губернских ведомостей» (у неофіційній частині друкувалися матеріали з місцевої історії, літературні твори малої

форми тощо). В архіві Київського губернського правління він натрапив на цінні документи з історії Правобережної України та Запорозької Січі, історії церков і монастирів, пограничних конфліктів Росії з Річчю Посполитою й Османською імперією. Опублікував ці документи у редактованому ним неофіційному відділі «Киевских губернских ведомостей», а потім протягом 1882–1886 рр. видав 10 книг під загальною назвою «Исторические материалы из архива Киевского губернского правления». Багато досліджень та історичних джерел він надрукував у різних солідних виданнях: «Киевская старина», «Чтения» історичного товариства Нестора-літописця, «Записки» Одеського товариства історії і старожитностей. Окремою темою в його дослідницькій і публікаторській діяльності була історія Києва та Київщини. 1885 р. Олексія Олександровича призначили інспектором гімназії в м. Златопіль, де він працював 5 років і за цей час встиг надрукувати «Историческую записку о Златопольской прогимназии». Там же щосуботи влаштував літературні вечори, сформував учнівський оркестр, яким сам і керував. Повернувшись до Києва, працював учителем словесності в 1-й гімназії і розгорнув широку громадську роботу. Опікувався влаштуванням у Києві постійної Народної аудиторії і це йому вдалося зробити разом із Комісією народних читань, за що його обрали почесним членом, влаштували ювілейне засідання, присвячене 25-річчю його педагогічної діяльності, й ухвалили повісити портрет О.О. Андрієвського в будинку Народної аудиторії. Коли ж О.О. Андрієвський досяг пенсійного віку «по учбовому відомству» (50 років), то перейшов на адміністративну роботу: призначили інспектором народних училищ Катеринославської губернії, «відповідальним» за Верхньодніпровський повіт. Постійно був у роз'їздах по школах і училищах свого повіту, на повітові Земські збори за час служби там подав 5 доповідей про стан шкіл, про необхідність суттєво підвищити платню вчителям та надання коштів для будівництва нових шкіл і училищ, власне, і одним із перших вніс грошову пожертву на цю справу. Міський голова Верхньодніпровська через кілька років повідомляв йому, що новий будинок училища, на яке інспектор зробив пожертву, вже є. Голова повітової Земської управи Абаза телеграмами повідомляв йому про відкриття нових шкіл. Навіть в цей період він займався історичними дослідженнями і їх публікаціями. Інспекторська посада була досить тяжкою для хворого О.О. Андрієвського. Наприкінці 1896 р. переселився в Одесу, обійнявши посаду Директора Сирітського дому (про його проблеми він надрукував ряд заміток у газетах). Це окрема коротка, але дуже важлива сторінка його життя. Другий одеський

період життя і діяльності О.О. Андрієвського також був насичений громадськими справами, історичними та літературними дослідженнями. Помер Олексій Олександрович Андрієвський 9 липня 1902 р. в Києві.

АНДРОХОВИЧ АВРОСІЙ (05.10.1879, с. Лисець Станіславського воєводства, нині смт Тисменицького району Івано-Франківської області – 1942, Краків, Польща) – 1898–1902 рр. – студент правничого відділу університетів Львова та Кракова; 1904–1908 рр. навчався на філософському факультеті Львівського університету. Від 1909 року – учитель гімназій у Коломиї, Львові, Тереховлі та Перемишлі. Дійсний член НТШ (1923), входив до історико-філософських секції, дійсний член історико-правничої секції Богословського наукового товариства у Львові; директор учительської семінарії в Сокалі (1928–1931) і 2-ї державної учительської жіночої семінарії у Львові (1931–1934), професор Богословської греко-католицької академії у Львові (1941–1942). Автор ряду публікацій та статей про галицьке шкільництво кінця XVIII й початку XIX століття.

АНТОНЕВИЧ МИКОЛА ІВАНОВИЧ (25.12.1840, с. Незвисько, нині Городенківський район, Івано-Франківська область – 10.07.1919, Львів) – історик, громадський діяч, галицький руський політик москвофільського напрямку. Небіж поета Якова Головацького. Навчався на теологічному факультеті Віденського університету. Докторат з філософії склав 1864 року. 1865 року склав учительські екзамени. Відмовився від запрошення працювати в Харківському університеті. З 1865 року – заступник учителя гімназії в Перемишлі, з 1866 року – гімназії в Дрогобичі. З 1867 року депутат Дрогобицької повітової ради та управи, згодом – міської ради. У 1874–1900 роках професор гімназії, член «Руської бесіди», почесний член Товариства імені Михайла Качковського, інших москвофільських товариств у Перемишлі. Відзначався неабиякою енергією та ненавистю до українців. Посол до Галицького сойму з (1873–1895).

Один із найзапекліших москвофілів і найталановитіших соймових політиків. У 1914 році одразу ж після оголошення Австро-Угорщиною війни Росії був заарештований за участь у москвофільському русі й поміщений до концтабору Талергоф (концентраційний табір, один із перших у Європі в XX столітті, закладений австро-угорською владою 4 вересня 1914 р.). Мешкав та помер у Львові. Похований у м. Перемишль.

АППОНЬІ АЛЬБЕРТ (26.05.1846, м. Відень – 07.02.1933, м. Женева) – граф, відомий угорський політик, міністр освіти (1906-1910, 1915-1918); ініціатор закону 1907 року, що давав засіб угорському урядові ліквідувати школи національних меншостей, у тому числі й українські, бо, за законом Аппоньї, на бажання батьків 20 дітей або 20% учнів у школах із не угорською мовою викладання запроваджувалося обов'язкове навчання угорською мовою. Внаслідок закону Аппоньї, на Закарпатті були закриті всі українські школи і замість 571 українських шкіл в 1874 р. лишилося в 1907 р. 107 мішаних угорсько-українських шкіл, а в 1915 – тільки 18 мішаних.

Походив із вельможного угорського роду. Член угорського парламенту з невеличкими перервами від 1872 до 1918 року. Протягом 1911–1932 років п'ять разів висувався Угорським університетом і різними організаціями на здобуття Нобелівської премії миру, але лауреатом не став. Автор багатьох статей, написав автобіографію.

АРКАС МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (26.12.1852 (07.01.1853), м. Миколаїв – 13(26). 03. 1909, м. Миколаїв) – композитор-аматор, культурно-освітній і громадський діяч, історик-аматор, меценат, землевласник. Батько М. Аркаса (1880–1938), дід М. Аркаса (1898–1980). Закінчив Одеську приватну гімназію Стародубцева та природознавче відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету в Одесі (1875). У студентські роки був актором-аматором в «Одеському новому театрі» М. Кропивницького. Служив у морському відомстві в Миколаєві (1875–98), був почесним мировим суддею Херсонського округу (1886–95); 1899 року вийшов у відставку в чині статського радника. Власник спадкового маєтку с. Богданівка та Христофорівка на Миколаївщині. Професійної музичної освіти не мав (його наставник із музики – вчитель гімназії, автор хорового співу «Закувала та сива зозуля» П. Ніщинський). Автор першої опери на шевченківський сюжет «Катерина» (1891, вид. 1897). Оперу цензура заборонила. Клавір опери видано в Миколаєві за кошти автора 1897. Автор двох збірок обробок українських народних пісень (80 текстів), загублених разом із частиною родинного архіву, двох романсів («Не співай нам тепер, бандуристе!», «... Я не можу тобі розказать про любов», 1901), патріотичних віршів («Можливо, скоро я загину» – 1875, «На вбивство лейтенанта Шмідта» – 1905, поеми «Пилип Орлик» – 1907). Як історик-аматор написав науково-популярну працю «Історія України-Русі» (1908), у якій висвітлює період до 1907, характеризуючи також основні етапи й постаті в історії

української літератури (історично-літературна редакція В. Доманицького). Книга мала широку популярність – була першим ілюстрованим історичним малюнком, написаним українською мовою. М. Грушевський виступив із негативною оцінкою «Історії». У полеміку включилися В. Липинський, В. Піснячевський, Б. Грінченко, Є. Чикаленко, О. Лотоцький, Г. Хоткевич та ін. Тривалий час книга виконувала функції «загальнонародного підручника» й принесла Аркасу значно більшу славу, ніж його музичні твори (перевид. 1990, 1991, 1994). Був постійним меценатом української справи (ж. «Киевская старина», діяльність Г. Хоткевича, україномовна школа в с. Христофорівка та с. Богданівка). Організатор і голова товариства «Просвіта» в Миколаєві (1907–1909).

АРНАУТОВ ВАСИЛЬ ОЛЕКСІЙОВИЧ (18.03.1881 с. Катаржино на Одещині – 1938) – учитель, один з ініціаторів розвитку шкільної кооперації, організатор дитячого руху в Україні, працівник керівних освітніх установ, закладів соціального виховання, практичний діяч із організації захисту дитинства. автор низки розвідок і шкільних підручників, переважно з мови.

Середню освіту отримав у 3-й Одеській гімназії, вищу – на історичному відділенні історико-філологічного факультету Імператорського Новоросійського університету (1899–1903). Вчителював в Одесі. У 1921–1928 роках перебував у Харкові, де зосередився на адміністративно-педагогічній роботі, організовував допомогу дітям, що голодують, виконував обов'язки завідувача Управління соцвиховання при Наркомосі. В. Арнаутів – постійний активний учасник роботи різних установ, з'їздів, засідань із питань захисту дитинства, дитячого руху, школи, соціального виховання, трудової школи, ролі вчителя у вихованні підростаючого покоління і т.д. Погляди щодо цих та інших проблем знайшли відображення у працях педагога. Йому належить цілий ряд праць із теорії та методики організації дитячого руху, опублікованих на сторінках журналів «Радянська освіта», «Дитячий рух», «Путь просвещения», «Друг детей» та інших всеукраїнських та регіональних періодичних видань. Пропагував ідею українізації. З 1929 і до загибелі він жив в Одесі, де займався педагогічною та науковою діяльністю. Читав лекції з історії, діалектичного матеріалізму, економіки в Одеському педагогічному інституті, завідував кабінетом історії України. У листопаді 1937 року його заарештували, а восени 1938 року – розстріляли. Реабілітований у 1956 році.

АРХІМОВИЧ ЗІНОВІЙ АЛОЇЗОВИЧ (09(21).07.1858–1938, м. Київ) – педагог-математик і громадський діяч. З 1886 по 1895 р. – викладав математику у реальному училищі. Згодом директор Колегії Павла Галагана в Києві (від 1906 року). Належав до групи свідомих педагогів-українців, голова Спілки вчителів Києва. Серед його вихованців було чимало відомих пізніше громадських і політичних українських діячів.

АСТРЯБ ОЛЕКСАНДР МАТВІЙОВИЧ (03.09.1879, м. Лубни Полтавської області – 1962) – математик-методист, український педагог-реформатор, вчений, засновник школи з методики викладання математики, професор, автор підручників, навчальних і методичних посібників з геометрії, алгебри, арифметики, заслужений діяч науки України (1944), лауреат премії імені К. Д. Ушинського (1952), викладав у Київських вишах. 1917-1919 – співавтор «Вільної Української Школи».

Народився в родині вчителів, що походять із Лемківщини. Після закінчення гімназії в 1899 році вступив до Київського університету Святого Володимира на факультет фізики та математики природничо-історичного факультету. Період його навчання (1899–1904) припав на час студентських рухів за демократизацію вищої освіти. О. М. Астряб зазначав у своїх спогадах, що саме студентський колектив вирішив його політичну свідомість. У січні-лютому 1902 року студентська молодь активно протестувала проти введення «тимчасових правил» у вищих навчальних закладах, які обмежували права студентів. За участь у цих подіях його арештували і виключили з університету на рік. У 1904 році він закінчив навчання з дипломом першого ступеня. Початок педагогічної діяльності Олександра Матвійовича пов'язаний із м. Глухів, де його призначили викладачем фізики та математики в чоловічій та жіночій гімназіях. Проте через рік він повернувся до Києва, де його знову арештували за участь у революційних подіях, що охопили студентство. Після цього йому офіційно було заборонено викладати в державних навчальних закладах.

Інтерес до реформування викладання шкільної математики привів Олександра Матвійовича до участі в Київському «Першому товаристві викладачів» у 1905 році. Разом із педагогом-новатором М.М. Володкевичем він брав участь у створенні навчального процесу першого в Україні комерційного жіночого училища нового типу. Оскільки цей заклад був приватним (належав дружині М.М. Володкевича), О.М. Астряб став викладачем математики. Колектив училища взяв передові позиції в організації

навчання та виховання, що відображено в архівних матеріалах. Завдяки пропозиціям О.М. Астряба було розширено курс математики, введено вивчення тригонометрії та аналітичної геометрії. Важливою інновацією стало запровадження викладання пропедевтичного курсу наочної геометрії, розробленого самим Астрябом. Це передувало його вивченню шкільної математичної реформи у Франції у 1907 році, що стало можливим завдяки його відмінному знанню мови та глибокій зацікавленості в удосконаленні шкільної математичної освіти. З 1907 року він також приєднався до роботи Київського фізико-математичного товариства, яке мало за мету вивчення та поширення фізико-математичних наук та сприяння розвитку правильних методів їх викладання. У 1909 році О.М. Астряб видає підручник «Наглядна геометрія», який вийшов у 13 перевиданнях, викликав значний інтерес і був перекладений польською, німецькою, татарською, болгарською та єврейською мовами, а також перевидавався тричі у вигляді «Задачника». Цю книгу вважають результатом та досягненням дореволюційної реформи у викладанні шкільної математики.

Б

БАБЧУК МИХАЙЛО (1882–1939) – визначний маляр-монументаліст і педагог; народився в Галичині; закінчив Академію Мистецтв у Кракові, пізніше студіював у Парижі; з 1917 – професор Академії Мистецтв, згодом Художнього інституту в Києві. Поєднуючи впливи візантійського малярства та ін. монументальних стилів, зокрема раннього ренесансу, із елементами українського народного орнаменту й старої мистецької традиції – мозаїки й фрески княжої доби, іконописання та портрету XVII-XVIII ст., Бабчук створив школу українських монументалістів. Група послідовників Бабчука стала організаційним осередком АРМУ. Вплив школи Бабчука позначилася не тільки в малярстві, а й у кераміці, ткацтві, килимарстві, деревориті, різьбі. Заарештований в 1937, Бабчук був у засланні і помер у концтаборі.

БАЗНИК МИХАЙЛО ЯКОВИЧ (03.06.1889, с. Целіїв, нині Гусятинського району Тернопільської області – 05.10.1976, Київ) – педагог. Закінчив учительську семінарію у м. Заліщики (1912). Учителював. Під час 1-ї світової війни – командир сотні скоростріль австрійської армії. 1919 року брав участь у боях армії ЗУНР за визволення Житомира. Від 20-х рр. друкував методичні та публіцистичні статті в освітянських часописах, зокрема: «Дещо про педологію» (1922); «Кіно на услугах шкільного виховання», «Нові модерні

шляхи сучасного виховання і навчання» (1927); «Самодіагноз учителя», «Педологія – основа виховання і навчання», «Кершен-штайнерівське розуміння творчої школи» (1928); «Народна школа і вибір звання» (1930); «Вибір звання» (1942).

БАК ПИЛИП (1886, село Олександрівка Чигиринського повіту Київської губернії – 1956, Вальоес, штат Санта-Каталіна, Бразилія – вчитель із Києва, який 1909 року емігрував до Аргентини, де став одним із організаторів українського життя, у 1910 році відкрив першу українську школу в Аргентині (в місті Бельграно).

Скінчив церковно-приходську школу, потім навчався у Новобузькій семінарії, звідки був відрахований через членство у РУП. Був вільним слухачем Київського університету. З 19 років працював посильним й сторожем у газеті «Рада», самостійно вивчав іспанську мову. У 1911 році переїхав до Бразилії, де у місті Ріо-Гранде-до-Сул відчинив школу, вчителював у штаті Парана. У 1925–1936 роках обіймав посаду окружного інспектора метеорології. Працював кореспондентом часописів «Погода й життя», «Метеорологічний вісник». Останні роки життя провів у місті Вальоес поза українською громадою, але в сім'ї зберігав українську мову.

БАРАБАШ ІВАН (бл. 1900-?) – з Галичини, учитель і диригент духовного оркестру в Чікаго, має твори на українські теми: «Echoes of Old Ukraine», «Mood Ukraine», опрацювання українських народних пісень.

БАРВІНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ (06.06.1847–25.12.1926) – український громадсько-політичний діяч, історик, педагог, якого називають «хресним батьком» української граматики.

Із 1868 року вчитель гімназії в Беретанах, Тернополі; з 1888 – професор державної учительської семінарії у Львові. Очолював осередок «Просвіти» у Львові. Брав активну участь у громадсько-політичному житті Галичини. Голова Українського педагогічного товариства (1891–1896), заступник голови товариства «Просвіта» (1889–1895). Один із ініціаторів реорганізації Товариства імені Т. Шевченка в Наукове товариство імені Т. Шевченка та його очільник у 1893–1897 рр. У 1894-му створив кафедру української історії у Львівському університеті. Засновник політичних об'єднань Католицький русько-народний союз (1896) та Християнсько-суспільний союз (1911). Підготував 24 томи «Руської історичної бібліотеки», яка стала першим

серійним виданням історичної літератури українською мовою. Автор низки шкільних підручників. Під впливом Пантелеймона Куліша створює серію підручників для українських шкіл. Автор численних статей на педагогічні теми. Як член Шкільної Краєвої Ради відстоював українські інтереси в шкільництві. Заслугою Барвінського є запровадження фонетичного правопису в школах і терміна «українсько-руський» у підручниках.

Депутат Палати послів австрійського парламенту (1891–1907) та Галицького сейму (1894–1904). Кавалер орденів Залізної корони III класу та Червоного Хреста II-го класу. Олександр Барвінський непримиренно ставився до москвофілів та панславізму, рішуче відстоював ідеали соборної України. За доби Української революції – делегат Української Національної Ради ЗУНР (1918–1919), деякий час очолював Державний Секретаріат освіти і віросповідань в уряді Костя Левицького. Після зайняття Львова поляками Барвінський відійшов від політичного життя.

БАРТЕЛЬ ФЕРДІНАНД (1860–1935) – польсько-галицький педагог і історик; студії переважно з історії міст, мистецтва й культури Галичини.

БАТИШЕВ СЕРГІЙ ЯКОВИЧ (19.10.1915–21.03.2000) – радянський та російський педагог, доктор педагогічних наук, академік із професійно-технічної освіти, фундатор наукової дисципліни «Виробнича педагогіка», автор близько 500 наукових праць, серед яких монографії, посібники, методичні рекомендації, навчальні програми та наукові статті.

БАШАГУРА ВОЛОДИМИР (1910-2000) – педагог і журналіст у Галичині; автор статей на педагогічні, психологічні і загальні теми то оповідання для дітей шкільного віку і молоді (зб. «Меч і книга»). Закінчив українську гімназію в Яворові (1928), потім студіював славистику у Львівському університеті (1934), у 1944–1946 роках навчався у Віденському університеті. Працював учителем у Яворові та Стрию (1936–1939). Друкувався в Україні у виданнях «Нова зоря», «Життя і знання», «Рідна мова», «Наша культура». Журналістську діяльність продовжив у еміграції: спочатку в Німеччині, потім у США. Був співредактором журналу для дітей «Веселка» (1954–1984). Член Спілки українських журналістів Америки.

БАШИНСЬКИЙ ІВАН (?–1815) – церковний і громадський діяч та педагог, дослідник минулого Катеринославщини.

БЕДЛЕЙ ДЖОН ХЕДЕН (1865–1967) – англійський педагог. Народився в сім'ї лікаря в м. Дадлі (Вустершир, Англія). Він був онуком відомого хірурга Джона Бедлея, одного з трьохста членів товариства «Королівський коледж хірургів». З раннього дитинства Дж. Бедлей бачив бідність багатьох представників робочого класу в Мідлендзі. Дитячі враження справили великою мірою вплинули на формування поглядів майбутнього педагога на освіту, а саме на те, якою вона має бути. Значний вплив на формування педагогічних поглядів Дж. Бедлея здійснив С. Реді. У 1893 році Дж. Бедлей та його дружина орендували поблизу містечка Ліндфілд будинок під назвою «Бідельс», де відкрили школу. У 1899 році школа переїхала до маєтку поблизу м. Стіп, який був спеціально обладнаний для навчання 150 учнів. Навчання було спільним для хлопців та дівчат.

БЕНЬ ВАСИЛЬ КОСТЬОВИЧ (1886, с. Ременів, нині Кам'янсько-Бузького району Львівської області – 26.06.1941, Львів) – учасник українських визвольних змагань 1917–1920 рр. Закінчив львівську гімназію та філософський факультет Віденського університету. До початку першої світової війни вчителював. 1918 року Василя Бень, як людину з певним військовим досвідом та знавця кількох європейських мов, Симон Петлюра призначив своїм ад'ютантом, перекладачем і старшиною для особливих доручень. 15 січня 1919 року Василь Бень отримав високе призначення – на посаду начальника Окремого залізнично-технічного корпусу і 29 травня того ж року був усунений із цієї посади. 1931–1940 – директор першої української школи імені М. Шашкевича у Львові. Співробітник львівського місячника «Шлях виховання і навчання», «Методики Шкільної Практики» та інших педагогічних часописів. 1939 року Галичина опинилася в радянській окупації. 1940 року його звільнили з посади директора, а наступного року, 26 червня, арештували і тієї ж ночі закатували українського старшину у львівській тюрмі на Лонцького, у катівнях НКВС напередодні відступу більшовиків зі Львова. Поховано на меморіалі УГА.

БЕРЕЗНЯК ЄВГЕН СТЕПАНОВИЧ (1914–2013), український діяч народної освіти, кандидат педагогічних наук, заслужений учитель УРСР, Герой України (2001), почесний член НАПН України, ветеран Великої Вітчизняної війни, інспектор і начальник управління шкіл Міністерства освіти УРСР, викладач Центрального інституту вдосконалення вчителів, учитель, директор шкіл, завідувач райвно на Дніпропетровщині та у Львові, розвідник

у роки Великої Вітчизняної війни (легендарний «Майор Вихор» із багатосерійного однойменного фільму), автор наукових праць із питань управління освітою, навчання й виховання: «Керування сучасною школою», «Основні документи про школу» (збірник-довідник), «Реалізація принципу демократизації в управлінській діяльності директора школи» та спогадів із воєнного часу, перекладених багатьма мовами.

БЕРЛИНСЬКИЙ МАКСИМ ФЕДОРОВИЧ (1764–1848) – український історик, педагог, перший київський археолог, викладач учительської семінарії в Санкт-Петербурзі, вчитель історії географії, директор Головного народного училища Києва (з 1809 р. – Перша київська гімназія), викладач Київської академії, почесний член Київської археографічної комісії, дослідник монастирських бібліотек, літописів, один із організаторів і голови першого правління Київського університету та Тимчасового комітету для дослідження старожитностей Києва, автор підручника «Коротка російська історія для юнацтва», праці «Історія міста Києва» (IX-XVIII ст.), «Історичний огляд Малоросії та міста Києва».

БІЛЕНЮК ПЕТРО (1894–?) – педагог (географ і біолог), працював у Галичині; автор низки науково-популярних розвідок і статей на педагогічні теми.

БІЛЕНЬКИЙ ТЕОДОР ЯРОСЛАВОВИЧ (06.03.1858, м. Рогатин, нині Івано-Франківської області – 12.01.1939, м. Самбір Львівської області) – педагог, громадський діяч. Закінчив філософський факультет Львівського університету (1882). Працював учителем у промисловій школі м. Сокаль Львівської області, Станіславській учительській семінарії (нині Івано-Франківськ), директором і професором історії та української мови учительської семінарії Самбора (1894–1915 і 1918–1924). У лютому 1915 заарештований російською окупаційною владою, вивезений у м. Симбірськ (нині Ульяновськ, РФ). 1918 р. повернувся до Самбора. Вдруге заарештований польською владою у травні 1919 р., перебував у концтаборі. Засновник і директор жіночої учительської семінарії «Рідної школи» (1921– 1932). Відновив у Самборі філію товариства «Просвіта», багато читалень у повіті. Один із засновників товариств «Сільський господар», «Шкільна поміч» (обидва – 1896), голова (1898–1920) «Руського (Українського) педагогічного товариства» (від 1924 – «Рідна школа»), член товариства «Бойківщина» (від 1927). У серпні 1906 р. під керівництвом Біленького відбувся перший

загальний збір учителів-українців, на якому створили «Товариство взаємної помочі українському вчителству». Теодора Біленького обрано головою Товариства, яке гуртувало національно-свідомі сили Самбірщини. Автор статей та розвідок на педагогічну тематику (особливу увагу приділяв питанням дошкільного виховання та позашкільної освіти). Укладач книги «Поради батькам» (Львів, 1900), де викладено приказки про те, як не належить поводитися з дітьми.

БІЛЕНЬКИЙ ЯРОСЛАВ ТЕОДОРОВИЧ (17.05.1883, м. Сокаль, нині Львівська область – березень 1945, м. Самбір Львівської області) – громадсько-політичний діяч, педагог, викладач гімназії. Член ОУН (з 1929). Закінчив філософський факультет Львівського (1907) та юридичний факультет Віденського (1912) університетів. Автор праць про поезію Шевченка, про Мазепу в чеському письменстві та ряду статей із методики української мови. Працював з 1906 р. учителем української мови та літератури у Львівській, Коломийській, Сокальській, Яворівській гімназіях. За російської окупації Галичини в роки Першої світової війни 1914 р. жив у Відні, а після відступу російських військ працював директором Яворівської гімназії. Листопадові події 1918 р. застали Ярослава Біленького в м. Сокаль, де він був призначений комісаром уряду Західноукраїнської Народної Республіки, видавав громадсько-політичний часопис «Голос з-над Бугу». 1919 р. виїхав до м. Кам'янець-Подільський, де працював при Міністерстві освіти уряду УНР, організовуючи українське шкільництво. У 1920–30-ті рр. викладав українську мову в Академічній гімназії у Львові. 1939–1941 – професор Львівського університету, 1941–1945 – викладач Самбірського педагогічного училища. Переслідуваний органами НКВС. Активний член товариства «Українська громада», співробітник друкованих видань двотижневика «Рідна школа», ж. «Українська школа» (1932–1939). Автор праць про поезію Т. Шевченка, Лесю Українку (не збереглися), про відгуки на І. Мазепу в чеському письменстві та низки статей із методики української мови й літератури. Помер у Львові.

БІЛИК МИХАЙЛО ЙОСИПОВИЧ (28.02.1889, с. Верчани, нині Стрийський район Львівська область – 24.02.1970, Львів) – педагог, дослідник мови й етично класичних римських поетів, перекладач Вергілієвої «Енеїди» й «Овідія». Навчався у Львівському університеті (1909; заарештований як учасник студентських заворушень, звільнений за браком доказів), закінчив

Віденський університет (1914). Викладав класичну філологію в гімназіях Городка (1915–1916), Яворова (1916–1919), Стрия (1919–1933). Був класним керівником С. Бандери, М. Любачівського, І. Кліма. З 1933 р. змушений був учителювати на позаукраїнських теренах (Лодзь, Варшава), 1940–1941 – директор Холмської української гімназії. 1941–1946 – на викладацькій роботі в середніх школах Львова і Стрия. Працював у Львів. університеті (1946–1965). Кандидат філологічних наук (1950). Автор статей про українські мотиви в латиномовній літературі середньовіччя, про І. Франка як перекладача Софокла. Переклав низку творів давньогрецьких і римських поетів – Анакреонта, Тіртея, Теогніда, Горація, Тібулла та ін., поему С. Кленовича «Роксоланія» (надрук. 1961, окреме вид. – 1987).

БІЛИНСЬКИЙ ІВАН (1863–1934) – народний учитель, освітянський і громадсько-політичний діяч Українського Національно-Демократичного Об'єднання, піонер національного відродження на Жидачівщині, повітовий комісар у Жидачеві за української влади 1918–1919.

БІЛИНСЬКИЙ КЛАВДІЙ (20.10.1865 с. Соснів Терехівського району – 28.05.1937, Бережани) – педагог, один із галичан-діячів національного відродження Буковини, доктор філософії.

Навчався в гімназії у Тернополі, потім – у Золочеві, випускні іспити складав у академічній гімназії у Львові. Вивчати філологію почав на філософському факультеті Львівського університету, а через рік перевівся в університет у Відні. У студентські роки став активним членом молодіжного товариства «Січ». Завершивши студії, викладав у вчительських семінаріях Львова і Тернополя. Здобув науковий ступінь доктора філософії і в 1900 році отримав посаду професора у Чернівцях. У 1908 році був серед засновників у краї Товариства вчителів вищих шкіл імені Сковороди, а в 1914-му педагогічно-просвітницького товариства «Учительська громада», входив до їх головних управ. Проявив себе також у діяльності «Просвіти». У 1918 році разом із іншими політичними діячами брав участь в утвердженні української влади на Буковині. Напередодні захоплення Чернівців та всієї Північної Буковини румунськими військами, К. Білинський вимушений був перебратися на Галичину. Брав участь у сесіях Ради ЗУНР у січні-квітні 1919 року в Станіславі, займався питаннями освіти та культури, викладав у реальній школі у Снятині, а в квітні 1919 призначений її управителем. У січні 1920 року був заарештований румунською владою та деякий час провів в ув'язненні. Згодом

Клавдій Білінський із родиною був висланий до Галичини, де працював директором народної школи у Городенці, а від 1922 року керував приватною гімназією в Рогатині. У 1924 році переїхав у Бережани, де обійняв посаду професора гімназії. Викладав у ній українську та класичні мови до 1930 року.

БІЛОСТОЦЬКИЙ ТИМОТЕЙ (псевдонім Кривоносенко, 06.03.1905, м. Львів – 06.07.1995, м. Озон-Парк, штат Нью-Джерсі, США) – учитель руханки, провідник сокільських відділів у Львові, пластовий виховник, організатор Новецьких таборів, автор сокільських вправ. Член НТШ (з 1936).

1923 р. закінчив Академічну гімназію у Львові, згодом – Львівський університет. До 1930 р. – активіст «Сокола-Батька» і «Пласту» (належав до куреня «Ордену Залізної Остроги»). Викладач стенографії, машинопису та фізичного виховання на торгівельних курсах Української торговельної школи товариства «Рідна школа» у Львові. Музикант, член міського симфонічного оркестру до 1944 року, грав на валторні. У 1939 – 1941 рр. викладав у Львівській політехніці і Вищій торгівельній школі. У 1940 – 1941 роках – секретар ректора Богословської академії о. Йосифа Сліпого. За німецької окупації Львова керував «тіловиховною секцією» Українського крайового комітету, якій підпорядковувались усі українські спортивні товариства Львова. У липні 1944 – квітні 1945 років у статусі «уповноваженого української молоді» став заступником керівника Відділу у справах юнацтва Українського центрального комітету Зенона Зеленого. На цій посаді намагався контролювати дії німецької влади у Генеральній Губернії у справі вербування української молоді на допоміжну військову службу протиповітряної оборони німецької армії. Після війни, перебуваючи в американській окупаційній зоні, працював у Християнській організації молодих чоловіків.

Емігрував у США. Співзасновник 1-го Українського пластового сеньйорату імені О. і С. Тисовських. Потім Голова товариства «Самостійна Україна» та відділу Українського народного союзу у м. Озон-Парку, шт. Нью-Джерсі. З 1957 – дяк і диригент хору місцевої УГКЦ.

БІЛОУС ТЕОДОР (27.07.1827 с. Старий Витків на Львівщині – 15(27).02.1892, в Коломиї) – громадський діяч, педагог, учитель і директор галицьких гімназій, посол до галицького сейму (1861–1867; 1870–1876), автор розвідок про князів Острозьких та інших.

В 1839 р. закінчив головну чотирикласну школу в Бродах у 1840–1846 рр., вчився у Львівській гімназії, 1847–1854 рр. – у Львівському

університеті, де закінчив богослов'я та філософський факультет. Після навчання у Львівській духовній семінарії та Львівському університеті вчителює у гімназіях Львова та Тернополя. 1861 року став директором новоствореної гімназії в Коломиї. Викладав у гімназіях історію, географію, німецьку мову. У 1861–1866 і 1871–1876 рр., будучи послом до Галицького сейму, домігся відкриття майже 30 промислових шкіл. Для школи у рідному Виткові подарував 120 книг, щорічно аж до смерті допомагав їй фінансово. Активний учасник «Руського клубу» (згромадження депутатів-українців) в Галицькому сеймі. Часто мандрує селами Покуття та Гуцульщини, запрошуючи до навчання українську сільську молодь, збирає пожертви на бурсу для бідних учнів. Польські чиновники були обурені його активною громадською та просвітницькою діяльністю серед українського люду, і крайова шкільна рада переводить його до польського містечка Бохня на посаду директора гімназії (1868 р.). У 1888 р. переведений на пенсію, знову повернувся до Коломиї, де жив до смерті.

БІРЧАК ВОЛОДИМИР (1881–1945) – громадський науковий і педагогічний діяч у Галичині, після визвольних змагань – на Закарпатті; де в 1920-1930-их рр. розгорнув активну роботу в шкільництві і Пласті; член НТШ, письменник-належав до групи «Молода Муза»; історичні повісті: «Василько Ростиславович» (1922), «Володар Ростиславович» (1930), «Проти закону» (1936), «Велика перемога» (1941), збірка оповідань «Золота скрипка» (1937); студія про ритм «Слово о полку Ігореві»; «Літературне стремління Підкарпатської Руси» (1921-1937) та інші розвідки про закарпатську літературу; підручник для шкіл Закарпаття. Заарештований у Празі 1945, загинув у радянському концтаборі.

БОБЕРСЬКИЙ ІВАН МИКОЛАЙОВИЧ (14.08.1873–17.08.1947) – український педагог, організатор, фундатор, теоретик і практик української національної фізичної культури. Народився в селі Доброгостів, Галичина, Австро-Угорщина, в родині греко-католицького священника. Випускник Львівського університету. Навчався у Відні і Греції та подорожував Європою з метою вивчення нових методів фізичного виховання. Викладач Львівської академічної гімназії (з 1900 р.). Сприяв становленню «Пласту», автор назви цієї організації. Голова товариства «Сокіл-Батько» (1908–1918 рр.). У роки Першої світової війни був скарбником Українських січових стрільців (1914–1918 рр.). Працював головою відділу військової преси Державного

секретаріату ЗУНР (1918–1920 рр.). Повноважний представник уряду ЗУНР в США і Канаді (1920 р.). Від 1932 р. мешкав у Югославії, місті Тржич, де й помер. Редагував часописи «Вісти з Запорожа», «Січові вісти». Уклав низку підручників: «Забави й гри рухові» (1904–1905 рр.), «Копаний м'яч» (1906 р.), «Значення руханкових товариств» (1909 р.) та інші. Першим увів українську термінологію в спорті, яку широко використовували в Західній Україні до 1939 р. Зокрема, запропонував такі терміни, як «сітківка» (теніс), «відбиванка» (волейбол), «копаний м'яч» (футбол), «гаківка» (хокей), «стусан» (бокс), «кошиківка» (баскетбол), «булавка» (метальна граната), «лещетарство» (лижний спорт) тощо.

БОГУШ АЛЛА МИХАЙЛІВНА (29.10.1939, м. Єнакієве, нині Донецька область) – фахівець у галузі дошкільного виховання. Доктор педагогічних наук (1986), професор (1987). Дійсний член АПНУ (1995). Заслужений діяч науки і техніки України (2009). Закінчила Київський педагогічний інститут (1961). Наукові праці присвячені дошкільній лінгводидактиці. Розробила концептуальні положення неперервного навчання дітей другої мови за умов регіональної двомовності. Теоретично обґрунтувала принципи, варіантні форми, розробила програми й методики навчання дітей української мови в дошкільних закладах і сім'ях національних спільнот України. Ініціатор відродження та впровадження національних українських традицій у практику дошкільного виховання у південних та східних регіонах України. Основні педагогічні погляди Богуш Алли Михайлівни включають такі аспекти:

1. *Інтегративний підхід*: Богуш підтримує поєднання різних педагогічних технологій та методів навчання з метою забезпечення комплексного розвитку учнів. Вона акцентує на значенні поєднання традиційних і новаторських методик для досягнення максимального навчального ефекту.
2. *Діалоговий підхід*: Богуш віддає перевагу активному взаємодії між учителем і учнем. Вона підкреслює значення вільного обміну думками, ідеями та досвідом, що сприяє розвитку критичного мислення, творчості та самостійності учнів.
3. *Орієнтування на індивідуальний розвиток*: Богуш підтримує індивідуалізацію навчання, де кожен учень має можливість розвиватися відповідно до своїх потреб, здібностей та інтересів. Вона рекомендує використовувати різноманітні форми роботи, інтерактивні методи, творчі завдання, щоб забезпечити різноплановий розвиток кожного учня.
4. *Врахування соціокультурного контексту*: Богуш відзначає важливість

врахування соціокультурних особливостей учнів при плануванні і проведенні навчального процесу. Вона підкреслює необхідність адаптації змісту навчання та методів до конкретних умов і потреб учнівського колективу. 5. *Розвиток творчості та самостійності*: Богуш підтримує створення умов для розвитку творчих здібностей учнів і стимулює їх самостійну активність у процесі навчання. Вона пропагує використання творчих завдань, проектної діяльності та інших форм, що сприяють розвитку творчого мислення та ініціативи учнів. Ці педагогічні погляди спрямовані на створення сприятливих умов для розвитку особистості кожного учня, підвищення якості навчання та досягнення успіху у навчальній діяльності.

БОКШАЙ ЕМІЛІЕН (1889–?) – священник, церковний і педагогічний діяч на Закарпатті. Доробки: шкільні підручники, «Історія Церкви Христової» (1934) і «Мадярсько-руський словар».

БОРДЕСТНИЙ ІВАН (1884–?) – псевдонім О. Задуме, учитель, журналіст і письменник на Буковині.

БОРОВИКОВСЬКИЙ ЛЕВ ІВАНОВИЧ (1806–1889) – поет і педагог. 1826–1830 рр. навчався на філософському факультеті Харківського університету. 1838–1855 рр. викладав історію, російську словесність та латинську мову в гімназіях. Належав до харківської групи романтиків, автор балад: «Маруся» (1829) за «Ленорою» Бюргера, «Фарис» (1830) за Міцкевичем, «Чорноморець», «Вивідка», «Волох» та інші, байок «Байки і прибаютки» (1852), збирач українського фольклору.

БОРШОШ-КУМ'ЯНСЬКИЙ ЮЛІЙ (08.07.1905, Великі Ком'яти – 28.03.1978, м. Ужгород) – закарпатський поет і педагог; збірник поезій «Весняні квіти» (1928), «З мого краю» (1929), «Кров кличе» (1938) та інші.

Родина Боршошів була багатодітною – шестеро хлопчиків і стільки ж дівчаток. Батько мав півцвчительську освіту, був самодіяльним різьбярем і дяком у сільській греко-католицькій церкві. Після народної школи в рідному селі закінчив знамениту Ужгородську учительську семінарію. Починаючи з 1924 року, наступні 42 трудився педагогом аж до виходу на пенсію у 1966. У 1924–1926 роках вчителював у Великій Чингаві (тепер Боржавське) на Виноградівщині. Потім за власним бажанням перейшов на роботу у верховинські села Міжгірщини Репинне і Пилипець. У 1930 році перебрався у

Рахів, де працював у горожанській (неповній середній) школі. У березні 1939 року з окупацією Карпатської України гортіївською Угорщиною Ю. Боршоша заарештували. Від жорстокої розправи учителя-поета врятував рахівський священник о. Дем'янович, який буквально витяг його з ув'язнення. У наступні роки працював директором початкових шкіл на Рахівщині в селах Кобилецька Поляна та Луг, важко хворів. Коли у жовтні 1944 року в с. Луг увійшли радянські війська, Ю. Боршош, крім керівництва школою, займається громадською роботою, стає першим секретарем сільради. Наступного року початкову школу реорганізували у семирічку, в ній був директором до 1949 року. У 1949 році родина Боршошів переїжджає в Ужгород. В Ужгороді Ю. Боршош працював директором станції юних натуралістів і техніків, відтак, скінчивши курси сурдопедагогіки та дефектології в Києві, трудився в школі глухонімих та допоміжній школі-інтернаті у Чертежі неподалік Ужгорода. Юлій Боршош-Кум'ятський помер від важкого серцевого нападу.

БРАЙЛЬ ЛУЇ (04.01.1809, Кувре – 06.01.1852, Кувре) – його батько, Сімон-Рене Брайль, заробляв на життя, виготовляючи упряж. Маленький Луї ненароком встромив шило собі в око. Зарадити біді було неможливо. Але найгіршим виявилось те, що незабаром інфекція поширилася на друге око. Так Луї у три роки, повністю втратив зір. Намагаючись допомогти дитині, батьки Луї та парафіяльний священник Жак Паї попросили, щоб хлопцю дозволили сидіти на уроках у місцевій школі. Луї просто поглинав науку. Кілька років він навіть був найліпшим учнем у класі. Все ж методи навчання, розраховані на зрячих, не могли повністю задовольнити потреб незрячої дитини. 1819 року Луї віддали до паризького національного інституту сліпих.

Валентин Гаюї, засновник цього інституту, першим розробив програму, яка мала допомогти незрячим читати. Він хотів спростувати загальноприйнятту думку, що через сліпоту людина не може здобути освіти. Метод Гаюї полягав у тому, що на цупкий папір наклеювалися великі, товсті букви. І хоча метод був досить незручний але дав початок новому підходу до проблеми незрячих. Брайль опанував цей спосіб, читаючи книжки з невеличкої бібліотеки Гаюї. Однак невдовзі він зрозумів, що такий підхід до навчання непрактичний і займає дуже багато часу. Зрештою, літери були задумані для очей, а не для пальців. У 1821 році Луї Брайль почав вивчати спосіб зв'язку, який називався нічним письмом, а пізніше сонографією (Шарль-Барб'є). Нічне письмо розробили для користування на полі бою. Це був дотиковий метод, в якому застосовувались опуклі крапки, розташовані у формі прямокутника: шість

крапок у висоту й дві крапки у ширину. Ідея використання коду для фонетичного позначення слів сподобалась інституту. Брайль із захопленням почав вивчати цей новий метод і навіть дещо удосконалив його. Зрештою він винайшов удосконалений і простий шрифт із комбінації лише шести крапок – три крапки у висоту й дві в ширину. У 1824 році 15-літній Луї Брайль завершив працю над цією новою шестикрапковою системою шрифту. Невдовзі після цього він почав викладати в інституті, а 1829 року опублікував унікальний метод письма, який нині називають його ім'ям. Шрифт Брайля, зазнавши лише незначних змін, дійшов до нас майже таким, яким його він створив. Шрифт Брайля читається однією або двома руками зліва направо. Існує 63 комбінації шести крапок, тому кожен літеру та знак пунктуації більшості алфавітів можна позначити певною такою комбінацією. У кількох мовах використовується скорочена форма шрифту Брайля й деякими комбінаціями позначені часто вживані буквосполучення або цілі слова. Чимало людей настільки добре опанували цей шрифт, що прочитують за хвилину приблизно 200 слів. Шрифтом Брайля пишуть партитури навіть для симфонічного оркестру. Концерти незрячого піаніста і композитора, лауреата міжнародних конкурсів Нобуюкі Цуджі є прикладом дивовижного поєднання можливостей людини і технологій.

БРИК ІВАН (08.07.1879 м. Устрики-Долішні, Польща – 17.09.1947 Ландек, Австрія) – філолог, громадський і педагогічний діяч, дійсний член НТШ, голова Львівської «Просвіти» (1932–1939), редактор «Письма з Просвіти» (1923-1925); праці про слов'янські літературні взаємини початку ХІХ ст., про галицьке відродження, з шевченкознавства, зокрема «Шевченкова поема», «Іван Гус» (1919) та інші.

Освіту здобув у Перемишльській гімназії (1891–1898 рр.), університетах у Львові (1898–1901 рр.), Лейпцигу, Празі (1901–1902 рр.), Відні (1902–1903 рр.). У Віденському університеті здобув науковий ступінь доктора філософії (1903 р.). Працював викладачем української мови і літератури в українських і польських гімназіях Львова, був професором Львівського таємного українського університету. Під час Першої світової війни 1914–1918 рр. потрапив до російського полону, де перебував протягом 1916–1917 рр. Разом із педагогічною працею Іван Брик багато уваги приділяв громадській роботі, насамперед у «Просвіті» – був членом головного комітету, секретарем, директором канцелярії, головою товариства. 1929 р. представляв

«Просвіту» на Кембриджському з'їзді «Всесвітньої освітянської спілки для дорослих».

БРИКОВИЧ ІЛЯРІЙ МАТВІЙОВИЧ (03.11.1881 Тернопіль, Австро-Угорщина – 24.07.1942, Магнітогорськ) – педагог і громадський діяч у Тернополі, дослідник класичної риторики, зокрема Цицеронової.

Навчався у Львівському, Краківському, Віденському університетах. Член Наукового товариства імені Шевченка. Почесний член товариства «Просвіта». 1905 року склав іспит на право викладати українську та класичні мови в усіх середніх школах. Голова тернопільської гімназії товариства «Рідна школа», кооператива «Будучність», фабрики «Калина», Тернопільської організації українського товариства «Сокіл», співзасновник українського спортивного товариства «Змагун». Професор Тернопільської української гімназії. Репресований більшовицькою владою. 1920 року повернувся до Тернополя. Після війни – викладач Тернопільської української гімназії (07 березня 1921 року при вступі на посаду склав присягу, як і кожен вчитель середньої школи) до її закриття польською владою після наказу міністра віросповідань та громадської освіти Славомира Червінського (1885–1931) від 26 вересня 1930 року (викладав грецьку, латинську, німецьку мови).

Відкрив та проводив перші за часів польської окупації Галичини політичні збори українців у Тернополі, скликані повітовою організацією трудової партії, які відбулися в неділю 10 вересня 1922 року. Був одним із ініціаторів та співзасновників «Подільського союзу кооператив», який діяв у Тернополі від 14 грудня 1923 року. Був членом НТШ і Товариства прихильників Музею НТШ. «Будучність» і фабрика «Калина» співпрацювали з НТШ у 1930-х роках, а 1936-го завдяки фінансовій підтримці «Будучності» й особисто І. Бриковича Археологічний відділ НТШ проводив археологічне обстеження багатьох територій та вів розкопки на Поділлі.

У вересні 1939 року його усунули від навчального процесу в гімназії товариства «Рідна школа», після чого став працювати візником в облспоживспілці. За одними даними, 22 червня 1941 (за іншими 23 червня 1940 року) заарештований більшовицькою владою та вивезений на Урал (до Челябінської області), де, за спогадами інших засланих, працював на шахтах Уралу. Помер від непосильної праці на радянській шахті. За іншими даними – 24 липня 1942 р. у Верхньоуральській в'язниці.

БУГАЙКО ТЕТЯНА ФЕДОРІВНА (25.06.1898–25.10.1972) – заслужений учитель школи УРСР (1940), педагог-методист, літературознавець, перша в Україні жінка-доктор педагогічних наук (1957), професор. Учителювала в школах Чернігівщини (м. Ромни) та Києва. Працювала науковим та старшим науковим співробітником в Українському науково-дослідному інституті педагогіки (УНДІП), викладачем, завідувачем кафедри методики мови і літератури в Київському державному педагогічному інституті імені О. М. Горького (нині Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).

У 1951 році, за рішенням Міністерства освіти УРСР, Т. Бугайко призначено головним редактором журналу «Література в школі», який згодом перейменували в журнал «Українська мова і література в школі» (нині «Дивослово»). На цій посаді вона пропрацювала чотири роки, а потім до кінця життя залишалася членом редколегії журналу. Науково-методична спадщина Т. Бугайко – велика й багатогранна. У творчій співдружності з Ф. Бугайком, який протягом усього життя був їй не тільки чоловіком, але й вірним другом і помічником, вона написала близько 300 наукових праць на методичні й літературні теми, видала 65 книжок, кілька підручників з української літератури, що витримали багато видань.

БУГАЙОВ ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ (1923–2009) – український педагог, учений-методист, доктор педагогічних наук, професор, почесний академік НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Інституту педагогіки АПН України, засновник концепції шкільної фізичної освіти на засадах диференціації і гуманізації, розробник навчальних програм із фізики та астрономії, стандартів фізичної освіти, редактор науково-методичних збірників «Методика викладання математики і фізики», журналу «Фізика та астрономія в школі», автор підручників з інтегрованого курсу фізики й астрономії для 7–9 класів, методичних посібників «Вивчення атомної і ядерної фізики», «Квантова фізика», «Сучасний урок фізики. Питання теорії і практики» та ін.

БУНГЕ МИКОЛА ХРИСТІЯНОВИЧ (11.11.1823–03.06.1895) – педагог, вчений, економіст, фінансист, реформатор, педагог, державний діяч, професор та ректор Київського університету Святого Володимира, доктор політичних наук, міністр фінансів і голова Кабінету Міністрів Російської імперії. Керівник та засновник Київської економічної школи, виразник

інноваційних ідей щодо реформування та удосконалення вищої освіти, соціально-орієнтованого напрямку діяльності університетів, організації та вдосконалення жіночої та професійної освіти тощо. Редактор часопису «Университетские известия». Один із організаторів технічних курсів у м. Сміла, школи будівельних справ та ремісничого училища у м. Києві. Член Історичного товариства Нестора-літописця, Київського юридичного товариства та ін. Почесний громадянин м. Києва. Автор багатьох наукових праць, лекційних курсів, підручників з політичної економії, статистики, бюджету: «Теорія кредиту» (1852), «Про сучасні напрямки руських університетів та про потреби вищої освіти» (1858), «Курс статистики» (1865), «Основи політичної економії» (1870), «Поліцейське право. Державний благоустрій» (1869, 1877) тощо.

БУХАНОВСЬКА КАТЕРИНА, уроджена Чайківська (1889–?) – учителька з вищою освітою, провадила освітньо-освідомлену роботу серед молоді, співзасновниця першої української гімназії в Києві 1917 р.

В

ВАВРИСЕВИЧ МИКОЛА МИХАЙЛОВИЧ (01.12.1891, м. Городло Люблінської губернії, нині Польща – 30.10.1978, м. Володимир-Волинський Волинської області) – український педагог, журналіст і громадський діяч у Холмщині. Навчався у Холмській гімназії, Університеті святого Володимира у Києві (1910–1912), Петроградському університеті, закінчив вечірній археологічний інститут (1917). Відтоді – шкільний інспектор та викладач на учительських курсах у м. Сміла (Черкаська обл.); 1919–1921 рр. – директор київської гімназії. 1921 р. заснував і очолив Українське педагогічне товариство Холмщини і Підляшшя. 1922 р. – заступник посла у Грубешівському виборчому окрузі. 1922–1924 рр. – редактор журналу «Наше життя»; водночас редактор та видавець «Холмського церковного народного календаря». Написав і опублікував у Львові низку п'єс для дітей. Виступав проти польської аграрної політики в Західній Україні. 1926–1930 рр. працював у Рівненській приватній гімназії. У вересні 1939 року ув'язнений польською владою у концтаборі Береза Картузька. Після війни викладав у Львові та області. Працював у Львівському історичному музеї та Львівському університеті. Заарештований 1947 року, засуджений на 10 р. Звільнений 1965 року. Учителював.

ВАСИЛЬКО ВАСИЛЬ СТЕПАНОВИЧ (26.03(07.04).1893, с. Бурти, Шполянського району Черкаської обл. – 18.03.1972, Одеса) – справжнє прізвище Миляїв, актор, режисер, театральний педагог, родом із Київщини. На сцені з 1912 року; вихований у реалістично-побутовому театрі, пізніше працював у «Молодому театрі», в театрі імені Франка в Києві, в 1920-их рр. здобув режисерський вишкіл у «Березолі»; керував кількома театрами, зокрема в Харкові (з 1928), з 1948 – головний режисер в Одесі; організував ряд театральних студій.

ВАХНЯНИН БОГДАН ІВАНОВИЧ (16.11.1883, м. Стрий Львівської обл. – 18.01.1940, Львів) – педагог, музичний діяч, диригент і композитор, директор філії Музичного Інституту імені Лисенка й керівник музичного товариства «Баян» у Перемишлі; серед композицій найвідоміші «Буря на морі» і «Гайдамаки».

ВАЩЕНКО ГРИГОРІЙ ГРИГОРОВИЧ (1878–1967) – український педагог, психолог, фахівець із дидактики і національного виховання, творець української виховно-освітньої системи, учитель земської народної школи, жіночих гімназій, духовних шкіл, прихильник П. Лесгафта, одного із засновників учительських курсів у Прилуках, Ромнах, Хоролі, викладач педагогіки і психології Учительського інституту Полтави, згодом – професор і керівник кафедри педагогіки Полтавського педагогічного інституту, професор педагогіки Українського вільного університету в Мюнхені, члена Спілки української молоді за кордоном (СУМ), ректор Богословської академії (Мюнхен), автор праць «Виховний ідеал», «Виховання любові до Батьківщини (націоналізм і інтернаціоналізм)», «Загальні методи навчання», «Основи естетичного виховання», підручників, методичних посібників з педології, проблем соціального виховання і навчання, організації дитячих установ.

Професор Г.Г. Ващенко до системи національного виховання включав родинне (сімейне) виховання як органічну її підсистему здебільшого з позиції етнопедагогіки і етнопсихології, хоча таких термінів не вживав. Пропонував прийняти для системи освіти у вільній Україні таку структуру: *переддошкільне і дошкільне виховання*: материнський догляд або ясла (до трьох років), дитячий садок (від трьох до шести років); *початкова школа* (від шести до 14 років); *середня школа*: класична гімназія, реальна школа, середні технічні школи, учительська семінарія, середня агрономічна школа, середня медична школа

(від 14 до 18 років); *висока школа*: університет, високі технічні школи, педагогічний інститут, академія мистецтв, консерваторія, військова академія (від 18 до 22 –23 років); *позашкільна освіта*; *науково-дослідні установи*: академія наук, академія педагогічних наук.

Зведений ним виховний ідеал українця ґрунтується на двох головних принципах: виховання людини на засадах християнської моралі та на здобутках духовності українського народу. Власне ці принципи склалися упродовж століть і є традиційними в житті та побуті українського народу. Традиційними в українського народу є працелюбність, правдивість, жертвна любов до України, людяність, щиросердність і гостинність, вірність і відданість, оптимістичність, замилювання до краси і мистецької творчості, до музики, співу, танців; вірність у коханні, статева стриманість і здоровий сімейний побут тощо. Ці риси є основою української ментальності: державна незалежність; об'єднання всіх українців; справедливий соціальний устрій; високий рівень народного господарства й справедлива його організація; розквіт духовної культури українського народу, науки, мистецтва, освіти; піднесення її на такий рівень, щоб Україна стала передовою країною у світі; високий релігійно-моральний рівень українського народу, реалізація в житті вчення Христа; високий рівень здоров'я українського народу, зведення до мінімуму всяких посеред нього хвороб і виродження.

ВАЩЕНКО-ЗАХАРЧЕНКО ЛЮДМИЛА (1879–?) – уроджена Афоньєва, педагог, громадська діячка на Поділлі, зокрема працювала в дошкільному вихованні й організації позашкільної освіти. Мала приватну гімназію в Барі.

ВЕЛИКАНОВИЧ ДМИТРО (1886, Тернопільщина – 1940, м. Турка Львівської обл.) – громадсько-політичний діяч. Вчителював на Галичині, зокрема з 1910 р. працював директором школи у с. Ільник (Турківський район Львівської обл.); водночас організовував об'єднання українських вчителів (серед них – товариство «Взаємна поміч українського учительства»); був членом ЦК Української національно-демократичного об'єднання (1928–1939 рр. – його представник у польському сеймі), секретар Української парламентарної репрезентації. З 1930 р. брав участь у роботі Паризької міжнародної федерації вчительських організацій, обирався членом її президії. Обстоював освітні та національні інтереси українців.

ВЕЛИЧКО ВІКТОР ВАЛЕР'ЯНОВИЧ (1864, Варшава – 1923, Харків) – архітектор, маляр і педагог; закінчив Академію Мистецтв у Петербурзі (1889). З 1891 р. працював у Харкові. Наприкінці ХІХ ст. дотримувався засад псевдоренесансу, псевдобароко, псевдоросійського і псевдовізантійського стильових напрямів. Споруджував громадську бібліотеку (1901, проєкт О. Бекетова). Спроектував домову церкву школи-інтернату для сліпих дітей та корпус губернського земства та інші. Житловим будівлям властиві вишукані ордерні форми, багате пластичне розроблення.

ВИРОВІЙ ЄВГЕН СЕМЕНОВИЧ (псевдоніми: Євген Малий, Малий, Євген В-вий, Евг. Вир.; 27.02.1889, м. Сміла, Черкаська обл. – 17.05.1945, Прага) – культурно-освітній діяч, видавець. Закінчив Глухівський учительський інститут (нині Сумська обл., 1908). Викладав у Катеринославській торговій школі (нині Дніпропетровськ; 1910–1919). Співпрацював із журналом «Дніпрові хвилі». З 1917 р. очолював відновлене товариство «Просвіта» та Українське учительське товариство. 1919 р. керував культурно-просвітницькими комісіями Трудового конгресу в Києві. Був секретарем і консультантом П. Скоропадського. Засновник і директор «Українського видавництва» в Катеринославі (1917). Продовжував книговидання після переїзду до м. Кам'янець-Подільський (нині Хмельницька обл.), у Берліні (заснував «Видавництво української молоді», 1922) та Празі, де очолював Український громадянський видавничий фонд (1923–1932), співпрацював із часописом «Книголюб». Володів значною колекцією українських марок. Автор публіцистичних статей: «Лист з Глухова (з життя місцевих українців)» (1908), «Ще про нагальну потребу» (1908) «Українська гімназія» (1912), «Теж німуємо (лист із Катеринослава)» (1914) написав про заборону святкування Шевченківського ювілею в Катеринославі. 1918 р. був організатором Шевченківських свят у Катеринославі. Покінчив життя самогубством під час арешту органами НКВС.

ВИХОВАННЯ – соціально і педагогічно організований процес формування людини як особистості. Суспільство як соціальне об'єднання людей може функціонувати і розвиватися лише за цілеспрямованої, систематичної та організованої роботи з виховання кожної особистості. Зупинення цього процесу – катастрофа для суспільства, внаслідок якої людина не змогла б піднятися до рівня особистості. Я. А. Коменський зауважував, що зневага до виховання є кроком до загибелі людей, сімей, держав і всього світу.

Виховання, з погляду суспільного розвитку, є провідною сферою діяльності як окремої людини, так і людської спільноти та забезпечує людству свою безсмертність.

Виховання дітей шкільного віку здійснюють у процесі навчання і виховної роботи у школі та за її межами. Воно є цілісним процесом, у якому органічно поєднані змістова (сукупність виховних цілей) і процесуальна (самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя й учня, що передбачає організацію і функціонування системи виховної діяльності та самовиховання учнів) сторони. Цей процес є двостороннім (обов'язкова взаємодія вихователя і вихованця), цілеспрямованим (наявність конкретної мети), багатограним за завданнями і змістом, складним щодо формування і розкриття внутрішнього світу дитини, різноманітним за формами, методами і прийомами, неперервним (у вихованні канікул бути не може), тривалим у часі (людина виховується все життя). Ефективність його залежить від рівня сформованості мотиваційної бази.

Мотиви виховання – спонукальна причина дій і вчинків людини. У процесі виховання педагог має постійно дбати про формування у дітей певних мотивів самовиховання через актуалізацію необхідних потреб. Поступово в процесі засвоєння знань, набуття соціального досвіду кожна особистість самостійно починає усвідомлювати потреби, які стимулюють внутрішні спонукальні сили – програмується процес самовиховання.

Структура процесу виховання передбачає: 1. оволодіння знаннями, нормами і правилами поведінки; 2. формування почуттів (стійких емоційних відношень людини до явищ дійсності); 3. формування переконань (інтелектуально-емоційного ставлення суб'єкта до будь-якого знання як до істинного (або неістинного); 4. формування умінь і звичок поведінки.

Виховання є складним процесом, у якому тісно переплетені внутрішні (стосуються особи вихованця) та зовнішні (стосуються виховного середовища) суперечності. На процес виховання впливають (безпосередньо або опосередковано) об'єктивні (особливості суспільного устрою, політичного режиму, соціально-економічного розвитку, національна самобутність, природне середовище) та суб'єктивні (соціально-педагогічна діяльність сім'ї, громадських організацій, навчально-виховних закладів, засобів масової інформації, закладів культури і мистецтва) чинники. Структурними елементами процесу виховання є мета, завдання, закономірності, принципи, методи, засоби, результати виховання та їх коригування.

Сучасна школа вимагає докорінного переосмислення усієї системи виховання, оновлення змісту, форм і методів духовного становлення особистості на основі гуманізації життєдіяльності учня, створення умов для самореалізації у різних видах творчої діяльності.

Всебічно і гармонійно сформована особистість є метою цивілізованого суспільства: *афінська система виховання* (калокагатія – ідеал фізичної і моральної досконалості). *виховання в афінській, римській, візантійській системах, в епоху Відродження та Нового часу* (була метою гармонія; з ініціативи Рене Декарта (1596-1650) термін «гармонія» доповнено терміном «всебічність» – так було сформовано концепцію гармонійно розвиненої людини) тощо. Українська педагогіка підійшла до розуміння мети виховання як втілення цього ідеалу в життя.

ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНЕ – виховання дітей дошкільного віку в дитячих установах чи в родині. Основи дитячого виховання поклав чеський педагог Я. А. Коменський (1592–1670), який звернув увагу на виховання дітей в родині. Творці вільного виховання і трудової школи – Ж. Ж. Руссо (1712-1778), Й. Г. Песталоцці (1746-1827). Німець Ф. Фребель (1782-1852) вперше склав виховну систему для дітей дошкільного віку, та програму курсів для дошкільних виховательок; він був засновником дитячих садків, що поширилося по всьому світу. Про елементи й характер дошкільного виховання на Україні, які безперечно могли мати місце ще з давніх часів при монастирях чи інших добродійних фундаціях, точніших відомостей немає. В першій половині ХІХ ст. з'явилися заклади для сиріт безпритульних дітей.

Перший дитячий садок в Україні був відкритий у Полтаві 1839 р. Згодом земства почали відкривати дитячі садки і в інших містах. Це були ще переважно каритативні установи без планової виховної роботи, як і скрізь тоді по Європі. 1890 р. в Києві, а потім і в інших містах були організовані Фребелівські товариства, що відкривали приватні дитячі садки; товариства опіки над бідними при земствах почали відкривати народні садки, утримувані переважно на добродійні фонди. Виховання в садках велося російською мовою, тому свідомі українські родини неохоче віддавали до них своїх дітей, засновуючи домашні садки для дітей родин, близьких між собою. Під час першої світової війни дошкільне виховання занепало і почало інтенсивно розгортатися тільки в часи творення української держави. У квітні 1917 р. з ініціативи гуртка інтелігентів у Києві постало товариство «Дитяча Хата», що заснувало перший український дитячий садок у Києві, яким керувала

С. Русова. На Східних та центральних українських землях, окрім С. Русової, відзначилися О. Петрушевська, Е. Панич, Н. Красіна, Л. Довбня, І. Чечіль, М. Шейко, О. Ідіяевич, Л. Кепкало.

ВИХОВАННЯ ТРУДОВЕ – одне з основних складових у формуванні особистості нової людини, яка розвивається духовно й фізично тільки в праці. Без праці вона деградує. У процесі фізичної праці в учнів розвивається координація рухів тіла, зграбність, сила, витривалість. Праця сприяє їх розумовому розвитку. Діти, зайняті різними видами праці, кмітливіші, винахідливіші. Участь учнів у різноманітних трудових процесах позитивно впливає на їх поведінку, дисциплінує. Важливий аспект психологічної підготовки підростаючого покоління до праці – формування у нього почуття самовідповідальності, розуміння необхідності самому піклуватися про себе.

Трудове виховання відіграє важливу роль у профорієнтації школяра, сприяє його професійному самовизначенню. Останнім часом ціннісні пріоритети нашого суспільства суттєво змінилися: на передній план вийшло поняття престижності та сплачуваності професії, а не її суспільної цінності.

Праця – це не лише предметно-практична діяльність, а й спілкування суб'єкта цієї праці з іншими людьми. В різноманітних дитячих трудових об'єднаннях праця носить колективний характер і її здійснення обов'язково пов'язано з включенням школяра в широку та складну систему виробничих, моральних та інших стосунків. У системі виховних справ розв'язуються завдання: усвідомлення мети і завдання праці; виховання мотивів трудової діяльності; формування трудових вмінь і навичок.

У загальному розумінні трудове виховання в загальноосвітній і професійній школі включає в себе навчальну працю з основ наук і трудове виховання, котрі призначені для формування в учнів позитивного ставлення до розумової і фізичної праці й озброєння їх загальними політехнічними знаннями, трудовими вміннями та навичками. Спільно з трудовим вихованням вони виступають найважливішою основою морального, розумового, фізичного та естетичного розвитку школярів.

Основою всієї системи трудового виховання є суспільно-корисна праця учнів. Вона включає: суспільну роботу (діяльність, яка сприяє досягненню мети організації учнівського колективу культурно-масового обслуговування населення); самообслуговування; виробничу працю (суспільно-корисну трудову діяльність учнів, пов'язану зі створенням матеріальних цінностей суспільного використання як в умовах школи, так і в сфері виробництва).

ВІНЕКЕН ГУСТАВ (1875–1964) – німецький педагог, освітній реформатор, один із засновників «нових шкіл» у Німеччині. Народився у християнській сім'ї, вивчав теологію та філологію в Берліні. З 1900 по 1906 роки працював учителем у школах-інтернатах, де його колегою був Г. Літц. Взявши за основу високі філософські ідеї антропософії Г. Вінекен у 1906 році заснував «Вільну шкільну общину» у селищі Вікерсдорф, навчальний заклад інтернатного типу. Школа «Вікерсдорф» мала за головну мету етичне вдосконалення дітей, виховання людини, сильною духом, різнобічно освіченої, знайомої з основами філософії, людини, яка вміє цінувати і розуміти витвори мистецтва.

ВЛАСІЙЧУК ОНУФРІЙ (1854–1937) – галичанин, громадський; педагогічний діяч, засновник і почесний член Взаємної допомоги українського вчительства, редактор «Нашого слова» у Львові (1907), автор низки статей на громадські, педагогічні і професійні теми.

ВОЛОБУЇВ ПАВЛО (1900-?) – педагог у Харкові; у 1920-х рр. викладач ІНО, науковий співробітник Українського Науково-Дослідного Інституту Педагогіки; праці з педагогіки колективу й дошкільного виховання, п'єси для дітей.

ВОРОПАЙ ВІКТОР СЕМЕНОВИЧ (11(23).11.1892, с. Ліпляве Золотоніський повіт Полтавської губ., нині Канівського району Черкаської обл. – 14.02.1944) – математик. Професор (1925). Дійсний член Всеукраїнського науково-дослідного інституту педагогіки у Харкові (1927). Закінчив Університет святого Володимира у Києві (1918). Від 1919 р. викладав у Полтавському педагогічному інституті. 1929 р. заарештований за сфабрикований звинуваченням у справі СВУ, 1930 р. висланий за межі України. Автор першої виданої в Україні праці з методики викладання математики – «Математика в трудовій школі» (1923), організатор математичної освіти вчителів. З його ініціативи і за безпосередньої участі 1922 р. у Полтавському ІНО організовано зразковий кабінет-лабораторію для продуктивного навчання вчителів математики. Учасник ініціативної групи, яка започаткувала випуск першого в Україні методико-математичний збірник «Математика в школі» (1927).

ВПЛИВ ПЕДАГОГІЧНИЙ – це конкретний вид дії вчителя, спрямованої на учня, в якому педагог використовує цілу систему засобів та методів, в тому числі і психологічних, а основним її результатом є зміни у психіці учня. Узагальненим ефектом є зміни його суб'єктивних характеристик (потреб, установок, ставлень, моделей поведінки, перцептів, конструктів тощо).

ВРЕЦЬОНА ГРИГОРІЙ ЗАХАРОВИЧ (08.10.1839 р., м. Винники – 02.11.1901 р., м. Львів) – педагог та освітній діяч, редактор і видавець педагогічних журналів, автор підручників і популярних видань. Початкову освіту здобув у 1850 р. у місцевого дяка Самойловича. Далі продовжив навчання у бурсі Ставропігійського інституту. Спочатку навчався у греко-католицькій взірцевій школі, потім – у бернардинській гімназії. Після навчання закінчив дворічні педагогічні курси. Практичну педагогічну діяльність Григорій Врецьона розпочав на початку 1862 р. шкільним практикантом у взірцевій греко-католицькій школі при Народному домі Львова, а з 1 березня того ж року шкільна влада (тоді це була руська митрополича консисторія) призначила його в село Підгірці Золочівського повіту, де він працював упродовж 15-ти років спочатку на посаді вчителя, а пізніше-управителя двокласної школи.

Знаковим у житті Григорія Врецьони став 1877 р. З 1877 р. Григорій Врецьона – старший учитель, а наприкінці своєї праці – заступник (виконувач обов'язків) управителя в єдиній на той час українській школі вправ при чоловічій учительській семінарії у Львові. Г. Врецьона був одним із тих, хто суттєво вплинув на розвиток цієї школи. Він активно відстоював право українців на рідну школу, а освіту вважав головним чинником поступу нації. Його погляди на школу з рідною мовою, побудованою на засадах народності, демократизації, гуманізації навчально-виховного процесу, співзвучні з ідеями класиків вітчизняної та закордонної педагогіки.

Саме у Львові найяскравіше виявився талант Григорія Захаровича як педагога, громадського діяча й видавця. Він усім серцем вболівав за те, щоб створена в 1877–1878 навчальному році перша народна школа з українською мовою викладання, яку він називав «єдине сонце на нашій небосклоні», успішно розвивалася з допомогою всієї української спільноти. Цінними з погляду сьогодення є думки Г. Врецьони про зв'язок школи із реальними потребами життя, необхідність спільної праці навчального закладу, батьків і громади у вирішенні освітньо-виховних завдань.

Григорій Захарович Врецьона був відомий у Галичині не лише своєю плідною педагогічною працею, а й великою активністю в громадсько-просвітницькій діяльності. Член усіх народних українських товариств, директор Крайового Кредитового Союзу, він здобув собі славу чесної, безкорисливої, відданої національній ідеї людини. Г. Врецьона відзначився і в організації товариства «Просвіта» у Львові. Він був його членом-засновником і членом Головного віділу, фундатором стипендійного фонду для незаможної молоді при товаристві. Разом з о. Гірняком організував «Просвіту» у Винниках (1896 р.). Все своє життя Григорій Захарович Врецьона присвятив творчому пошукові в царині теорії і практики виховання, спираючись на національні традиції та передову європейську і світову педагогічну думку. Набуваючи педагогічного досвіду, він відчув потребу поділитися своїми міркуваннями з іншими педагогами, з громадськістю. Засобом для цього стали публікації в педагогічних часописах «Учитель», «Слово», «Газета шкільна», «Ластівка», «Діло», «Зоря».

У 1880 р. він видав перший професійний вчительський журнал «Школьна Часопис» з метою «розбудити» вчителів і розпочати шкільний рух. Упродовж 10-ти років він був незмінним його редактором. Співпрацювали з виданням такі відомі в Галичині автори, як Олександр Барвінський, Михайло Банах, Павло Кирчів, Іван Хабаровський, Роман Заклинський, Кирило Кахникевич, Наталія Гладилевич, Стефан Ковалів. Провідною й постійною темою статей була проблема мови викладання в школі. Її висвітленню присвячені виступи багатьох авторів, які доводили необхідність навчання дітей рідною мовою і шкідливість навчання чужою.

Руське педагогічне товариство стало невід'ємною складовою частиною національного руху галицьких українців наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст.: було громадською культурно-освітньою організацією, яка займалася заснуванням українських загальноосвітніх шкіл, професійних шкіл, дитячих садків, виданням педагогічних журналів, шкільних підручників та посібників.

Г. Врецьона також був активним діячем шкільного товариства «Поміч», підтримуваного українськими патріотами. Це – різновид бурси, що навчає бідну молодь, забезпечує її житлом, одягом, харчуванням та підручниками. Завдяки діяльності товариства, вже на третьому році школа мала 340 дітей (4 класи для хлопців і 5 для дівчат) та 11 педагогів.

У зв'язку з важкою хворобою, Григорій Врецьона вийшов на пенсію у вересні 1901 р. Крайова шкільна рада, враховуючи його багаторічну плідну

діяльність, зробила подання до центрального уряду у Відні про нагородження педагога Золотим хрестом за заслуги.

Г

ГАВРИЩУК МИКОЛА (1878–1942) – буковинський педагог (народний учитель) і політичний діяч, один із провідників соціально-демократичної партії на Буковині, посол до буковинського сейму з 1911 р.; з 1920 р. працював на Закарпатті; автор підручників методики, перекладав праці німецької педагогіки.

ГАЙДУЧОК СТЕПАН (13.03.1890, с. Підтемне, нині Пустомитівського району Львівської обл. – 16.03.1976, Львів) – лікар, громадський діяч, педагог. Закінчив Українську академічну гімназію у Львові, курси фізичного виховання при Празькому університеті, навчався у Львівському університеті (1910–1914). Член проводу спортивного товариства «Сокіл», співзасновник спортивного товариства «Україна» (1911). Під час 1-ї і 2-ї світових воєн та воєнних дій 1918–1920 рр. – військовий лікар; з 1922 р. – вчитель фізичної культури Української академічної гімназії; 1939–1941 – завідувач кафедри фізичної культури, 1944–1952 рр. – викладач Львівського медичного інституту. Автор низки публікацій у періодичних виданнях та книг із проблем спортивного виховання, зокрема «Вправи вільноруч» (1913), «Півстоліття сокільських видань» (1937), «Вплив фізичного виховання на вдачу нашої молоді» (1938; усі – Львів). Розробив та поклав основи руханки на західних землях; автор ряду сокільських вправ вільноруч.

ГАЛЯТОВСЬКИЙ ІОАНИКІЙ (бл. 1620–1688) – талановитий учений, педагог, видатний проповідник, досвідчений церковний і політичний діяч XVII ст. Заклав основу риторичного вчення українською мовою та відіграв важливу роль у розвитку теорії вітчизняного красномовства.

Здобув освіту у Києво-Могилянському колегіумі. У 1649–1651 рр. був у ньому професором риторики, пізніше – ректором. У 1651 р. прийняв чернецтво. З 1669 р. й до кінця життя – архімандрит Єлецького Успенського монастиря в Чернігові. На посаді ректора Києво-Могилянського колегіуму (1659–1664) багато зробив для відродження навчального закладу, зруйнованого після воєнних дій в Україні в 50-х роках XVII ст., дбав про те, щоб навчання було на рівні вищої європейської школи. З цією метою написав

низку творів навчального характеру, які широко використовували як педагоги, так і учні. Найвідоміший з них – посібник з риторики «Ключ розуміння» (Київ, 1659; Львів, 1663, 1665).

Автор збірки «Скарбниця потрібна» (Новгород-Сіверський, 1676), теологічного трактату «Душі людей померлих» (Чернігів, 1687), низки полеміко-богословських трактатів публіцистичного характеру та інших творів (усього бл. 20). Представник типово барочних форм і стилістичних прийомів, які в ту епоху панували в українському письменстві. Його праці написані українською літературною мовою, що значною мірою наближається до народнорозмовної, і польською. Творчий спадок Іоанікія Галятовського – значний внесок у духовно-інтелектуальну скарбницю національної культури.

ГАРБУЗ ТЕРЕНТІЙ ПАВЛОВИЧ (25.10.1891–06.12.1939) – педагог, автор численних праць із загальної дидактики й методики мови. Він отримав середню освіту, а саме у: початковій школі, шестикласному міському училищі; дворічних педагогічних курсах Богодухова. Також закінчив словесно-гуманітарне відділення Тифліського педагогічного інституту. У різний час він обіймав посади: учитель початкових класів у сільській школі на Сумщині (з 1911 по 1917 роки); учитель гімназії та педагогічних курсів Богодухова (з 1917 по 1919 роки); завідувач шкільного відділу колишнього земства (з 1917 по 1919 роки); інспектор соціального виховання повітового училища (з 1919 по 1923 роки); завідувач педшколи, а потім педкурсів (з 1919 по 1923 роки); інспектор соціального виховання Харківської губернської народної освіти (з 1923 по 1925 роки); із 1924 року обіймав посаду викладача у Харківському педагогічному технікумі імені Г. С. Сковороди та на робітничому факультеті Харківського інституту народної освіти, а через два роки став завідувачем навчальною частиною.

У 1926 році Терентій Павлович закінчив аспірантуру науково-дослідної кафедри педології, захистив кандидатську дисертацію на тему «Сільськогосподарський ухил у школі» та отримав ступінь наукового співробітника УНДІПу. Деякий час пропрацював штатним радянським цензором у Наукпедкомі в секції дидактики та методики шкільної праці. 1927 року почав працювати заступником голови педагогічної предметної комісії Харківського інституту народної освіти. У період з 1929 по 1933 рік Гарбуз працював штатним професором Харківського інституту народної освіти, де викладав методику і педагогічну практику, але у жовтні 1933 року був звільнений за звинуваченням у «систематичному впровадженні в роботу

інституту класово-ворожих і шкідливих теорій». З 1933 по 1937 роки був професором в Орловському педагогічному інституті (до 1935 року) звідки був звільнений через попереднє звинувачення та співробітником Курського обласного відділу народної освіти (по 29 травня 1937 року). 10.12.1937 року його засудили на 10 років позбавлення волі і відправили до Нижньо-Амурського табору, де він і помер. Ім'я Терентія Павловича Гарбуза повністю реабілітоване тільки 27.10.1957 року за сприяння його сина.

Терентій Гарбуз є автором численних наукових праць та методичних посібників з української мови, двох букварів та читанки для шкіл соціального виховання. Серед робіт варто виділити такі: «Початок правопису та граматики», навчальний підручник «Рідна мова в трудовій школі» для шкіл молодшого концентру; «Робочі» книжки з української мови і літератури для учнів 5-го, 6-го та 7-го років навчання; «Робітна книжка з правопису та граматики української мови» для 3-го року навчання в трудовій школі.

ГЕЛЬВЕЦІЙ КЛОД АДРІАН (1715–1771) – французький педагог, літератор і філософ. Під впливом батька, який мріяв, щоб його син став чиновником податкового відомства, Гельвецій обрав для себе кар'єру фінансиста. Деякий час Гельвецій працював на посаді збирача податків, яка приносила великий дохід. Однак він розчарувався в цій роботі і відмовився від неї. Залишивши кар'єру, повністю присвятив себе філософській та літературній творчості. Гельвецій вважав, що світом правлять думки, а виховання є засобом перебудови світу; що всі люди від природи мають рівні здібності і можливості для розвитку, відкидав думку про нерівність розумового розвитку людей, обумовленого їх соціальним походженням, національною або расовою приналежністю. Дитина, на думку Гельвеція, не народжується злою або доброю, такою чи іншою її робить середовище і виховання. Серед основних переваг шкільного виховання Гельвецій називає: сприятливі для здоров'я засоби того місця, де молодь може отримати своє виховання, твердість (домашнє виховання не розвиває мужність та сміливість), змагання (порівняння себе з іншими), освіченість вихователів, тверда дисципліна.

ГЕРАСИМОВИЧ ІВАН (27.11.1876, м. Галич, нині Івано-Франківська обл. – 11.04.1942, Берлін) – педагог, публіцист, громадський діяч. Закінчив учительську семінарію в Станіславі (нині Івано-Франківськ, 1898). Учителював у Галичині, через переслідування за національно-просвітницьку

діяльність переїхав на Буковину. Один із ініціаторів заснування товариства «Взаїмна поміч українського вчительства» (1904), засновник і редактор першого в Австро-Угорській імперії українського педагогічного двотижневика «Промінь» (1904–1907). Працював в урядовому часописі «Педагогічні листки», видав «Підручник для управителів шкіл». Учасник 1-ї світової війни в рядах австрійської армії. У листопаді 1918 вступив до УГА (начальник пресквартири при штабі). 1919 року в Одесі потрапив у полон до більшовиків. Після втечі з в'язниці виїхав до Берліна, працював у редакції часопису «Українське слово». Опублікував 1922 року у Берліні в перекладі на німецьку мову брошури «Життя й відносини на Радянській Україні» та «Голод в Україні». Того ж року повернувся до Львова, працював в організаційному відділі товариства «Рідна школа» (1932–1939). 1939 р. виїхав до Кракова, працював у відділі шкільних справ при Українському центральному комітеті, підготував методичний підручник «Праця учителя в школі» (Краків, 1940) та навчальні посібники з арифметики для 2–3 класів народної школи.

ГЕРБАРТ ЙОГАНН ФРІДРІХ (1776–1841) – німецький філософ, психолог, педагог. Він був прихильником асоціативної психології. Народився в сім'ї чиновника-юриста. Здобув університетську освіту. Працював на посаді професора в Геттінгенському та Кенінгсбергському університетах, де читав лекції з філософії, психології і педагогіки. Педагогічні ідеї Гербарта отримали розвиток у його творах «Загальна педагогіка, виведена з мети виховання», «Нариси лекцій з педагогіки» й ін.

Загальна мета виховання, за Гербартом, повинна полягати у досягненні гармонії волі з етичними ідеями і в розвитку багатостороннього інтересу. Процес виховання він ділить на три складові: керування дітьми, виховуюче навчання і моральне виховання. Систему керування дітьми Гербарт ґрунтував на власній ідеї про те, що дитині природно притаманна «дика пустотливість», тому вона порушує встановлені у школі порядки, проявляє недисциплінованість. Щоб забезпечити виховання і навчання, потрібно приборкати цю «дикість». Гербарт пропонував у системі керування такі засоби, як погроза, нагляд, наказ, заборона, фізичні покарання, як допоміжні засоби – авторитет і любов вихователя. Гербарт висунув ідею виховуючого навчання. Процес виховуючого навчання ґрунтував на розвитку шести видів багатостороннього інтересу: емпіричний (до навколишнього світу), спекулятивний (до пізнання речей і явищ), естетичний (до прекрасного),

симпатичний (до близьких), соціальний (до всіх людей), релігійний (до служіння «найвищому духові»).

У другій пол. XIX ст. було популярним вчення Гербарта про чотири ступені навчання: виразність, асоціація, система, метод. Ці ступені повинні мати місце на кожному уроці незалежно від його змісту і віку учнів. На першому ступені (виразність) здійснюється початкове ознайомлення учнів із новим матеріалом із широким використанням наочності; на другому ступені (асоціація) у процесі вільної бесіди відбувається встановлення зв'язків нових уявлень із попередніми; третій ступінь (система) характеризується зв'язним викладенням нового матеріалу з виділенням основних положень, із виведенням правил і формулюванням законів; на четвертому ступені (метод) в учнів у процесі виконання вправ виробляється навичка використання набутих знань на практиці.

Герbart розробив теорію видів навчання: описового (виявити досвід учня і розширити його через наочність, розповідь та заучування матеріалу), аналітичного (розподіл матеріалу на складові частини і надання уяві учнів певної системи), синтетичного (узагальнення вже відомого матеріалу, зведення його до системи).

Ставлячи вище за все розвиток уявлень і формального мислення в учнів, Герbart відводив головне місце у навчальному плані вивченню давніх мов і математики, які, на його думку, найкраще дисциплінують розум. Меншого значення надавав предметам природничого циклу. Він вважав, що дитина у своєму розвитку повторює шлях, пройдений людством, тому дитині ближче і більш зрозуміле життя давніх народів, ніж сучасників. У зв'язку з цим пропонував до 14 років вивчати передусім мову, літературу й історію античного світу, математику і географію.

Система морального виховання дітей у Гербарта базується на п'яти моральних ідеях: ідея внутрішньої волі (усунення «внутрішнього розладу»), ідея вдосконалювання (поєднання сили і енергії волі та забезпечення «внутрішньої гармонії»), ідея приязні (погодження волі однієї людини з волею інших), ідея права (розв'язування конфліктів між волею людей), ідея справедливості (визначення нагороди чи покарання тому, хто цього заслужив). Щоб моральне виховання дало бажані наслідки, Герbart пропонує застосовувати засоби керування дітьми.

Педагогічні ідеї Гербарта мали значний вплив на розвиток педагогіки, вони поширились у другій пол. XIX – поч. XX ст. по всіх країнах Західної

Європи. Гербарт мав багато послідовників, які розвинули й оформили його ідеї у окремий педагогічний напрям – гербертіанство.

ГОДИНА КЛАСНОГО КЕРІВНИКА – дієвий засіб формування у школярів наукового світогляду і моральної поведінки. Тематику таких годин розробляє класний керівник з урахуванням особливостей колективу учнів, їх проводять у формі етичної бесіди, лекції, диспуту, усного журналу, зустрічі з цікавими людьми, обговорення книг та ін. Годину класного керівника наприкінці кожного місяця доцільно присвятити підведенню підсумків навчально-виховної роботи класу.

ГОДИС ВОЛОДИМИР (1905–1987, Стрийський район Львівської області). Основні зацікавлення – дидактика, популяризація мистецтва, організаційно-методична робота. У тематичних циклах лекцій торкався естетики та методики знань про різні періоди польського та європейського мистецтва, ретельно стежив за тенденціями розвитку сучасного мистецтва. Поглиблено вивчав і цікавився літературою, музикою і філософією. Знав німецьку, французьку, англійську, чеську, грецьку та латинську мови. Автор публікацій у періодичних виданнях з мистецтва та низки рецензій.

ГОЛОВІНСЬКИЙ ІВАН (25.04.1927, с. Зарваниця, нині Тербовлянського району Тернопільської обл. – 01.07.2013, шт. Нью-Джерсі, США) – психолог, громадський діяч. Дійсний член НТШ (1990). Навчався в Іннсбруцькому університеті (1948–1949), закінчив Зальцбурзький університет (1948, обидва – Австрія), Університет Темпл (м. Філадельфія, шт. Пенсильванія, США, 1961; ступінь доктора психології). У 1954–1959 рр. – психолог у школі м. Камден; 1959–1966 рр. – психолог і директор психологічної служби в Інституті для розумово недорозвинених і психічно хворих у м. Вайнленд; 1966–2002 рр. – доцент, продекан (1990–1997), від 2002 – професор Університету Ратгерса (м. Нью-Брунсвік; усі – у штаті Нью-Джерсі, США). Член Американської асоціації психологів, Американської академії шкільної психології. 1995 р. перебував у науковому відрядженні в Українському педагогічному університеті. Член редакційної колегії журналу «Українські проблеми» (Київ), автор публікацій у часописах «Рідна школа», «Освіта», «Українознавство», «Пластовий шлях», «Гомін України», «Шлях перемоги», «Національна трибуна», «Америка».

Основна наукова зацікавленість – психологія осіб із розумовими вадами, педагогічна психологія, психологія навчання, педагогічної діяльності та особистості вчителя, етнопсихологія, порівняльна психологія. Проводив дослідження методик навчання неповносправних (осіб із обмеженими можливостями) у Східній Європі та СРСР. Автор низки монографій та наукових праць (більша частина англійською мовою), присвячених особливостям етнічної психології українців.

ГОЛУБОВСЬКИЙ ЗАХАР (1736–1810) – вчитель малярської школи при Київській Лаврі, розмальовував соборну церкву лаври (1763).

ГОФФМАН ЯКУБ (19.03.1896, м. Коломия, нині Івано-Франківська обл. – 27.12.1964, Лондон) – польський культурно-освітній діяч, дослідник Волині. Закінчив гімназію у м. Ясло (нині Польща). Під час 1-ї світової війни служив у легіонах Ю. Пілсудського, брав участь у польсько-радянській війні 1920 р. З 1923 р. вчителював у Рівному. Водночас від 1924 р. – делегат Археологічного музею Варшави у Волинському воєводстві, 1923–1935 рр. – голова правління Волинської округу Польської спілки вчителів, 1935–1938 – посол до польського сейму. Засновник і головний редактор краєзнавчого видання «Rocznik Wołyński» (1930–1939), у якому вмістив низку статей з археології, історії, етнографії, географії Волині, зокрема «Wołyń w walce 1831» (1931). Один із організаторів Волинського товариства приятелів наук у Луцьку (1935). Зібрав значну колекцію волинських писанок і народних вишиванок. У лютому 1940 року депортований у Горьковську обл. (РФ), де протягом 1941–1942 перебував у слідчій в'язниці. Після амністії у 1942–1943 – співробітник польського посольства при 6-й піхотній дивізії генерала В. Андерса; 1944–1950 – польської місії в Ірані та Східній Африці. Від 1950 р. – у Лондоні: 1962–1967 – генеральний секретар Польського наукового товариства на еміграції, член правління Польського історичного товариства у Великій Британії. Брав участь у діяльності українського наукового товариства «Коло кременчан» (1953–1963). Автор книги «Przewodnik po Wołyniu» (Warszawa, 1938).

ГРИЩЕНКО МИКИТА МИНОВИЧ (1900–1987) – український педагог, діяч у галузі організації народної освіти й науки радянської доби, доктор педагогічних наук, професор, заслужений діяч науки УРСР, учитель, директор школи, інспектор, ректор Київського інституту соціального виховання, директор науково-дослідних інститутів дефектології й педагогіки,

викладач і завідувач кафедри педагогіки Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (понад 30 років), автор праць із історії розвитку школи й педагогіки в УРСР, теорії педагогіки середньої й вищої школи та дефектології, зокрема таких: «Планування і облік роботи в спеціальних школах», «Розвиток народної освіти на Україні за роки Радянської влади», «Дидактика вищої школи», «Дидактичні поради молодому викладачеві вузу» та ін.

ГРИЦКОВЯН ЯРОСЛАВ (1931 – живе у Польщі). Основні наукові зацікавлення – перекладознавство, народознавство, літературознавство, педагогіка. Написав понад 300 праць. Педагогічна діяльність відзначається новаторськими підходами до організації і проведення навчально-виховного процесу в комплексних класах, що формуються з дітей різного шкільного віку. Важлива складова педагогічної діяльності – поєднання різномовного навчання й виховання з позашкільною діяльністю з урахуванням інноваційного середовища. Особливу увагу звертає на національне виховання учнів через організацію молодіжних товариств, художніх гуртків, проведення літературних і пам'ятних вечорів, відзначення українських, національних і релігійних свят тощо.

ГРІНЧЕНКО БОРИС ДМИТРОВИЧ (09.12.1863 – 06.05.1910) – український письменник (літературні псевдоніми: Василь Чайченко, Л. Яворенко, П. Вартовий, Б. Вільхівський, Перекотиполе), педагог, публіцист, лексикограф, літературознавець, дослідник української старовини, перекладач, громадсько-культурний діяч, видавець. Упорядник підручників з української мови та літератури («Українська граматка для науки читання та писання» (1907, 1917), «Рідне слово» (1912), «Український буквар» (1912)), «Словника української мови» (в 4 томах), історичних нарисів («Оповідання з української старовини» (1906), «Як жив український народ» (1909)), творів для дітей. Співробітник редакції української щоденної газети «Громадська думка», редактор газети «Рада», журналу «Нова громада», організатор видавництва популярних книг для народу в Чернігові, товариства «Просвіта» та першої публічної бібліотеки в Києві. Один із ініціаторів створення Всеукраїнської вчительської спілки (1905). У центрі педагогічних поглядів Б. Грінченка – творення української національної школи, широке запровадження української мови в освіті, свідченням чого є праці «Яка тепер народна школа на Україні» (1896), «Якої нам треба школи» (1906), «Народні вчителі та українська школа» (1906) та інші. Вчителював на Слобожанщині й

Катеринославщині. Автор побутово-реалістичних оповідань й особливо повістей, які зображують українське село, трактують злободенні питання ставлення інтелігенції до селянства, справи школи, просвіти, денаціоналізації села, взаємини між націоналізмом і радикалізмом чи соціалізмом.

ГРОМНИЦЬКИЙ СИДІР (1850–1937) – галицький педагогічний і освітній діяч; 1879-1906 учитель української Академічної Гімназії у Львові, 1907-1920 директор її філії; член відділів багатьох організацій у Галичині, зокрема «Рідної Школи» й «Учительської Громади» (почесний член) член Крайової Шкільної ради (1914–1920), Ради м. Львова (1916-1927); 1886-1903 – член Відділу НТШ, заступник голови й довголітній адміністратор, іменований почесним членом НТШ.

ГРУШЕВСЬКИЙ СЕРГІЙ (1833–1901) – батько Михайла Грушевського, педагог-славіст, директор учительської семінарії в Холмщині, пізніше інспектор народних шкіл на Кавказі, автор статей з української етнографії в Київських часописах.

ГРУШКЕВИЧ ТЕОФІЛ (1846–1915) – галицький освітній діяч, учитель гімназії, організатор Коломийщини (1879-1889), перший директор української гімназії в Яворові (1909–1913), редактор «Учителя», автор підручників і популярних брошур.

ГУДИК ЯКІВ (1839–1892) – галицький громадський діяч, український католицький священник, один із організаторів шкільних «громад» 60-их років; писав статті, оповідання, проповіді.

ГУЛАК МИКОЛА (1822–1899) – член Кирило-Мефодіївського Братства; родом із Полтавщини; належав до лівого крила Братства; під час слідства тримався особливо твердо, 1847–1850 був ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці, 1850 року висланий до Пермі, з 1859 р. викладав у Кутаїсі й Тбілісі; автор праць із математики і ряду розвідок із грузинської та азербайджанської літератур.

ГУСНАЙ ЮЛІЙ (1893–?) – учитель і шкільний інспектор у Беретові, закарпатський політичний і культурний діяч; посол до парламенту в Празі

(1929–1935) від соціально-демократичної партії. Автор підручників і керівний діяч Учительської Громади Підкарпатської Руси.

ГУЦЕЙЛО ЄВГЕН (1880–1928) – політичний діяч, журналіст на Буковині, учитель, співзасновник союзу Визволення України в Німеччині, в таборах полонених співредактор «Впереду» у Львові (1918), переїхавши до УРСР, працював у Харкові.

Г

ГЕРДАН-ЗАКЛИНСЬКА ОЛЕНА (14.04.1916, с. Жаб'є, нині смт Верховина Івано-Франківської обл. – 23.01.1999, м. Редінг, шт. Пенсильванія, США) – хореограф-солістка, учителька модерного мистецького танцю в українській гімназії. 1948 р. виїхала до Канади, де викладала український танець на Вищих освітніх курсах у Вінніпезі. Авторка хореографічного твору «Слава України», що був показаний на сценах українських театрів Торонто, а також низки танців, зокрема «Дорога», «Плач Ярославни». Має ряд танків власного укладу, переважно з українською тематикою.

ГРЕГОЛИНСЬКИЙ ДМИТРО (1880–1944) – педагог (учитель гімназії в Перемишлі) і журналіст; прихильник гетьманського руху; видавець і редактор тижневика «Український Голос» у Перемишлі (1919–1929) та першої української газети під польською окупацією.

ГУРЛІТ ЛЮДВІГ (1855–1931) – німецький педагог-реформатор, представник теорії вільного виховання. Викладав у гімназіях Гамбурга та Берліна. На початку ХХ ст. виступив із різкою критикою змісту і методів навчання в німецькій школі, головні недоліки якої вбачав у відході в історію, а також у догматизмі, формалізмі, схематизмі й авторитаризмі. Основним завданням виховання вважав розвиток індивідуальності і творчості дитини. У педагогічному процесі значне місце відводив вільним іграм дітей, заняттям ручною працею як засобів виховання, а також естетичному вихованню. Вимагав старанного відбору навчального матеріалу, виключення з навчальних програм усього другорядного, одночасно заперечував необхідність систематичних навчальних занять у народній школі. Вважав, що виховання не повинно передбачати практичної мети, а спрямовувати активність і силу учнів.

Д

ДАНИЛЕВИЧ ІВАН (псевдоніми: Ів. Ів., Іван Іванів, Іван Твердий та ін.; 1858–1924) – буковинський громадсько-педагогічний діяч, учитель; редактор популярного місячника «Добри Рады» (1889–1914) в Чернівцях. Дописувач журналу «Бібліотека для молодіжі».

ДАНШИ НИКИФОР (1877–1954) – педагог (учитель середніх шкіл) і громадський діяч, зокрема Коломийщини й з 1919 р. Станиславщини, один із організаторів приватного шкільництва в Галичині; статті на педагогічні теми; помер у ЗДА.

ДЕЙНИЦЬКИЙ ОМЕЛЯН (1841–1900) – галицький педагог, автор перших українських підручників для гімназії із арифметики й геометрії, виданих в 1870-х рр.

ДЕКРОЛІ ЖАН-ОВІД (1871–1932) – бельгійський педагог, лікар і психолог, професор Вищої педагогічної школи, професор гігієни та лікувальної педагогіки Брюссельського університету, один із представників медико-антропологічної течії реформаторської педагогіки, відомої під назвою «Нове виховання», засновник Інституту для розумово відсталих дітей, школи для здорових дітей «Школа для життя, через життя», навчання в якій будувалося на основі вільного виховання, а теми навчальної програми концентрувалися навколо дитини: «Дитина та її організм», «Дитина і тварини», «Дитина і рослини», «Дитина і суспільство», «Дитина і всесвіт», фундатор школи «Ермітаж». Автор низки праць, присвячених методам вивчення й класифікації аномальних дітей та методам виховання й навчання.

ДЕМКОВ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ (12.03.1859–27.03.1939) – видатний педагог, учитель, організатор освіти, історик педагогіки, методист. З дитинства вивчав французьку мову, якою володів настільки добре, що міг не тільки читати і писати, а й проводити викладацьку роботу. Демков знав десять мов, вмів читати та перекладати англійською, іспанською, грецькою, латинською, німецькою, датською, голландською та іншими мовами.

У 1919 році вчений працював деякий час у місті Ніжині інструктором із народної освіти, брав участь в організації народного університету імені Т. Г. Шевченка, тимчасово виконував обов'язки його завідуючого, деякий

період був деканом словесно-історичного факультету цього ж університету. У 1910 році він видає «Підручник педагогіки для учительських семінарій, жіночих гімназій і народних вчителів» в 2-х частинах. 1911 виходить друком «Початкова народна школа, її історія, дидактика і методика». Педагог уперше зібрав, опрацював і проаналізував значний фактологічний матеріал з історії освіти і школи в Україні; виокремив низку законів, узагальнивши і систематизувавши педагогічні надбання Я. Коменського, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо та ін. У своїх історико-педагогічних працях М. І. Демков переконливо показав прагнення українського народу до знань, його самобутню культуру і освіту. Учений створив фундаментальну психолого-педагогічну систему виховання, яку розкрив у праці «Система виховання». Його діяльність була спрямована на підготовку вчителів, виконання науково-просвітницької роботи. Доробок видатного вченого – це скарбниця цінних матеріалів, думок і порад, які актуальні і нині.

ДЕМОЛЕН ЕДМОН (1852–1907) – французький історик, соціолог і педагог, один із ініціаторів нового виховання. Закликав створювати для дітей приватні середні школи-інтернати, які більше відповідають потребам життя. Головним у таких школах було фізичне виховання та спорт, фізична праця дітей, розвиток їхньої самостійності й ініціативи, енергії, зміцнення волі. Проєктувалися чотири відділення: літератури, господарства, промисловості й торгівлі. Е. Демолен створив школу де Рош у 1899 році, яка стала одним із центрів нового виховання. За зразок нової школи Е. Демолен вважав навчальні заклади «Аботсхольм» С. Реді та «Бідельс» Дж. Бедлея. Школа де Рош розташувалася в сільській місцевості Нормандії.

ДЕМЧУК МИХАЙЛО (1881–1941) – громадський діяч і педагог, член Української Національної Ради ЗУНР в Станіславові, в 1919–1922 рр. організатор українського шкільництва на Закарпатті, згодом учитель гімназії в Перемишлі.

ДЗЕРОВИЧ ЮЛІАН-КОРНИЛО ІГНАТОВИЧ (03.01.1871, с. Смільне, нині Бродівського району Львівської обл. – 08.04.1943, Відень, похований у Львові) – галицький педагог, церковний і освітньо-культурний діяч, галицький педагог, церковний і освітньо-культурний діяч, греко-католицький священник, довголітній катехіт і директор середніх шкіл, 1913-1918 викладач кахетинки Львівського університету, з 1928 – доцент, 1930-

професор Греко-католицької духовної семінарії і Богословської академії у Львові; діяльний член управ і головний численних товариств, зокрема «Рідної Школи», «Просвіти» (голова – 1939), Учительської Громади, Товариства Святого Апостола Павла (голова), Товариства Святого Андрія тощо.

Редактор журналів «Руський Амвон», «Наша праця», «Боже слово», «Парохіяльні вісті». Основні ідеї педагогічної системи Дзеровича: наближення виховання і навчання до життя (активна і творча школа), індивідуальний розвиток дитини, соціальне і релігійне виховання молоді, дисципліна як основний засіб виховання волі і характеру, вирішальна роль матері у моральному вихованні дитини, необхідність об'єднання і погодження зусиль держави, сім'ї і Церкви для успіш. виховання молоді. Основною метою виховання є самостійність особи або її зрілість, тобто такий рівень сформованості, коли вона усвідомила свої обов'язки перед Богом, суспільством, народом та собою і готова їх виконувати, маючи для цього достатньо фізичних та духовних сил. Головний принцип педагогіки Дзеровича – християнський гуманізм, у світлі якого дитина є найбільшою цінністю. Необхідно розвинути здатність піднятися над матеріальним світом, не стати його складовою – звільнитися через розвиток моральної сутності людини, вироблення морального характеру. Дзерович був організатором української громади, яка відстоювала свої права на рідну школу, ініціатором поширення освіти серед дорослого населення, провадив добротинну діяльність, спрямовану на створення умов для навчання дітей із малозабезпечених сімей.

ДИДАКТИКА – галузь педагогіки, в межах якої розробляють теорію освіти і навчання, і виховання у процесі навчання. Предметом дидактики є загальна теорія навчання всіх предметів. Основні категорії дидактики: навчання, освіта, викладання, учіння, принципи, форми, методи і засоби навчання. Особливості викладання окремих предметів вивчаються методиками цих предметів. Дидактика належить до методики, як теорія до практики. Проблеми сучасної дидактики: а) оптимізація навчально-виховного процесу в школах; б) інтенсифікація навчання (посилення, збільшення напруги, продуктивності, дієвості праці); в) підвищення пізнавальної самостійності, творчої активності, ініціативи учнів; г) посилення міжпредметних і внутрі-предметних зв'язків; г) вдосконалення форм і методів навчання та інші. Завдання сучасної дидактики – забезпечити ефективне виховання, духовне збагачення, розвиток дитини, її активності, таланту,

творчого потенціалу, здібностей до самостійного надбання нових знань, створити умови для самореалізації.

ДІСТЕРВЕГ ФРІДРІХ АДОЛЬФ ВІЛЬГЕЛЬМ (1790–1866) – видатний німецький педагог Дістервег – автор понад 20 підручників і посібників із математики, німецької мови, природознавства, географії, астрономії. Найбільш відома його робота для вчителів – «Керівництво до освіти німецьких вчителів» (1835). Найголовніша мета виховання, на думку Дістервега, полягає в тому, щоб розвинути в підростаючого покоління «самодіяльність у служінні істині, красоті і добру». Його за життя називали «вчителем німецьких учителів». Він прагнув до об'єднання німецького вчительства, у 1848 р. був обраний головою «Всезагальної вчительської спілки» і залишався ним до кінця свого життя. З 1851 р. поряд із «Рейнськими листками» видавав журнал «Педагогічний щорічник». Дістервег розробив дидактику розвивального навчання, сформулювавши її основні вимоги у вигляді 33 законів і правил. Він висунув ряд вимог, що стосуються наочного навчання, встановлення зв'язку між спорідненими навчальними предметами, систематичності викладання, міцності засвоєння знань, виховання характеру навчання. Завдання школи: виховувати гуманних людей, свідомих громадян, любов до людства і свого народу одночасно.

ДОМАН ГЛЕНН (26.08.1919, Філадельфія – 18.05.2013, США) – американський лікар-фізіотерапевт, автор відновлюваних методик для дітей з ураженнями нервової системи і навчальних методик для всіх дітей. В 1966 році Гленн Доман отримав від уряду Бразилії титул за заслуги перед дітьми усього Світу.

Автор методики, яка працює так: заняття повинні бути короткими, щоб вони не набридли дитині; поповнювати картки потрібно новими словами щодня; одну й ту саму картку не потрібно показувати більше 3 разів на день; займатися варто лише тоді, коли у малюка гарний настрій; завжди необхідно радіти успіхам дитини та хвалити її; проводити заняття слід систематично та регулярно; займатися лише тоді, якщо це подобається Вам та Вашій дитині. Око дитини бачить написане слово, хоча сама вона не розуміє його значення. Але якщо малюк бачить і одночасно чує написане слово, тоді його мозок інтерпретує отриману інформацію – «розуміє» та механічно запам'ятовує написане. Методика Домана ставить на чолі раннього навчання читання та математику. Навчання читання за Доманом зводиться до механічного

запам'ятовування слів – так дитина відразу навчиться читати цілі слова, минаючи читання за буквами та складами. Методика Домана дає дуже добрі результати. Діти ростуть справжніми інтелектуалами – вони перевершують своїх однолітків за рівнем образного мислення, набагато краще розуміють мову, ерудованіші, їм простіше даються складні науки в майбутньому.

ДОМБРОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ГНАТОВИЧ (09.03.1885–01.06.1925) – галицький педагог, учитель гімназії, автор підручників «Українська стилістика і ритміка» та «Українська поезика». Закінчив Золочівську гімназію (1901), Львівський університет (1905). Брав участь у боротьбі за український університет у Львові, за що заарештувала австрійська влада. Працював викладачем української, латинської, грецької мов у гімназіях Чернівців, Копичинців, Рогатина (1910–1914), «Рідної школи» у Золочеві (1921–1925).

ДОРОЩУК СТЕПАН (07.01.1894, с. Боришківці, нині Борщівського району Тернопільської обл. – 11.03.1955, Вінніпег) – учитель, український поет, редактор і видавець; видавав у Вінніпегу дитячі журнали «Дитячий Світ» (1924), «Промінь» (1927-1928) і гумористичні журнали «Точило» (1930-1943); ліричні поезії, популярні освітні брошури. 1897 разом із родиною виїхав до Канади (провінція Манітоба). Закінчив учительські курси. Вчителював у початкових школах. Брав активну участь у громадському житті українців Канади, зокрема заснуванні низки читалень товариства «Просвіта». Надрукував понад 200 українських книг. Писати почав 1906 українською та англійською мовами. Його поезії й оповідання опубліковані у журналі «Український голос», «Свобода», «Промінь» та ін. З 1943 кілька років жив у США.

ДРАГОМАНОВ МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ (30.09.1841–02.07.1895) – український вчений-історик, літературознавець, публіцист, фольклорист, філософ, педагог, суспільно-політичний і громадський діяч, засновник українського соціалізму, один із організаторів «Старої громади» у Києві, доцент Київського університету (1864–1875), професор Вищої школи у Софії (1889–1895), активний діяч Київської громади, засновник Вільної української друкарні в Женеві та «Женевського гуртка», видавець політичного журналу «Громада», учасник боротьби проти національного і соціального поневолення українського народу, автор праць із питань шкільної освіти «Земство і

місцевий елемент в народній освіті» (1866), «Про педагогічне значення малоросійської мови» (1866), «Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії (1877) та ін.

ДУБРАВСЬКИЙ СТЕПАН (1829–1909) – галицький педагог, учитель середніх шкіл. Перший голова «Просвіти» на Стрийщині, при якій заснував фонд свого імені для видавництва популярних книжок, співредактор часопису «Дом и Школа», один із основоположників «Руської бурси». Заповів свою бібліотеку Державній гімназії у Стрию і призначив певну суму для створення «Бібліотеки фундації імені С. Дубравського»

ДУРДУКІВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ФЕДОРОВИЧ (1874–1938) – український педагог-практик, літературознавець, освітній і громадський діяч, член Центральної Ради й уряду УНР, один із засновників Київської «Просвіти» та Всеукраїнської спілки вчителів і діячів народної освіти, один із засновників видавництва «Вік», керівник науково-педагогічної Комісії ВУАН (ліквідованої 1930). Член редколегії педагогічного часопису «Вільна українська школа», автор проєкту програми для досвідної роботи у справі вивчення ланкової системи праці у трудовій школі, директор Першої української гімназії ім. Т.Г. Шевченка в Києві. Володимир Дурдуківський друкував праці з педагогіки в журналах «Світло» (1910–1914), «Вільна українська школа» (1917–1920) та в «Працях Науково-педагогічної комісії ВУАН». До недавнього часу на ім'я Володимира Федоровича Дурдуківського було накладено табу, після 1937 р. про нього взагалі не згадували в педагогічних текстах навіть у негативному контексті, незважаючи на те, що в 1965 р. постанова «трійки» стосовно В. Ф. Дурдуківського була відмінена, а в серпні 1989 р. «справу СБУ» закрито «через відсутність складу злочину в діях засуджених у цій справі осіб з їх повною реабілітацією». Доля після арешту невідома.

ДУХНОВИЧ ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ (1803–1865) – український педагог, літератор, історик, богослов, культурно-освітній і громадсько-політичний діяч Закарпаття. Олександр Духнович – організатор народного шкільництва, засновник у Пряшеві (тепер Словаччина) Товариства Іоанна Хрестителя та «Літературного закладу», фундатор 70-ти сільських народних шкіл, автор посібника для вчителів сільських шкіл «Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ», в якій педагог визначив

принципи освіти: єдність навчання і виховання, доступність, наочність, активність, самостійність, міцність засвоєння матеріалу; творець перших на Закарпатті шкільних підручників «Книжиця читалная для начинающих» (буквар), «Краткій землепись молодыхъ Русиновъ» (підручник із географії), історичної праці «Истинная история Карпато Россовъ, или Угорскихъ Русиновъ» та ін.

ДЬЕНЕШ ЗОЛТАН (1916-2014) – знаменитий угорський математик, педагог, психолог, який радикально змінив стереотипне сприйняття математики як рутинної та нетворчої наукової дисципліни. Ігрова методика З. Дьенеша спрямована на те, щоб допомогти дітям дошкільного та молодшого шкільного віку у цікавій формі освоїти різноманітні математичні поняття, сформувані та розвинути найважливіші інтелектуальні навички та психологічні процеси, необхідні для здійснення самостійного логічного мислення. В іграх цієї методики дитина вчиться виявляти різні властивості, утримувати ці властивості у пам'яті, розділяти матеріал за кількома ознаками одночасно. Ігри з блоками Дьенеша сприяють розвитку математичних здібностей, дають уявлення про основи інформатики, а також сприятливо позначаються на розвитку дитини.

Основні принципи та методи методики Дьенеша: *психологічний підхід*: Методика Дьенеша заснована на психологічних засадах розвитку розумових здібностей. Вона приділяє особливу увагу розумінню процесу мислення та розвитку абстрактного мислення; *ступінчастий підхід*: Методика передбачає послідовне просування від конкретних математичних понять до абстрактніших. Дьенеш розділяє математичні концепції на різні ступені складності, і діти починають з більш простих і поступово переходять до більш складних; *активне навчання*: Методика наголошує на важливості активного навчання. Діти навчаються, експериментуючи, вирішуючи завдання та розробляючи свої власні способи вирішення проблем; *ігровий елемент*: Дьенеш надав велике значення ігровому елементу у навчанні. Він розробив різноманітні ігри та вправи, які допомагають дітям розвивати математичні та логічні навички в ігровій формі; *підтримка розумових операцій*: Методика Дьенеша приділяє увагу розвитку різних розумових операцій, таких як класифікація, серіація, порівняння, аналіз та абстрагування; *індивідуальний підхід*: Методика вчителів та батьків зосереджується на потребах кожної дитини. Вона передбачає індивідуальний підхід до кожного учня, враховуючи його рівень розвитку та інтереси; *конструктивізм*: Методика Дьенеша також

пов'язана з конструктивістською педагогікою, яка має на увазі, що діти активно будують свої власні знання та розуміння світу. Методика Дьенеша вплинула на освітні практики в різних країнах і широко використовується в навчанні математики та розвитку критичного мислення. Важливо відзначити, що методика Дьенеша не обмежується лише математикою і може бути застосована в інших галузях, щоб розвивати розумові навички дітей.

Логічні блоки представляють собою набір з 48 логічних блоків, які розрізняються чотирма властивостями: формою (круглі, квадратні, трикутні, прямокутні) кольором (червоні, жовті, сині) розміром (великі і маленькі) товщиною (товсті і тонкі). Основна мета використання логічних блоків у роботі з дітьми: ознайомити з формою, кольором, розміром, товщиною об'єктів; розвивати логічне мислення; формувати уявлення про математичні поняття – алгоритм, кодування інформації; розвивати вміння виявляти властивості в об'єктах, називати їх; розвивати просторові уявлення (орієнтування на аркуші паперу); розвивати знання, вміння, навички, необхідні для самостійного вирішення навчальних і практичних завдань; виховувати самостійність, ініціативу, наполегливість в досягненні мети, подоланні труднощів; розвивати творчі здібності, уяву, фантазію; розвивати здатність до моделювання та конструювання; розвивати вміння виділяти ознаки предмета, називати їх, пояснювати схожість та відмінність об'єктів, обґрунтовувати свої судження.

Робота з логічними блоками: *Перший етап «Знайомство»*. Перш ніж приступити до ігор і вправ, потрібно надати дітям можливість самостійно познайомитися з логічними блоками. Нехай вони використовують їх на власний розсуд в різних видах діяльності. У процесі різноманітних маніпуляцій із блоками діти встановляють, що вони мають різну форму, колір, розмір, товщину. *Другий етап «Правила гри»*. На другому етапі відбувається плавний перехід дитини на вивчення правил гри. Вивчення правил є важливим навчальним моментом, оскільки малюк не зможе без знань правил гри вирішити поставлені завдання від початку до кінця. У правилах міститься найважливіша інформація для дитини, яку педагог прагне йому донести. *Третій етап «Порівняння»*. Діти спочатку опановують вміння виявляти і абстрагувати в предметах одну властивість (колір, форма, розмір, товщина), порівнювати, класифікувати і узагальнювати предмети по кожній з цих властивостей; за двома властивостями (колір і форма, форма і розмір, розмір і товщина і т. д.); за трьома (кольором, формою і розміром; формою, розміром і товщиною; кольором, розміром і товщиною); за чотирма властивостями

(колір, форма, розмір і товщина). При цьому в одній і тій же вправі легко можна міняти міру складності завдання з урахуванням можливостей дітей. *Четвертий етап «Мова символів».* Автор системи назвав цю стадію символічною. Пропонуються ігри та вправи, де властивості блоків зображені схематично, на картках. Це дозволяє розвивати здатність до моделювання і заміщення властивостей, вміння кодувати і декодувати інформацію. Для опису карт ігор необхідно використовувати спеціальний мову у вигляді різних символів. Дитина може створювати в процесі гри власні символічні системи. *П'ятий етап «Варіативність» – «Заперечення».* Ігри з блоками ускладнюються за рахунок введення значка заперечення «не». Такі ігри формують у дітей поняття про заперечення. Ігри з блоками Дьенеша сприяють розвитку мовлення: діти вчаться міркувати, вступають в діалог зі своїми однолітками, будують свої висловлювання, використовуючи в реченнях сполучники «і», «або», «не» та інші. Вони охоче вступають в мовленнєвий контакт з дорослими, збагачується словниковий запас, пробуджується жвавий інтерес до навчання.

ДЬЮЇ ДЖОН (1859–1952) – американський філософ, педагог. Народився у родині тютюнового фабриканта у місті Берлінгтон. Після закінчення школи вступив до Вермонтського університету, де особливо захоплювався філософією. Після закінчення університету Дж. Дьюї викладав у приватній школі в Ойл Сіті (Пенсільванія). Працюючи в школі, він продовжував інтенсивні заняття філософією. Дж. Дьюї отримав філософських наук у 1884 р., захистивши дисертацію «Психологія Канта». Того ж року учений очолює кафедру філософії, психології і педагогіки Чиказького університету. У 1896 році Дж. Дьюї разом із дружиною Евеліною створює школу-лабораторію при Чиказькому університеті. Протягом 1896 – 1904 років на базі цієї прогресивної експериментальної школи та інших шкіл апробував свої теоретичні концепції. Упродовж 1904 – 1930 років був професором Мічиганського, Чиказького та Колумбійського університетів. У 1919 року став одним із засновників «Нової школи соціальних досліджень» у Нью-Йорку. Під час Другої світової війни Дж. Дьюї виступав проти ідеології фашизму, зокрема проти нацистського насилля над педагогікою. Дж. Дьюї є автором більш ніж 30 книг і 900 наукових статей з філософії, соціології, педагогіки та інших дисциплін.

Основні риси виховної моделі Дж. Дьюї: реальність навчального матеріалу: дитина в школі повинна бути оточена постійно розширюваним

світом речей, які мають реальне значення для неї і які вона може спостерігати, вивчати, реконструювати; цінність, під якою розуміється об'єднання в пізнавальній діяльності всіх фізичних, розумових, емоційно-вольових сил дитини; навчання роботою: педагогічний процес повинен починатися з роботи, з тренування плотського сприйняття, уяви і думки має бути забезпечене умовами і необхідністю того, що робиться; проблемність у навчанні: робота з речами ставить учнів у реальні ситуації, в яких їм доводиться вести пошук, приймати рішення; згідно з філософією прагматизму, тільки перед лицем проблем людина мобілізує розумові сили і виробляє вміння приймати самостійні рішення; ігрова діяльність – інстинкт гри повинен широко використовуватися школою, і на його основі слід увести в навчальний процес різноманітну ігрову діяльність (спонтанні ігри, що повторюють життя дорослих, організовані ігри, виготовлення іграшок тощо).

Е

ЕВДЕМОНІЗМ – етичний принцип, що проголошує прагнення людини до щастя як вищої мети.

ЕВРИСТИКА – 1. Сукупність дослідницьких методів, спрямованих на відкриття, пізнання нового, раніше не відомого. 2. Наука, що вивчає процеси продуктивного творчого мислення. 3. Метод навчання (від Сократа) за допомогою навідних питань: теорія такої методики.

ЕЙДЕТИЗМ – різновид образної пам'яті, що виявляється в здатності зберігати яскраві образи предметів протягом довгого часу після зникнення їх із поля зору.

ЕКЗЕМПЛІФІКАЦІЯ – пояснення за допомогою конкретних, наочних прикладів, забезпечення ілюстративним матеріалом.

ЕКЗЕРСИС – музична вправа для розвитку техніки співу чи гри на якомусь інструменті.

ЕКОЛАЛІЯ – деформована мова дітей, а також дорослих-заїк, що використовуються письменниками в художніх творах.

ЕКТИПОГРАФІЯ – письмо для незрячих, що ґрунтується на різних комбінаціях опуклих точок.

Ж

ЖЕСТ – рух тіла чи рук, який супроводжує людську мову для підсилення її виразності або має значення певного знака, сигналу; взагалі рух руки або тіла.

ЖУРНАЛ – книга для обліку відвідування та успішності учнів.

З

ЗАГАЙКЕВИЧ БОГДАН ВІКТОРОВИЧ (05.02.1887, Тернопіль – 20.08.1967, м. Ірвінгтон, штат Нью-Джерсі, США) – педагог, громадський і освітній діяч. Працював в Українській чоловічій гімназії (1912–1914, 1922–1939) та Українському інституті для дівчат (1922–1923) у м. Перемишль (нині Польща). 1914–1918 – поручник УСС, 1918–1919 – сотник УГА (командир куреня у піхотному полку). Був у Перемишлі керівником товариства «Боян» при філії Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка (з 1922), співзасновник і директор управи Українського регіонального музею «Стривігор» (з 1932), одним із керівників Товариства прихильників українського мистецтва та ін. 1941–1944 рр. – голова окружного Українського допомогового комітету. 1944 року емігрував, до 1950 року – голова таборової ради у містечку Берхтесгаден (Німеччина). З 1950 року – у США. Вчителював у м. Елізабет (штат Нью-Джерсі) та Ірвінгтоні. Голова Ради регіональних комітетів НТШ у США, член УВАН (керівник її книгознавчої секції). Автор низки статей історичної і педагогічної тематики.

ЗАЙЦЕВ МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1939–2018) – народився в сім'ї покоління вчителів. Його дитинство припало на важкі воєнні роки. Після війни сім'я переїхала в Ленінград. Микола був активною дитиною: ходив у секції з плавання та легкої атлетики, займався малюванням і різьбленням по дереву. У 1956 р. закінчив школу і 2 роки працював на заводі шліфувальником, формувальником. Займався боротьбою і боксом. У 1958 році вступив на філологічний факультет у Педагогічному інституті м. Герцена (російська та англійська мови). У роки навчання Зайцев почав займатися предметами більш

поглиблено через нерозуміння багатьох речей. Вже тоді він почав креслити таблиці, будувати графіки, полегшуючи собі розуміння предметів. У 1963 р. п'ятикурсником Микола проходив практику як перекладач в Індонезії. Там молодий педагог поклав початок своєї оригінальної освітній системі. Перший досвід викладання рідної мови за своєю методикою був вдалим. Диплом він так і не отримав, тому що його дипломна робота не відповідала стандартам. Після інституту Зайцев працював вихователем дитячого будинку, в дитячій колонії, інтернаті для особливих дітей пробував свою методику на особливих дітей. Успіх був змінний, але це давало поштовх до подальших досліджень. Потім Зайцев став учителем словесності в школі. У цей період він розробив наочну і без громіздких правил систему викладання рідної мови для середньої школи. Результати тестування були негативними: учні не відчували рідної мови, їм простіше було зазубрити правила. До кінця 70-х рр. Зайцев поступово визначив для себе напрям експериментів: навчальні наочні програми і посібники для малюків від 1,5 років. Все подавалося в ігровій формі. Його навчання через кубики легко сприймалося малюками. У 1989 р було створено АТ «Мазай» (методичні альтернативи Зайцева), де новатор став провідним фахівцем. З цього почалося активне поширення методик і посібників Зайцева. Вперше був налагоджений випуск кубиків. З 1991 р. методика була вже адаптована на дітей від 1,5–4 років. З 1992 р. автор став видозмінювати методику так, щоб вона стала доступна батькам для застосування вдома.

Методика «Кубик Зайцева»: навчити малюка читання можна без попереднього вивчення букв; освоєння складів для дітей є складним завданням; освоїти ази письма дітям куди простіше, ніж принципи читання. Багато батьків вважають, що методика Зайцева є однією з найефективніших. На її основі він створює нові навчальні ігри.

Методика Зайцева для дітей базується на двох основних принципах: пізнаючи аспекти читання, повинні бути задіяні 5 видів сприйняття (мислення, дотик, рухова, слухова і зорова пам'ять); учитель – це наставник, який може створити розташовує ігрову атмосферу, що сприяє навчанню.

Яку мету вона переслідує: поповнити словник новими словами; навчити писати грамотно; зробити мову виразною, позбутися від логопедичних проблем; розвинути мислення, логіку; навчити самостійної роботи.

Переваги методики: 1. швидке навчання (чим старша дитина, тим швидше він освоює читання); 2. немає обмежень за віком (відмінності будуть тільки у складності поставлених завдань); 3. позитивний вплив на розвиток слуху і пам'яті; 4. розвиток дрібної моторики рук; 5. індивідуальний підхід до

кожного малюка (під час навчання його ніхто нічого робити не змушує, не квапить і не порівнює з іншими дітьми); 6. простота методики (можна застосовувати для домашніх занять); 7. разом із читанням діти навчаються грамотно писати (це можливо за рахунок того, що на кубиках букви формують правильні склади, на них відсутні ті, яких у рідній мові немає); 8. методика дозволяє зберегти зір (відбувається тренування очних м'язів, букви мають правильний розмір, вони не дрібні, а кольори підбрані так, щоб не напружувати дитячі оченята); 9. метод розроблений так, щоб знизити ймовірність появи конфліктних ситуацій між трьома сторонами – педагогами, дітьми та їх мамами, татами; 10. можливість займатися без дорослих (досить показати дітям принцип методики, і вони можуть займатися без участі дорослих, вивчаючи у процесі гри новий матеріал); 11. не має потреби вивчати злиття букв у склади (пропонуються готові склади).

Недоліки методики: 1. Дефектологи та логопеди пояснюють це тим, що діти заучують склади, при цьому не розуміють, як відбувається злиття букв. Надалі це призводить до того, що вони не можуть розділити слово на склади або розібрати його за складом. 2. У школі вчать позначати звуки одним кольором, а за методикою Зайцева це пропонується робити інакше. Дитина плутається. Для того, щоб його перевчити буде потрібен час. 3. Посібник коштує недешево. Якщо вибір був зроблений на користь розкладок, які потребують самостійного склеювання, то це зажадає великих витрат часу. 4. Метод є малоефективним для малят, у яких більше розвинена ліва півкуля. Образне мислення у них розвинене не дуже добре. 5. Вичленення окремого звуку для деяких дітей може стати справжньою проблемою, яка позначиться на листі. 5. Під час навчання не приділяється увага творчим здібностям дітей.

ЗАКЛИНСЬКИЙ БОГДАН РОМАНОВИЧ (19.08.1886–12.04.1946) – педагог, учитель народних шкіл в Галичині й на Закарпатті; автор шкільних підручників, праці та статті з педагогіки («Історія українського виховання», «Методика усного і письмального стилю для всіх шкіл» та ін.); дитячий письменник.

Із січня 1915 року працював у секції народного шкільництва Загальноукраїнської культурної ради у Відні, уклав і опублікував «Український буквар» (1916), «Читаночку для чемних діточок» (1917). 1919–1920 рр. разом із М. Угрином-Безгрішним працював у видавництві «Довбуш», де видав кілька читанок для початкових шкіл. 1920–1927 рр. – учитель народних шкіл Закарпатської України. Викладач приватних українських

навчальних закладів Галичини. 1928 року впорядковував архів Українського педагогічного товариства. Організовував читальні «Просвіти», осередки «Рідної школи» та пластові об'єднання. Творчий доробок Заклинського склали більш як 100 наукових розвідок, статей, брошур, шкільних підручників, методичних посібників, чимало з яких не втратили актуальності й методичного значення до цього часу («Національне виховання», 1927; «Діяльна школа», 1927; «Виховання провідників», 1928, та ін.).

ЗАКЛИНСЬКИЙ КОРНИЛО РОМАНОВИЧ (01.08.1889, Львів – 01.04.1966) – педагог, освітній і пластовий діяч на Закарпатті, учитель гімназії в Берегові (1921–1938). Учителював у м. Вашківці (нині Вижницький район Чернівської обл.); 1920–1938 рр. – професор Берегівської гімназії (нині Закарпатської обл.). Активний діяч «Пласту» (редактор газети «Берегівський пластун», 1923–1926), товариства «Просвіта». 1939 року заарештований угорською владою і ув'язнений у концентраційному таборі Варюлопош (поблизу м. Ніредьгаза). Після звільнення працював професором української мови й історії Української гімназії в Празі (1939–1947), а згодом – учителем російської мови у середній школі. Останній голова ліквідованого товариства «Музей визвольної боротьби України в Празі» (1946–1948). Автор статей про українських письменників Закарпаття й Пряшівщини (М. Врабеля, В. Довганича, Г. Тарковича, А. Вальковського, В. Ляховича, О. Шолтес та ін.) у журналі «Підкарпатська Русь», «Наш рідний край», «Slavia», «Slovanský přehled», «Byzantico-slavica».

ЗАКЛИНСЬКИЙ ЛЕОНІД (1850–1890) – учитель гімназії; 1870-их роках один із провідників народовецької молоді у Львові, в 1880-их роках громадсько-освітній діяч на Станіславщині. Після закінчення гімназії у 1871 р. Л. Заклинський був зарахований рядовим піхотного полку у м. Шегедин (Угорщина). Завдяки достатньому знанню німецької мови став писарем у канцелярії, викладав у школі підофіцерів. В армії розповсюджував українські книжки, організував при полку бібліотеку для жовнірів. Демобілізувавшись 1874 р., Л. Заклинський вступив до Львівського університету, де студіював класичну філологію й поринув у вир громадського та культурницького життя. У 1877 р. за цю діяльність його було заарештовано, однак за браком доказів після тримісячного ув'язнення звільнено. Л. Заклинський проводив активну просвітницьку роботу серед селян. Через це йому неодноразово відмовляли у посаді гімназійного вчителя. Тільки 1888 р. крайова шкільна рада знайшла

місце в польській класичній гімназії у м. Ясло. Після року вчителювання він переїхав до Кракова, готувався до вчительського іспиту при університеті, однак через хворобу повернувся до Станіслава.

ЗАЛУЖНИЙ ОЛЕКСАНДР САМІЙЛОВИЧ (1886–1938) – видатний представник науково-педагогічної еліти України 20-30-х років ХХ століття. Учений-експериментатор, педолог, психолог, рефлексолог, педагог, професор, керівник «секції колективознавства» Українського науково-дослідного інституту педагогіки, один із засновників Харківської школи педології. Автор ґрунтовних праць, статей, лекційних курсів з проблем організації та функціонування дитячого колективу, теорії виховання особистості у колективі, питань шкільної дисципліни, успішності, поведінки, формування пізнавального інтересу дитини, системи освіти з закордоном, а також експериментальних досліджень методики тестування в освітньому процесі, теорії і практики розбудови сільської трудової школи. Найвідоміші праці ученого: «Методи вивчення дитячого колективу (Вступ до педології)», «Сільська трудова школа. Теорія і практика», «Учення про колектив. Методологія – дитколектив», «Соціальні наставлення і колективні навички у дітей трудових шкіл», «Проблеми шкільної дисципліни» «Організованість шкільних груп та їх вимірювання», «До питання про вплив оточення на шкільну успішність та загальний розвиток дитини» тощо.

ЗАХАРЕНКО ОЛЕКСАНДР АНТОНОВИЧ (02.02.1937 – 30.04.2002) – український педагог, громадський діяч, заслужений вчитель УРСР (1974), академік Академії педагогічних наук України, директор відомої в Україні авторської школи у селі Сахнівка на Черкащині (1966–2002).

ЗАХОРОНКА УКРАЇНСЬКА (до 1912 року – Руська Захоронка) – товариство, засноване 1901 року у Львові з ініціативи клубу Рисунок для матеріальної допомоги і педагогічного нагляду та оборони перед денаціоналізацією українських дітей дошкільного віку, з найбільш вразливих верств населення. До 1914 року товариство утримувало 2 захоронки, які працювали за фребелівською методою, 1922 року вже 12, переважно на передмістях Львова. Педагогічний нагляд над садками мало товариство «Рідна Школа». З половини 1920-их років. Українська Захоронка поширила мережу стаціонарних дитячих садків на інші міста. У 1930-их рр. захорони реорганізовано на довкілля модерного типу; з фаховими виховательками і

впроваджено півоселі. Головами товариства серед інших були: В. Коцовська, С. Роскова (1928–1939); рефернткою дошкільного виховання була М. Пастерникова (1934–1939).

ЗЕЙДЕЛЬ РОБЕРТ (1850–1933) – швейцарський педагог, один із перших теоретиків трудової школи, професор Швейцарського федерального технологічного інституту та Цюрихського університету. У 80-х роках XIX ст. висунув ідею про трудову школу як соціально-політичне питання. Завдання трудової школи вбачав насамперед у вихованні в дітей навичок ремісничої та сільськогосподарської праці. У 20-ті роки XX століття пропагував ідеї громадянського виховання, заснованого на загальнолюдській моралі. Один з ініціаторів опрацювання соціальної педагогіки.

ЗЕЛЕНИЙ АНДРІЙ (1882-1937) – педагог, діяч «Рідної школи», з 1921 року директор «Взаємної Помочі Українського Вчительства», співредактор журналів «Учитель», «Учительське Слово» і «Шлях навчання й виховання» у Львові.

ЗЕЛЕНИЙ ЗЕНОН (1901–1973) – педагог, учитель гімназії у Львові, в 1942-1944 рр. референт шкільних справ, згодом молоді в УЦК у Львові; тепер Об'єднання Українських Педагогів у Канаді. У складі УГА брав участь в українсько-польській війні 1918–1919 рр. У 1920–1921 рр. перебував у таборі полонених Тухоля. Навчався на інженерному факультеті Львівської політехніки, закінчив відділ математики і фізики Львівського університету (1930 р.). Викладав математику й фізику у семінаріях і гімназіях. Після Другої світової війни перебував у таборі переміщених осіб у містечку Берхтесгаден (Німеччина). У 1948 р. виїхав до Торонто, де учителював. Очолював Об'єднання українських педагогів Канади, координував виховно-освітню раду при Світовому конгресі вільних українців. Підготував до видання працю «Археологія України» Я. Пастернака.

ЗУБРИЦЬКИЙ ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ (22.01.1888–29.07.1978) учитель гімназії, освітній діяч на Перемищині, 1928-1930 посол до польського сейму; з 1944 на засланні. Закінчив Українську чоловічу гімназію в Перемишлі (1906), філософський факультет Віденського університету (1911). Вчителював в Українській чоловічій гімназії (1911–1919, 1920–1922) і Українському інституті для дівчат (1920–1924) у Перемишлі, 1925–1926 – у

гімназії «Рідної школи» у м. Рогатин (нині Івано-Франківської обл.). 1914 року написав літературознавче дослідження «Герасим Данилович Смотрицький. Його життя, творчість, значення», рукопис якого зберігається в ЦДІА у Львові. 1928–1930 – посол від Перемишля до польського сейму, де разом із іншими українськими парламентарями боровся проти обмежень прав українців у Польщі. 1931 року – редактор газети «Український голос» (Перемишль), від 1932 року – управитель бурси імені кардинала С. Сембратовича (Львів). Окрім викладацької, здійснював значну виховну національно-патріотичну роботу. У вересні 1939 року заарештований польською поліцією, за звинуваченням у шпигунстві на користь Німеччини засудж. до розстрілу (наближення фронту перешкодило виконанню вироку). На початку 1940 року працював в Інституті радянської торгівлі, 1944–1947 рр. – у видавництві «Радянська школа». 1947 р. разом із родиною вивезений на спеціальне поселення у Сибір. 1958 року реабілітований, повернувся у Львів.

ЗЯЗЮН ІВАН АНДРІЙОВИЧ (1938–2014) – видатний український вчений, філософ, педагог, психолог, організатор освіти, провідник культури, фундатор нового напрямку педагогічної науки і засновник наукової школи з проблем педагогічної майстерності, перший Міністр освіти і науки незалежної України (1990–1992). В Україні й за кордоном І. А. Зязюн добре відомий фундаментальними науковими пошуками з філософії освіти, теорії і методики професійної освіти, проблем естетичного виховання. Означені напрями детально досліджено в понад 550 його публікаціях.

I

ІВАНЕНКО МИХАЙЛО (1879–1948) – педагогічний і пластовий діяч, родом із Батурина, організатор таборів для новачків у Галичині, перший голова Уряду Пластунів-Сеньйорів; помер у Німеччині.

ІВАНИЦЬКИЙ ТЕОДОР ТЕОДОРОВИЧ (1860–1935) – учитель, громадсько-політичний діяч Буковини. Закінчив Чернівецьку учительську семінарію (1879), курси мистецького кошикарства у Відні (1881). Учителював. 1890–1919 рр. – засновник і директор крайової кошикарської школи у м. Сторожинець (нині Чернівецької обл.). Депутат буковинського крайового сейму (1911–1918). Голова українського сільсько-господарського союзу «Селянська каса» у Чернівцях (з 1912), Сторожинецької філії товариства

«Українська школа», член правління Сторожинецької філії товариства «Руська бесіда». Член Буковинської секції Української національної ради (1918). У 1919 році заарештований румунською владою, ув'язнений у Чернівцях. Від 1927 року – член ексекютиви Української національної партії на Буковині. 1929 року заснував і очолив видавничу спілку «Час», що фінансувала видання 1929–1930 рр. єдиної в Румунії української газети «Час». Член товариства «Український народний дім» у Чернівцях.

ІВАСЮК ВАСИЛЬ (1859–?) – педагог, буковинський освітній діяч, 1910–1923 – директор українського учительського семінару в Чернівцях; розвідки з методики рисування.

ІЛЕВИЧ РОМАН (1868–1931) – класичний філолог, учитель гімназії в Галичині; основні праці: «Вплив класичної освіти на евристичну культуру» (1903), «Грецький Театр» (1907) та ін.

ІЛЬНИЦЬКИЙ ВАСИЛЬ (1823–1895) – греко-католицький священник, педагог і письменник; директор гімназії в Тернополі, 1868–1892 у Львові, голова Руського Товариства Педагогічного (1884–1887); автор оповідань, низки популярно-історичних статей і підручників (псевдонім Денис з-над Серету, Денис із Покуття).

ІНТЕЛЕКТ – здатність до раціонального пізнання, мислення, особливо до його вищих теоретичних рівнів; процес розвитку розумових, пізнавальних, творчих здібностей людини; збільшення або посилення в чому-небудь духовних, розумових, інтелектуальних засад.

ІСАЇВ ПЕТРО-МАРКІЯН (26.01.1905 с. Ліски, нині Коломийського району Івано-Франківської області – 23.02.1973, м. Філадельфія, США – педагогічний і суспільний католицький діяч, журналіст; член НТШ; редактор пластового журналу «Молоде Життя» (1927-1929), католицький журнал «Двони» (1931-1939) у Львові; з 1939 на еміграції. Праці з історії церкви і на педагогічні теми. У 1940–1941 рр. викладав в Українській державній гімназії в Ярославі, одночасно виконуючи обов'язки шкільного референта Українського допомогового комітету. Згодом став керівником шкільного відділу в Українському Центральному Комітеті у Кракові редагував журнал «Українська школа» (1942–1943). У 1945–1949 рр. (з однорічною перервою)

викладав в українській таборовій гімназії у Німеччині. 1947 р. на основі дисертаційного дослідження «Історія українського шкільництва у Генеральній губернії» отримав ступінь доктора філософії Українського Вільного Університету в Мюнхені. Від 1949 р. – у США, де редагував тижневик «Шлях» (1949–1963). Вчителював у суботній школі українознавства та в Українському Католицькому Університеті (1962–1968), у парафіяльній школі св. о. Миколая (1965–1966). Був керівником Українського педагогічного інституту в Організаційній системі Шкільної ради Українського Конгресового Комітету Америки та Учительської громади.

Ї

ЇРЕЧЕК ЙОСИФ (1825-1888) – чеський філолог і політичний діяч, співредактор шкільних підручників для всіх народів Австрії. У зв'язку зі спробою намісника Галичини А. Голуховського запровадити для українців латинську абетку Їречек перший склав за дорученням австрійського міністра освіти систему латинки до української мови (1859), яка, хоч і була затверджена урядом, не прийнята через опір галицьких українців і викликала лише так звану азбучну війну в Галичині.

Й

ЙОХА (БЕРЕЗЕНЕЦЬ) ДОМЕТІЙ ЙОСИПОВИЧ (20.08.1898 с. Березна Чернігівська обл. – 08.03.1988, Едмонтон, Канада) – співак-баритон і музичний педагог, до 1938 року в Києві, 1939-1944 рр. у Львові, з 1950 року в Канаді. Педагогічну діяльність розпочав у Чернігівській музичній школі (1920–1926). В 1940–1941 роках – доцент Львівської консерваторії. Від 1945 р. викладав у Православній духовній академії в Мюнхені. У Канаді викладав у консерваторії при Альбертському коледжі в Едмонтоні, а також мав власну вокальну студію.

К

КАНІКУЛИ – перерва в заняттях у навчальних закладах, що надається учням, студентам для відпочинку.

КАНТ ІММАНУЇЛ (22.04.1724–12.02.1804) – народився в родині лимаря. За порадою пастора Франца Альберта Шульца, що відвідував в числі

своїх парафіян і родину Канта, восьмирічного Іммануїла віддали в «колегію Фрідріха», державну академію, директором якої був призначений сам Шульц. Головними предметами були латинь і богослов'я. Звідси Кант виніс любов до римської поезії й антипатію до зовнішніх проявів релігійного культу. Восени 1740 року Кант вступає до університету, де вчиться на медичному факультеті (точних свідоцтв не збереглося). Гімназичне захоплення філологією поступилося місцем інтересу до фізики і філософії. Кант здійснив спробу вийти за межі пануючого тоді просвітницького раціоналізму: наука та мораль – різні сфери людського буття («Критика практичного розуму»). Кантова практична філософія ґрунтується на правилі свободи особистості, але свобода ні в якому разі не визначає зверхність, нехлюйство, самозвеличення високими морально-етичними критеріями, які б могли мотивувати поведінку. Учень не є компонентом навчального процесу, об'єктом накопичення певного обсягу знань, навпаки, навчання є лише частиною загального суспільного самовизначення, процесу формування особистості, духовного оновлення нації. Сучасна педагогіка, опираючись на вчення І. Канта, має пробуджувати у підростаючого покоління ключові запитання буття: що я зможу знати? що я повинен робити? на що я можу сподіватися? що є людина? Філософ доречно пов'язав функціонування цінностей у соціальному існуванні з мораллю, з естетичною складовою практичної діяльності людини, що змінює елементарне поняття існування на активне буття, розкриває їхній по суті антропологічний характер, гуманістичне покликання та загальне культурологічне призначення. Таке кантівське розуміння дозволяє скоротити шлях у співвідношенні педагогічності та методологічності у проблемі виховання високоморальної свідомості, а отже й ціннісної свідомості взагалі, у мотивації пізнавальної та практичної діяльності людини.

КЕРШЕНШТЕЙНЕР ГЕОРГ (1854–1932) – німецький педагог. Народився в Мюнхені, закінчив Мюнхенський університет, працював у комерційних училищах і гімназіях різних міст Баварії: Нюрнберга, Швайнфурта, Мюнхена. Одержав можливість спостерігати за педагогічним процесом і змінами в ньому в послідовному розвитку, намагався на практиці розв'язати багато проблем теорії навчання та виховання. Педагог виступав проти перевантаження учнів знаннями, які вони не зможуть застосовувати в повсякденній практичній діяльності. На своїх уроках Г. Кершенштейнер залучав до роботи увесь клас, відстоював принцип свідомого засвоєння матеріалу, спрямовував свою увагу на розвиток розумових здібностей учнів. З

1895 по 1919 рік обіймав посаду міського шкільного радника в Мюнхені, у 1921 – 1932 роках – професора Мюнхенського університету. Свої педагогічні погляди учений виклав у працях: «Професійне виховання німецького юнацтва», «Основна аксіома освітнього процесу», «Державно-громадське виховання німецької молоді», «Поняття громадянського виховання», «Що таке трудова школа?», «Основні питання шкільної організації», «Громадянське виховання юнацтва», «Розвиток художньої творчості дитини» тощо.

Георг Кершенштейнер розробив систему професійних шкіл у Мюнхені. На переконання педагога, завдання школи – забезпечити учнів робочою спеціальністю, а також виховати з них патріотів. Для реалізації цих ідей Кершенштейнер запропонував організувати роботу школи на зразок трудової громади. Він ввів активні методи навчання з широким використанням наочності, практичних робіт, екскурсій. Свої педагогічні погляди виклав у творах: «Професійне виховання німецького юнацтва», «Основна аксіома освітнього процесу», «Державно-громадське виховання німецької молоді», «Що таке трудова школа?» та ін. Реформаторські ідеї вченого мали істотний вплив на розвиток педагогічної теорії і шкільної практики в багатьох країнах світу у перших десятиріччях ХХ ст. Вони надали потужного імпульсу розвитку уявлень про громадянське виховання та роль професійної підготовки в житті кожного члена суспільства.

КЛАПАРЕД ЕДУАРД (24.03.1873–29.09.1940) – видатний швейцарський невролог, фахівець у сфері порівняльної, дитячої, професійної психології і педагогіки, дослідник функціонування людської пам'яті та механізму свідчень, один із фундаторів юридичної психології. Президент Женевського психоаналітичного товариства, директор лабораторії і керівник кафедри психології Женевського університету, один із засновників Асоціації прикладної психології, Педагогічного інституту імені Ж.-Ж. Руссо. Здійснював експериментальні дослідження в галузі нейропсихології і психології інтелекту, сформулював теорію сну та закон миттєвого інтересу, відповідно до якого мислення є біологічною діяльністю. Виступав за впровадження психології у педагогічну практику. Автор праць «Асоціація ідей» (1904), «Експериментальна педагогіка та психологія дитини» (1905), «Як визначати здібності школярів» (1906), «Психологія інтелекту» (1917), «Психологія свідчень» (1910), «Школа на замовлення» (1920), «Функціональна освіта» (1921, 1931), «Професійна орієнтація, її проблеми та

методи» (1925), «Мораль та політика або канікули чесності» (1940), серії семінарів із педагогічної психології (1906) тощо.

КЛАСИ ПЕДАГОГІЧНІ – додаткові класи в середніх жіночих навчальних закладах дореволюційної Росії з метою підготувати вчительок для початкових шкіл: з 1870 р. у гімназіях (8 клас давав право навчати в початковій школі та молодших класах гімназії і з 1900 року в єпархіальних школах (7 клас, випускниці якої вчили у церковно-парафіяльних школах). В УРСР у 1945-1950 роках у деяких школах був відкритий одинадцятий клас для підготовки вчителів початкових класів.

КОЛЬБЕРГ ЛОУРЕНС (1927–1987) – американський філософ, психолог, автор когнітивно-еволюційної теорії морального розвитку дітей. Освіту здобув у Чиказькому університеті. У 1958 році здобув ступінь доктора філософії, протягом 1958–1959 років працював у Бостонському дитячому медичному центрі. Під час навчання захопився моральною філософією І. Канта, ідеї якої не тільки сплинули на формування його світоглядної та філософської позиції, але й допомогли сформувати власну наукову концепцію. Л. Кольберг запропонував ідею «справедливої спільноти», яка будувалася на демократичних принципах управління дитячим колективом та методі моральних дискусій дорослих та учнів, та була організована у 1971–1973 роках у жіночих в'язницях штату Коннектикут, США. Отримані позитивні результати дослідник переніс у практику загальноосвітніх шкіл. Метою «справедливих спільнот» стало покращання морального клімату школи, для чого вводиться низка демократичних процедур: рівноправна участь адміністрації навчального закладу, вчителів і учнів у виробленні правил та норм поведінки, у визначенні форм заохочення та покарання. Загальні збори розглядалися як невід'ємна частина шкільного життя, що включало також створення власних традицій та ритуалів.

КОМЕНСЬКИЙ ЯН АМОС (28.03.1592–15.11.1670) – народився в Моравії, в містечку Нивнице; видатний чеський педагог, мислитель-гуманіст, основоположник наукової педагогіки, дидактики, письменник, громадський діяч. Початкову освіту сприймав як нудний процес, що пробудив перші думки про необхідність реформ у сфері навчання. Після отримання повної освіти 1628 року емігрував до польського міста Лешно. Там він працював у гімназії, був ректором національної школи, паралельно працюючи над творами, які

згодом принесли йому популярність і авторитет. В цей же період ним був написаний ряд підручників, а також «Материнська школа» – посібник із сімейного виховання, що стало першим в історії. З 1650 по 1654 рр. Ян Амос Коменський на запрошення князя Сигізмунда Ракоці живе в Угорщині, де займається реформуванням шкільної освіти, викладає в м. Шарош-Патакі за новою системою, після чого знову повертається в Лешно. Як нове місце проживання Ян Амос Коменський вибрав серед численних пропозицій Амстердам, куди його запросив сенат, де і жив із 1657 р. до смерті. Там його матеріально підтримував син давнього покровителя, завдяки чому педагог-мислитель міг спокійно працювати над написанням і виданням праць. У 1657-1658 рр. публікуються давно написані 4 томи «Великої дидактики», які викликали справжній фурор. У 1658 р. вийшов «Світ чуттєвих речей в картинах», який став першим в історії підручником, забезпеченим ілюстраціями. Я. А. Коменський не припиняв наукової діяльності майже до смерті, останні твори писалися вже під його диктовку. Педагогічна спадщина вченого в значній мірі вплинуло на світову педагогіку і практику роботи шкіл; в сучасній теорії навчання можна знайти чимало його дидактичних постулатів.

Погляди на організацію навчання: запровадив поняття навчального року з поділом його на 4 чверті і канікули між ними. Педагог вимагав, щоб прийом учнів до школи відбувався один раз на рік – восени. У кінці навчального року ввів перевідні екзамени. Запровадив різні види контролю й перевірки успішності учнів у навчанні: поурочна, щодення, щотижнева, четвертна. Коменський дав ряд вказівок про організацію навчального дня у школі. Навчальний день повинен починатися вранці і тривати у школі рідної мови 4 години (2 години зранку для розвитку розуму і пам'яті та 2 години після обіду для розвитку рук і голосу), а в гімназії – 6 годин. Виникнення елементів класно-урочної системи в XVI-XVII ст. пояснюється тим, що індивідуальне і побудоване на зазубрюванні навчання не відповідало духу епохи. Спираючись на досвід навчання, побудованого за урочною системою (школи чеських братів, братські школи України і Білорусі XVI-XVII ст.), а також на власну практику, Коменський піддав різкій критиці пануючий в його час шкільний режим взагалі та індивідуально-групову форму організації занять особливо. За старою системою учитель працював індивідуально з кожним учнем, а це значно обмежувало його можливості. Він міг займатися одночасно з 7-8 школярами, які ще й до того ж вивчали одночасно різний матеріал. Ним було запропоновано створювати у школах для навчання класи – групи з незмінним і стабільним складом учнів приблизно однакового рівня розвитку. Це давало

можливість учителю вести колективну роботу одночасно з усіма учнями, а всі учні на занятті займалися одночасно одним і тим же. Прагнучи охопити навчанням якомога більшу кількість дітей, Коменський допускав до 300 учнів у одному класі. При цьому клас пропонувалось ділити на десятки, і з кожним десятком учителю допомагали працювати декуріони – кращі учні, що ставились на чолі кожного десятку. В обов'язки декуріонів входило: слідкувати за відвідуванням, перевіряти домашні завдання, допомагати відстаючим, слідкувати за увагою учнів під час занять.

Погляди Коменського щодо структурної побудови уроку: розрізняє три частини уроку: початок – відновлення в пам'яті учнів пройденого, опитування і створення уваги; продовження – показ, сприймання, роз'яснення; закінчення – вправа, оволодіння, використання. На кожному уроці варто виділяти час для опитування учнів, для пояснення нового матеріалу і для вправ по закріпленню вивченого. Кожний урок повинен мати чітко визначену тему і головне завдання.

Коменський розвинув ідею доступності освіти для всіх, включаючи дітей із низьким соціальним статусом і дітей з особливими потребами. Він впровадив концепцію всеосяжної грамотності, де кожна людина мала право на отримання освіти незалежно від свого походження. Усі ці ідеї Коменського стали основою для розвитку дидактики як науки. Він вніс значний внесок у розуміння процесу навчання і розробку педагогічних методів, які впливали на подальший розвиток дидактики.

КОНИСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ЯКОВИЧ (06.08.1836–29.11.1900) – український педагог, письменник, публіцист, громадсько-політичний діяч, адвокат, організатор недільних і вечірніх шкіл та бібліотек для народу, вчитель-методист недільних шкіл. Член Полтавської і Київської громад, Петербурзького товариства грамотності, один із фундаторів Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Автор підручників для початкових шкіл «Українські прописи», «Арихметика, або Щотниця», «ГраMATка, або Перша читанка задля початку вчення», праць із педагогіки, поетичних збірок, оповідань, повістей, роману-хроніки «Грішники», першої великої біографії Т. Г. Шевченка «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя», молитви за Україну «Боже Великий, Єдиний...» (муз. М. Лисенка).

КОНФУЦІЙ (551–479 до н.е.) – В основі його педагогічних ідей лежали трактування питань етики та основ управління державою. Особливу увагу він

звертав на духовне вдосконалення людини. Центральним елементом його вчення була теза про правильне виховання як неодмінної умови процвітання держави. За Конфуцієм, міцність і життєвість суспільства спочивають на правильному вихованні його членів, відповідно до їх соціальним статусом. Він висловлював ідею різнобічного розвитку особистості, віддаючи при цьому перевагу моральному початку на шкоду освіченості.

Навчання, за Конфуцієм, має ґрунтуватися на діалозі вчителя з учнем, на класифікації і порівнянні фактів і явищ, на наслідуванні зразкам. У трактаті «Книга обрядів», створеному послідовниками Конфуція, детально викладені і його педагогічні ідеї. Шкільне навчання визнавалося за необхідне в житті людини: «Тільки почавши вчитися, дізнаєшся про власну недосконалість і отримаєш можливість самоосвічуватися»; «Думай про те, щоб з початку до кінця постійно перебувати в навчанні». Вчителю і його учневі пропонувалося вдосконалюватися одночасно: «Учитель і учні ростуть разом».

КОРФ МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1834–1883) – український педагог і просвітитель, методист, визначний земський діяч у галузі народної освіти, організатор початкових земських шкіл і народних училищ в Україні, послідовник педагогічних поглядів К. Д. Ушинського, голова повітової училищної ради в Олександрівську (нині Запоріжжя), ініціатор і засновник шкільних бібліотек при земських школах, почесний член Женевської Академії наук, Петербурзького педагогічного товариства, а також Московського комітету грамотності та Московського університету, ініціатор з'їздів-курсів для вчителів народних шкіл, організатор училищних бібліотек, автор підручників для вчителів і учнів «Земский вопрос (О народном образовании)» (1867), «Руководство к обучению грамоте по звуковой методе» (1867), «Наш друг: книга для чтения» (1871), «Малютка: первая книга для народной школы» (1872), «Как обучать грамоте ребят и взрослых» (1880), «Первоначальное правописание» (1882) та ін.

Основною метою загальноосвітньої школи М. Корф вважав підготовку людини до життя, і до того ж людини розвинутої фізично і духовно. Школа при цьому має забезпечити надання учням різнобічних гуманітарних і реальних знань, розвинути здатність до самоосвіти, виховати у них такі моральні риси, як патріотизм, чесність, справедливість, любов до праці, дисциплінованість; сприяти зміцненню фізичних сил і здоров'я учнів і розвивати естетичні почуття.

Основними дидактичними правилами М. Корф називав такі: 1. не вимагати від учнів заучування того, що їм не зрозуміло, але добиватися міцного запам'ятовування того, що ними добре засвоєно; 2. доступність процесу навчання; 3. привчати дітей до самостійної роботи; 4. у процесі навчання йти вперед, спираючись на досягнуте; 5. наочність навчання з метою реалізації вищезазначених правил.

КОРЧАК ЯНУШ (1878–1942) – видатний польський педагог, письменник, лікар та суспільний діяч. Народився у Варшаві, де пройшли його дитячі роки. Навчався в російській гімназії, де панувала сувора дисципліна, похід до театру чи поїздка додому на канікули були можливі лише за письмовою згодою дирекції. Викладання здійснювалося російською мовою, з першого класу викладалася латина, з другого французька та німецька мови, а з третього – грецька. Коли захворів батько Я. Корчака, сім'я опинилася в скрутному становищі, хлопцеві довелося заробляти на життя репетиторством. У 1898 році Я. Корчак вступив на медичинський факультет Варшавського університету, який закінчив у 1903 році, отримавши диплом лікаря. Протягом навчання здійснив подорож до Швейцарії з метою ознайомлення з результатами педагогічної діяльності Й. Г. Песталоці. Найбільшу зацікавленість для Я. Корчака склали школи та дитячі лікарні. Після закінчення російсько-японської війни, в якій він був військовим лікарем, Я. Корчак поїхав до Берліну, де за власні кошти слухає лекції і проходить практику в дитячих клініках, знайомиться з різними виховними закладами. У 1911 році Я. Корчак залишає професію лікаря і очолює «Будинок сиріт» для єврейських дітей. Протягом 1914–1918 років проживав у Києві, де окрім діяльності військового лікаря, займався облаштуванням дитячого будинку для польських дітей, а також написав книгу «Як любити дитину». Протягом 1919–1936 років брав участь у роботі інтернату «Наш дім» – дитячого будинку для польських дітей, – де також застосовував новаторські педагогічні методики.

У педагогічній системі Я. Корчак всебічно обґрунтовується висока мета освіти та виховання – формування вільної і самобутньої індивідуальності. «Педагогіка серце» Я. Корчака – це плідний, привабливий, вишуканий синтез різноманітних педагогічних орієнтувань: християнської, прагматичної, гуманістичної.

КОСТЮК ГРИГОРІЙ СИЛОВИЧ (1899–1982) – український психолог, педагог, дійсний член АПН СРСР, заслужений діяч науки й техніки

УРСР, засновник української психологічної школи, фахівець із дитячої й педагогічної психології, керівник відділу психології УНДП, професор Київського педагогічного інституту імені О. М. Горького; один із засновників і директор НДІ психології України, що став центром теоретико-методологічних і прикладних досліджень психологічних проблем мислення та інтелектуальних здібностей, автор підручників «Психологія», «Вікова психологія» для педагогічних інститутів, праць із питань загальної, дитячої й педагогічної психології, чотиритомної праці «Нариси з історії вітчизняної психології».

КРИП'ЯКЕВИЧ ІВАН ПЕТРОВИЧ (1886–1967) – український історик, науковець, педагог, археограф, освітній і громадський діяч, журналіст, доктор філософії, доктор історичних наук, дійсний член і бібліотекар Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) у Львові, академік АН УРСР, заслужений діяч науки УРСР, організатор наукового життя та українського шкільництва на Волині й Холмщині, учитель історії в гімназіях Рогатина, Львова й Жовкви, директор Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, професор Львівського університету, редактор дитячого журналу «Дзвінок». Автор шкільних підручників з історії «Коротка історія України для початкових шкіл...», «Огляд історії України: для вищих клас середніх шкіл...», посібника для студентів «Історія української держави XVII ст.», фундаментальних праць «Богдан Хмельницький», «М. Грушевський: життя й діяльність», «Історія українського війська», «Історія української культури», «Всесвітня історія» та ін.

КУЗЬМІВ ЯРОСЛАВ (1897–1945) – педагог у Львові; статті з методики навчання й інші, в журналі «Учительське Слово» і «Шлях Виховання і Навчання».

КУЗЬМОВИЧ ВОЛОДИМИР (1886–1943) – політичний і громадський діяч, педагог і журналіст; під час першої світової війни вів націоналістичну роботу серед українців Туркестану, куди потрапив як полонений; в 1920-их рр. у Львові інспектор «Рідної Школи», секретар Українського Катедрального Союзу й редактор його органу «Мета», активний діяч УНДО, член його ЦК, а в 1938-1939 голова секретаріату; в 1935-1938 посол до польського сейму. 1939 року заарештований більшовиками, помер на засланні.

КУЛІШ ПАНТЕЛЕЙМОН ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1819–1897) – український письменник, педагог-методист, літературний критик, історик, фольклорист, етнограф, перекладач, мовознавець, культурно-освітній діяч, учитель російської словесності й історії дворянських шкіл, училищ, гімназій. Пантелеймон Куліш працював викладачем російської мови в Петербурзькому університеті, був засновником власної друкарні в Санкт-Петербурзі, видавцем літературного альманаху «Хата» та журналу «Основа», книжок для народного читання під загальною назвою «Сільська бібліотека», реформатором українського правопису, автором «Граматики», праць «Дещо про виховання дітей» та «Про українську словесність», першого українського історичного роману-хроніки «Чорна рада», фольклорно-етнографічних «Записок о Южной Руси» (у 2-х т.), збірок оповідань, поезій, лірико-епічних поем, літературно-критичних статей, рецензій та наукових і публіцистичних праць.

КУЛЬЧИНСЬКИЙ ЯКІВ (1880–?) – педагогічний діяч, крайовий шкільний інспектор, організатор народного шкільництва, посол до галицького сейму (1861).

КУПЧАНКО ОЛЕКСАНДР (1864–1939) – буковинський, громадський і педагогічний діяч. Закінчив учительську семінарію в Чернівцях (1885). Учителював у с. Станівці Горішні (нині Верхні Станівці Кіцманського району, 1885–1905), від 1898 р. також виконував обов'язки мандрівного вчителя сільського господарства для Станівського судового округу. 1906–1923 рр. – повітовий інспектор українських народних шкіл Буковини (спочатку Заставнівського повіту, від 1907 р. – приміського Чернівецького повіту). 1907–1922 рр. – член іспитової комісії для народних і виділових шкіл Буковини з українською мовою навчання. Від 1926 р. – на пенсії. Під час 1-ї світової війни був секретар, скарбником Червоного хреста, виконував обов'язки керівника установи для допомоги військовим інвалідам, вдовам і сиротам полеглих на війні. Весною 1917 року призначений керівником і референтом шкільних курсів у Нідералмі поблизу Гредіга в Австрії. Був українським радним (депутатом) Чернівецької міськради, головою Чернівецької організації Української національної партії, Допомогового комітету для Гуцульщини, Комітету допомоги жертвам польської пацифікації, Комітету для встановлення пам'ятника О.-Ю. Федьковичу. Член товариства «Українська школа в Чернівцях». Очолював Український народний дім у Чернівцях (1920–1921 та 1923–1934), який займався відродженням української мови та

ідентичності, націотворчою діяльністю тощо. Як голова ювілейного Комітету вшанування пам'яті О.-Ю. Федьковича 1934 року засуджений румунською окупаційною владою.

КУРТЯК ІВАН ФЕДОРОВИЧ (1888–1933) – учитель, закарпатський політичний діяч. Закінчив Ужгородську греко-католицьку учительську семінарію (1910). Відтоді учителював. Під час 1-ї світової війни воював у складі австро-угорської армії на Східному (російському) фронті. Був перекладачем при військовому цензорі у Відні (1916–1918), шкільним інспектором у комітаті Мараморш (1918–1920). Член президії Руського культурно-просвітницького товариства ім. О. Духновича (1923–1933). Дотримувався русофільських поглядів. Основною метою політичної діяльності проголошував здобуття автономії Закарпаття у складі Чехо-Словаччини, однак насправді прагнув приєднати край до Угорщини (його роботу координував і фінансував угорський уряд).

КУШАНОВСЬКИЙ ПЕТРО (1848–1922) – педагог, учитель української мови в чернівецькій гімназії; збирач народних пісень з Буковини і галицького Покуття.

Л

ЛАЙ ВІЛЬГЕЛЬМ АВГУСТ (1862–1926) – німецький педагог, доктор філософії, викладач вчительської семінарії в Карлсруе, і Фрайбурзькому університеті, теоретик експериментальної педагогіки, творець нової лінії в педагогіці – «педагогіки дії», організатор «ілюстративних шкіл» («школи дії»), в яких проводилися заняття з моделювання, малювання, ліплення, практична і творча діяльність учнів. Автор праць «Експериментальна дидактика», «Експериментальна педагогіка», «Школа дії» та ін.

ЛАКУСТА СВЯТОСЛАВ (1884-1959) – культурний діяч на Буковині, педагог (учитель гімназій) і публіцист; співробітник часописів і журналів, повітовий староста (комісар) Вижниччини за української влади в 1918 р. Початкову освіту здобув у селі Ясенів Горішній. Закінчив Коломийську гімназію (1904), філософський факультет Чернівецького університету (1908). Учителював у другій Чернівецькій державній гімназії (1908–1910), викладав українську і класичні мови у Вижницькій українській гімназії (1910–1922), з

1922 року – німецьку мову в Кагульській, а з 1930 року і до виходу на пенсію – у Фокшанській гімназіїх (Румунія). У другій половині 30-х років переїжджає до Львова, де займається журналістикою і видавничою діяльністю.

ЛАНГЕ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ (12.03.1858–15.02.1921) – видатний вітчизняний психолог, один із основоположників експериментальної психології, педагог, професор філософії Новоросійського університету (Одеса), де викладав історію філософії, психологію, історію педагогіки й дидактику. Був фундатором і першим директором Вищих жіночих курсів в Одесі. Опікувався також проблемами розвитку середньої, початкової та позашкільної освіти в Одесі: викладав педагогіку в гімназії, розробляв навчальні плани, програми та курси. Проводив велику громадську роботу – очолював Історико-філологічне товариство, заснував при ньому педагогічний відділ, був його керівником. Головував у шкільному комітеті при Міській думі, де порушував питання про необхідність реформування освіти з метою її демократизації та гуманізації. Автор підручників і праць із психології, логіки, питань реформи освіти.

ЛАЩЕНКО В'ЯЧЕСЛАВ МИТРОФАНОВИЧ (1875–1953) – педагог і письменник. Закінчив Олександрійську гімназію (нині Кіровоградська обл.), навчався на словесному відділенні Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька (нині Чернігівської обл.), згодом перевівся до Варшавського університету, після закінчення якого працював у різних гімназіях Київського, Одеського та Кавказького навчального округів. Був прихильником ідеї федералізму. Пробуджував національну гідність учнів, мав вплив на формування поглядів Д. Чижевського, коли працював в Олександрійській гімназії (1906). Разом з однодумцями 1899 у Ніжині організував панахиду за Т. Шевченком як єдину на той час незаборонену форму вшанування пам'яті поета. З 1900 року у Севастополі викладав у жіночій гімназії, того ж року створив й очолив українське просвітницьке товариство «Кобзар». 1916 р. – викладач Петроградської середньої торгової школи (нині Санкт-Петербург), брав участь у революційних подіях. 1917 р. повернувся до Севастополя, де у березні став головою Української Чорноморської громади, до якої залучив чимало старшин флоту. За часів УНР – директор української гімназії в Одесі. Наприкінці 1920 року емігрував до Чехо-Словаччини. Товаришував, підтримував творчі стосунки з Олександром Олесем, О. Ольжичем. Друкувався переважно у періодиці,

досконало володів технікою віршування, зображально-виражальними засобами, хоч іноді задля римування вдавався до неприродних наголосів. У віршах «Софія», «Злато-сині прапори» піднесений оптимізм вселяє віру в незалежність України.

ЛЕВИЦЬКИЙ ВАСИЛЬ АДРІЯНОВИЧ (1882–1941) – педагог, публіцист. 1908–1939 рр. викладав українську та німецьку мови у Бережанській гімназії (нині Тернопільської обл.), від вересня 1939 р. – інспектор Бережан. райвно. Автор низки статей на педагогічну тематику, зокрема «Історія виховання і навчання» (1926), а також збірки поезій «Самотою» (1910), драматичних поем «Пасхальна драма», «Княжа пригода» та ін. 24 грудня 1939 року заарештований та засуджений до 8-ми років таборів. Загинув у большевицькій тюрмі в Москві.

ЛЕВИЦЬКИЙ ІВАН (1844–1908) – галицький педагог, довголітній інспектор українських середніх шкіл, укладач українських шкільних підручників. На сьомому році життя хлопця віддали в науку до дяка, який вчителював у духовному училищі при Богуславському монастирі. Там опанував латинську, грецьку та церковнослов'янську мови. Незважаючи на сувору дисципліну, покарання й схоластичні методи викладання, Левицький навчався успішно й після училища в чотирнадцятилітньому віці вступив до Київської духовної семінарії, де навчався з 1853 до 1859 року. Згодом він працював викладачем у Королівстві Польському, жіночих гімназіях Каліша (1866–1867) та Седлеця (1867–1872). У той час, після придушення Січневого повстання 1863 року, там повсюдно розгорнулася русифікація, особливо в закладах освіти. Левицький, як викладач російської мови та літератури, мимоволі став русифікатором краю, тому він попросився на інше місце служби. Спершу йому відмовляли, та Іван Левицький через скандал, єдиний у своїй службовій кар'єрі, наполіг і переїхав до Кишинєва. Одночасно з педагогічною діяльністю Іван Левицький починає писати. До кінця життя Іван Левицький жив майже у злиднях, у маленькій квартирі на Пушкінській вулиці, лише влітку виїздив до родичів у село або в Білу Церкву. На той час письменник перебував у матеріальній скруті. За ініціативи Марії Загірньої (Грінченко) українська громада Києва збрала кошти. Це трохи покращило фінансовий стан письменника. Приблизно наприкінці 1917 року Нечуй-Левицький упав і зламав ногу. Родина перевезла його до лікарні поблизу Софійського собору. Це сталось якраз перед приходом більшовиків до Києва.

Шпиталь мав бути ліквідований, а тому невдовзі Івана Нечуя-Левицького перевели до Дегтярівських богоугодних закладів. 30 березня Центральна Рада постановила призначити Нечую-Левицькому персональну пенсію – за кілька днів до його смерті. Останні дні провів у Дегтярівській богадільні, у так званому «шпиталі для одиноких людей», де й помер без догляду. Поховано його на Байковому кладовищі.

ЛЕВИЦЬКИЙ ОСИП (21.12.1886, с. Нижній Вербіж, нині Коломийського району Івано-Франківської обл. – 11.06.1973, м. Форт-Вейн, штат Індіана, США) – громадсько-культурний і військовий діяч, педагог. Навчався у Коломийській (1898–1902) і Львівських академіях (1902–1905) гімназіях, Університетах у Львові (1909) і Граці (Австрія, 1913). У 1914 р. мобілізований до австрійської армії, був ад'ютантом австрійського військового аташе у Києві, його перекладачем на переговорах із С. Петлюрою і П. Скоропадським. З 1919 р. – в УГА: повітовий комендант Рогатина (нині Івано-Франківська обл.), ад'ютант коменданта військової округи Бережани (нині Тернопільської обл.), начальник Пресової квартири у Кам'янці-Подільському (нині Хмельницької обл.). З 1920 року вчителював в українській гімназії у м. Станіслав (нині Івано-Франківськ; 1934–1939 і 1941–1944 – директор). Організатор у Станіславі та навколишніх селах «Пласту», редактор часопису «Український пластун» (1920–1924). У 1944 вимушено емігрував, був директором українських гімназій у Криниці (нині Польща) і Відні. 1948 р. переїхав до Зальцбурга (Австрія), вчителював в українських гімназії, був головою «Учительської громади», інспектором народних шкіл. Від 1949 р. – у США, мешкав у м. Чикаго, працював у товаристві «Самопоміч», організував українознавчу школу в парафії святого Миколая. Інспектор шкільної ради УККА для штатів Іллінойс, Мічиган та Огайо. Автор книги спогадів «Галицька Армія на Великій Україні: Спомини з часу від липня до грудня 1919» (Відень, 1921).

ЛЕВИЦЬКИЙ ПЕТРО (1864–1915) – класичний філолог, учитель гімназії у Львові; дослідник стилю римських ліриків, розвідки з римської літератури.

ЛЕВИЦЬКИЙ СЕВЕРИН МИХАЙЛОВИЧ (1890–1962) – педагог, учитель середніх шкіл та визнаний пластовий діяч. Голова Верховної Пластової Команди (1924–1934), один із засновників Пластового Сеньйорату

(1930) і його голова в 1949–1952 рр. працював у системі УЦК (виховання молоді, голова Об'єднання праці учителів).

Початкову освіту здобув вдома, згодом навчався у Бродівській гімназії (1899–1908), а далі вступив на філософський факультет Львівського університету. З приїздом до Львова активно включився у громадське студентське життя. Зазнав переслідування адміністрацією і по закінченні університету не зміг отримати державну посаду, тому влаштувався у Яворівській приватній гімназії товариства «Рідна Школа», де пропрацював лише один навчальний рік (1912–1913). Далі протягом усього життя в Україні Северин Левицький провадив педагогічну діяльність: працював у чоловічому Учительському семінарі, організованому Ю. Дзеровичем (1920–1924), згодом – у польському Учительському семінарі (1924–1937) та Педагогічному ліцеї (1937–1939), де викладав українську, німецьку мови та літератури. У 1939–1940 рр. – професор Українського педагогічного інституту у Львові (викладав українську мову та західноєвропейську літературу). У 1940–1941 рр. був деканом мовно-літературного факультету того ж педінституту. У 1942–1944 рр. очолював Учительське Об'єднання Праці при Українському Центральному Комітеті у Львові. Головна справа життя С. Левицького – Пласт. Навесні 1922 р. він став членом Пласту, хоч до того активно співпрацював з цією організацією. У квітні 1924 р. на пластовому з'їзді його обрано Верховним Отаманом Українського Пласту. Протягом шести років (до заборони пластунів польським урядом) Левицькому вдалося поширити рух пластунів у Галичині, Волині, Закарпатті та створити еміграційні осередки. Коли 26 вересня 1930 р. польська влада заборонила Пласт, Северин Левицький очолив Ліквідаційну комісію, що проводила ліквідацію Пласту, а насправді створювала підпільну мережу. Серед нових легальних форм пластового руху – «Доріст Рідної Школи», «Комісія Виховних Осель і Мандрівок Молоді», спортивні товариства «Плай», «Стріла». З 1944 року перебував в еміграції, де займався налагодженням діяльності пластунських організацій та їхньою реорганізацією. У 1947 р. на пластовому з'їзді його обрали Начальним Пластуном. Відтоді С. Левицький координував, усіляко сприяв українському пластовому рухові, матеріально підтримував проведення конференцій та різноманітних заходів, заохочував нових членів.

ЛЕВИЦЬКИЙ ЮЛАН ЙОСИПОВИЧ (1874–1925) – педагог, культурно-освітній діяч. 1891–1995 рр. вивчав історію та географію у Львівському університеті. 1900–1901 рр. викладав у Тернопільській

українській гімназії; 1902–1904 рр. – в Академічній гімназії, 1911–1912 рр. – директор Гімназії сестер василянок у Львові. Під час 1-ї світової війни був управителем гімназійних курсів для української молоді у Відні. 1917–1919 рр. працював в освітніх та громадських організаціях Львова. Від 1917 р. – управитель, від 1918 р. – директор Тернопільської жіночої гімназії товариства «Рідна школа». 1919 р. – старший шкільний референт Державного секретаріату освіти ЗУНР у Станіславі (нині Івано-Франківськ). Згодом повернувся до Тернополя, займався відновленням гімназії, очолював її, сприяв організації приватної гімназії для дівчат. Автор підручника «Географія для І класу» (Л., 1911), розвідок і рецензій, опублікованих у «Записках НТШ».

ЛЕВЧЕНКО СЕРГІЙ (1902–1969) – мовознавець, лексиколог; праці з питань української лексикології та з методики викладання української мови в середній школі; «Повторний курс української мови з історичними коментарями» (1955).

ЛЕЙН ГОМЕР (1875–1925) – американський педагог і психолог. Народився у штаті Коннектікут, педагогічну діяльність розпочав у штаті Масачусетс. Згодом переїхав до Детройту, де працював із неповномітніми правопорушниками. У 1912 році Г. Лейна запросили до Англії, де він заснував «Маленьку республіку» у м. Дорсет, розпочавши свій унікальний експеримент з перевиховання неповнолітніх правопорушників. Офіційна англійська педагогіка не визнавала його гуманістичний радикалізм, тому отримання дозволу на свій експеримент йому коштувало значних зусиль. Г. Лейн був представником гуманістичної педагогіки та прихильник вільного виховання, він вірив у природну мудрість дітей і їх здатність до саморегуляції і самоорганізації власного життя.

де Л'ЕПЕ ШАРЛЬ-МІШЕЛЬ (24.11.1712–22.12.1789) – французький священник, один із основоположників сурдопедагогіки; заснував у Парижі першу школу для глухих дітей (1760), в якій застосовував спеціальні методи навчання (міміку і жести). Автор праць «Навчання глухонімих за допомогою методичних знаків» (1776), «Справжній спосіб навчання глухонімих, що підтвердився досвідом» (1784).

ЛЕЩЕНКО АНДРІЙ (?–1921) – педагог, директор департаменту початкових шкіл за Центральної Ради і гетьмана, за денікінської окупації –

організатор і голова Товариства Шкільної Освіти, що утримувало українське шкільництво. 13 листопада 1917 р. Андрія Івановича Лещенка призначено Комісаром Генерального Секретарства по справах освіти в Київській губернії (наказ Генерального Секретаря по справах народної освіти в Україні за № 255/2248). Після повернення 01 березня 1918 р. до влади Української Центральної Ради Лещенка призначено на посаду Директора Департаменту нижчої освіти Міністерства народної освіти.

ЛОТОЦЬКИЙ АНТОН (1881–1949, м. Львів) – псевдонім Я. Вільшенко, письменник і педагог, довголітній учитель гімназії у Рогатині. Повісті, оповідання і віршовані казки для дітей і юнацтва переважно на історичні теми, кількократо перевидані: «Цвіти з поля» (1907), «Ведмедівська попівна» (1909), «Триліси» (1910), «Смертне зілля» (1921), «Три побратими» (1934), «Було колись на Україні» (1934), «Козак Байда» і «Роксоляна» (1936), «Отрок князя Романа» (1937), «Княжа Слава» (1939) і багато інших; співробітник дитячих журналів («Світ Дитини», «Наш Приятель» та інші).

ЛУБЕНЕЦЬ НАТАЛІЯ ДМИТРІВНА (1877–1943) – українська педагогиня і культурна та громадська діячка, засновниця й постійна очільниця Товариства народних дитячих садків Києва, засновниця і редакторка журналу «Дошкольное воспитание», членкиня Колегії дошкільного виховання при Департаменті народної освіти у 1918–1919 рр., багатьох благодійних товариств Києва (зокрема товариства допомоги малолітнім злочинцям при Лук'янівській тюрмі). Разом із Товариством трудової допомоги інтелігентним киянкам в 1907 р. заснувала Київський Фребелівський жіночий інститут, де читала лекції.

ЛУБЕНЕЦЬ ТИМОФІЙ ГРИГОРОВИЧ (1855–1936) – український педагог і діяч народної освіти, фахівець із теорії й методики початкового навчання, дошкільного виховання й освіти дорослих, викладач Першої київської гімназії, директор народних училищ Київської губернії, керівник дослідної трудової школи в Пуці-Водиці, послідовник педагогічних ідей К. Д. Ушинського й М. І. Пирогова.

Навчався в Кролевецькому повітовому училищі, а по його закінченні - в Чернігівській учительській семінарії, яка славилася сильною когортою викладачів і новаторськими підходами до навчання. Тимофій Лубенець

водночас наполегливо самотужки працює над розширенням своїх знань. В 1881 р. він успішно витримав іспити за курс Білгородського учительського інституту Харківського навчального округу. В кінці 1881 р. вийшов ще один також його підручник «Родная нива», котрий, як і попередні, призначався для учнів сільської школи. Будучи переконаним, що навчання дітей потрібно здійснювати на близькому й доступному їм матеріалі, Тимофій Григорович Лубенець залучає в текст своїх підручників велику кількість народних творів: пісень, приказок, повчань, казок. Очевидні переваги такого типу підручників не стали позитивним аргументом для Міністерства освіти, котре конфіскувало їх і заборонило для користування в народних школах, для яких вони призначалися. У цей час виходить друком основна педагогічна праця Тимофія Григоровича Лубенця «Педагогічні бесіди» (1903 р.), в якій він виклав власні погляди на мету, завдання та зміст освіти, розкрив своє бачення принципів і методів навчання й виховання. Увагу педагога в цей час привертає проблема дошкільного виховання. Тимофій Григорович Лубенець вважав за необхідне відкриття народних дитячих садочків, бо саме діти з народу залишались без будь-якого нагляду, коли їхні батьки працювали. Разом зі своєю дружиною Наталією Дмитрівною Тимофій Григорович організував в 1906 р. єдине на той час у Росії Київське товариство народних дитячих садків, що ставило своїм завданням поширення в народі ідеї суспільного виховання дітей-дошкільнят. Звільнення з посади вплинуло на діяльність Тимофія Григоровича Лубенця в галузі освіти. Уже в грудні 1913 р. – січні 1914 р. він брав активну участь у роботі Всеросійського з'їзду в справі народної освіти і прийнятті резолюції з'їзду «Об українских школах», що вимагала викладання всіх предметів українською мовою в місцевостях з українським населенням.

Велику увагу надавав Тимофій Григорович Лубенець також і питанням освіти дорослих, ліквідації неписьменності серед них. Працюючи в 1919 р. інструктором київських трудових шкіл та вчителем початкової школи для червоноармійців, він опублікував у газеті «Известия» статтю «К вопросу о школе для взрослых», у якій виклав свої міркування щодо цього питання. Показовим було те, що для його розв'язання педагог закликав користуватися досвідом минулого на відміну від представників лівих ідей «пролеткульту», які не визнавали цінності культурної та педагогічної спадщини.

ЛУПАН СЕСІЛЬ – найвідоміша в світі мама, чий досвід виховання власних двох дочок ліг в основу методики раннього розвитку, яка завоювала популярність у всьому світі, автор книги «Повір у своє дитя». Основна ідея,

яку пропонує нам автор, полягає в тому, що діти потребують не опіки, а уваги, інтересу, який їм можуть дати тільки їх батьки. Методика Сесіль Лупан допомагає батькам гармонійно і всебічно розвивати дитину, повністю враховуючи його індивідуальні особливості, інтереси і нахили. Основний принцип методики навчання повинно приносити радість і дитині, і батькам.

Особливість розвитку дітей за методикою Сесіль Лупан: метод Лупан народився з її спроб учити дітей по Доману, але на відміну від Глена Домана у неї все більш тонко і індивідуально – вона пов'язує ті чи інші методики раннього розвитку з виникненням у дитини інтересу – потягнувся до пухнастого килима, спробуємо показати різницю між хутром і шовком, шкірою та іншими матеріалами. Варто знайомити малюка з навколишнім світом під час прогулянок. Показувати йому дерева, машини, кішок, собак, гарні листи і т.д. Дитина має вчити назви, називає їх колір, властивості, кількість. Також її методика включає в себе і фізичний розвиток. Наприклад, Сесіль робить акцент на ранніх заняттях плаванням, однак, можна придумати і інші способи фізичного розвитку: танці, стрибки, гімнастика. Головне, щоб дитина не сиділа на місці.

ЛУЦІВ ЛУКА ЮРІЙОВИЧ (псевд. Л. Гранічка; 30.10.1895, с. Грушів, нині Дрогобиського району Львівської обл. – 01.12.1984, м. Гемптонбург, штат Нью-Йорк, США) – літературознавець і критик, учитель середніх шкіл Галичини, член НТШ; співредактор газети «Свобода» (з 1952). Досліджував впливи Т. Шевченка в слов'янських літературах та зв'язки української літератури з Європою. Дійсний член НТШ. Навчання в УВУ та Карловому університеті у Празі (1921–1926). Під час 1-ї світової війни та Визвольних змагань 1917–1921 рр. воював у складі УСС та УГА. Учителював в українських гімназіях Рогатина, Сокаля, Самбора (1927–1944), таборах переміщених осіб у Баварії (1945–1948). У 1949 р. емігрував до США, де був редактор щоденника «Свобода» (1952–1970). Автор книг про М. Шашкевича, О. Кобилянську (обидві – 1963), І. Франка (1967), В. Стефаніка (1971) та численних статей і рецензій у виданнях в Україні та діаспорі; праць із шевченківської тематики: «Голос чеської критики про Шевченка та його життя» («Студентський вісник»), «Чеські шевченкіяни» (обидві – 1925), «Тарас Шевченко та чехи і словаки» («Нова Україна», 1926; усі – Прага), «Янка Купала і Т. Шевченко» («ЛНВ», 1926, кн. 3), «Леонард Совінський і Т. Шевченко» («Діло», 1927, ч. 53–57, 59–60) та ін. Редактор двох збірників

про Дрогобиччину (1973, 1978). У 1982 р. вийшов збірник його вибраних статей і рецензій «Література і життя» (Нью-Йорк; Джерсі-Сіті).

ЛУЧАКОВСЬКИЙ КОНСТЯНТИН (1846–1912) – галицький педагог, класичний філолог; шкільні підручники «Читанка» (1892), «Взори поезії і прози» (1894) та інші, статті з класичної філософії й української літератури. Навчався в Університетах Львова і Відня. 1868–1875 рр. учителював у Бережанах (нині Тернопільська обл.), згодом – в Академічній гімназії у Львові, приватних школах; працював інспектором українських приватних шкіл, а також очолював управу першої приватної української реальної гімназії у Буську (нині Львівської обл.). Значну увагу приділяв творчості Т. Шевченка (зокрема питанням сприйняття її за кордоном та впливу на формування українських письменників і діячів культури – Д. Гладилевича, К. Устияновича, М. Старицького), популяризував її у галицьких школах. Написав низку підручників, зокрема «Читанка для визшихъ клясъ среднихъ школъ» (ч. 1, 1871), «Руска читанка для першої кляси школъ среднихъ» (1892, співавт.), «Взори поезії і прози для кляси пятої ц. к. шкіл середних» (1894; 1909; усі – Львів). Автор науково-педагогічних, літературних та публіцистичних статей, опублікованих у львівських часописах «Зоря», «Діло», «Наша школа». Однак його задуми як педагога стосовно проблем шкільництва в Галичині не реалізовано через консерватизм шкільної влади, а намагання подати молоді правдиву українську історію призводили до конфліктів, унаслідок чого Лучаковський був змушений вийти на пенсію. Брав участь у діяльності товариств «Рідна школа», «Учительська громада» і Крайового шкіль. союзу.

ЛЮБОМИРОВИЧ ІВАН (1894–?) – класичний філолог і педагог у Львові, дослідник латинських прозаїків (Цезар, Цицерон), підручник латинської граматики для української гімназії.

М

МАЗЗІНІ ДЖУЗЕППЕ (1805–1872) – письменник, журналіст, педагог, італійський політик, який відіграв важливу роль у боротьбі за незалежність Італії від Австрії та у формуванні національної ідентичності італійців.

Як педагог, Маззіні вірив у важливість навчання громадянських цінностей та патріотизму, щоб підготувати нове покоління італійців до боротьби за свої права та незалежність. Він створив ряд шкіл, які пропагували

ідеї національного відродження та громадянської свободи. Способи навчання, які Маззіні використовував, були новаторськими для свого часу. Він відмовлявся від старих методів: запам'ятовування віршів та вивчення правил граматики напам'ять та замість цього прагнув виховувати своїх учнів як активних громадян, які здатні думати самостійно та аналізувати інформацію. Маззіні вважав, що навчання має бути доступним для всіх, незалежно від соціального походження, і він відкривав школи для дітей із бідних родин та надавав їм можливість отримати якісну освіту. Одним із ключових аспектів його методу навчання була роль вчителя як наставника та ментора, який не тільки навчає, а й допомагає своїм учням у розвитку особистості та розумовому зростанні. Маззіні прагнув формувати в учнів любов до своєї країни, виховувати у них громадянську свідомість та моральні цінності, які є необхідними для будь-якого громадянина. Також вважав, що освіта повинна бути гуманістичною та індивідуальною, щоб допомогти кожному учню розвивати свій потенціал та вміння діяти відповідно до своїх здібностей та інтересів. У своїх школах Маззіні використовував не тільки традиційні методи навчання, але і сприяв розвитку творчості та самовираження учнів. Він стимулював їх до написання поезій та есе, організовував театральні вистави та музичні концерти, щоб сприяти розвитку художніх здібностей. Його ідеї та методи навчання стали важливим етапом у розвитку освіти та педагогіки, а також відіграли важливу роль у формуванні італійської національної ідентичності та боротьбі за незалежність.

МАЗУРКЕВИЧ ОЛЕКСАНДР РОМАНОВИЧ (09.09.1913–08.10.1995) – визначний фахівець із методики літератури, український педагог, літературознавець, славіст, доктор педагогічних наук, фахівець із методики викладання літератури, проблем літературної освіти, головний редактор журналу «Радянська школа» та наукового збірника «Методика викладання української мови і літератури», автор підручників, методичних посібників для вчителів української літератури, праць із літературознавства, історії педагогіки, лауреат премії імені К. Д. Ушинського (1958, 1962).

МАКАРЕНКО АНТОН СЕМЕНОВИЧ (13.03.1888–01.04.1939) – видатний український педагог, класик української та світової педагогіки робив усе можливе, щоб виховати справжнього громадянина своєї Вітчизни – людину морально стійку, працьовиту, творчу. колективістку, всебічно розвинену. Здійснив у педагогічній практиці дослід масового перевиховання

дітей-правопорушників у трудовій колонії імені М. Горького (1920–1928 рр., під Полтавою, з 1926 р. в Куряжі поблизу Харкова) і дитячій комуні імені Ф.Е. Дзержинського (1927–1935, в передмісті Харкова). Розробив теорію дитячого колективу, розкрив основні його ознаки, визначив стадії його розвитку, шляхи формування і методик використання виховних можливостей колективу. Головним предметом вивчення Макаренко вбачав розвиток дитини у сім'ї під впливом різноманітних факторів, у тому числі атмосфера у родині, стосунки батьків і дітей. Фундаментом його системи виховання була народна основа, рід, а сім'я, зокрема багатодітна, стала основою організаційної технології виховної діяльності колективу. Він наголошував на важливості для свідомого та відповідального виховання таких процесів, як прогнозування, моделювання, планування, проектування, організація взаємин.

Визначаючи мету виховання, Антон Макаренко вважав, що «виховання дітей – найголовніша сфера нашого життя. Наші діти – це майбутні громадяни нашої країни й громадяни світу. Наші діти – це майбутні батьки й матері, вони теж будуть вихователями своїх дітей. Наші діти – наша старість. Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, наші сльози, наша провина перед людьми, перед усією країною». Справжнє виховання потребує не часу як такого, а якісного його використання, почуття відповідальності. І чим дитина старша, тим менше вона потребує часу і тим більше – відповідальності. Першочерговим видатний педагог вважав заохочення дитини з малечку до праці. За Макаренком, трудове навчання потрібно починати в дошкільні роки у формі гри. З віком трудові доручення слід ускладнювати. Він радив батькам долучати дітей до постійних господарських справ, не робити за них те, що малята спроможні зробити самі. Антон Семенович помітив, що найтяжче здійснювати виховання в тих сім'ях, де є лише одна дитина. Дитина-одинак отримувала таку концентрацію батьківської любові, яка діяла на неї згубно і була страшною помилкою в сімейному вихованні. Для повноцінного виховання єдиної дитини, слід проектувати взаємини у родині так, щоб малюк не звикав до надмірної уваги та думав не тільки про свої інтереси, але й потреби інших членів сім'ї. Лише тоді можна ще у зародках пригнітити такі негативні якості, як егоїзм, та споживацька психологія. Видатний педагог наполегливо рекомендував у кожній сім'ї задовольняти потреби спочатку батьків, а потім вже дитини.

Свою концепцію сімейного виховання А. С. Макаренко описав у роботі «Книга для батьків» (1973) та «Лекціях про виховання дітей», які педагог встиг прочитати по радіо, але в друкованому вигляді вони побачили світ вже після

смерті автора. Коло проблем, що розглядаються в цих роботах досить широке: загальні умови сімейного виховання, виховне значення структури сім'ї та специфіка виховання однієї дитини, сімейний колектив та його особливості, роль батька й матері та їх авторитету виховання дітей, статеве виховання дітей, взаємозв'язок сім'ї і школи та багато інших.

10 основних правил виховання Антона Макаренка: 1. Не платіть та не карайте за результати праці. 2. Ваша власна поведінка – найголовніше у вихованні. 3. Виховання дітей вимагає найсерйознішого тону, найпростішого та найщирішого. 4. Кожен батько та мати повинні добре надавати, що вони хочуть виховати у своїй дитині. 5. Ви повинні добре знати, що робить, де знаходитися і ким оточена ваша дитина. 6. Виховна робота є насамперед робота організатора. 7. Не нав'язуйте свою допомогу, але будьте готові допомогти. 8. Навчити дитину любити неможливо без виховання людської гідності. 9. Ніколи не жертвуйте дитині. 10. Навчити людину бути щасливою не можна, але виховати її так, щоб вона була щасливою можна.

МАКАРУШКА ОСТАП (1867–1931) – філолог і педагог родом із Яворова, член НТШ; учитель гімназій у Коломиї й Львові, директор учительської семінарії Українського Педагогічного Товариства у Львові (1911-1921), інспектор середніх шкіл «Рідної Школи» (1921–1931). Праці з мовознавства (про ораторські елементи в українській мові, синтаксику дієприкметників у галицько-волинському літописі, розбір граматики М. Смотрицького, біографії О. Потебені та О. Огоновського), шкільні підручники з класичної філології й педагогіки («Наука виховання», історія педагогіки), видання для дітей і молоді, статті на педагогічні теми.

МАКІТРА ГРИГОРІЙ ТАДЕЙОВИЧ (1831–1942) – учитель «Рідної Школи» у Львові, організатор позашкільної освіти. Закінчив духовну семінарію. Вивчився на педагога в Сокалі перед Першою світовою війною працював учителем у Радехові. Займав активну громадську позицію, був просвітителем; при школах і читальнях організовував хори й театральні гуртки. Під час Першої світової війни покликаний до австро-угорського війська. У період Перших Визвольних Змагань як старшина командував сотнею, що охороняла двірець та інші важливі об'єкти в Золочеві. Об березня 1919 року в місті збунтувалися 2 сотні коша, що мали відходити на фронт під Львів, роззброїли в коші інші сотні та, залишивши казарми, укріпилися в золочівському передмісті, вимагаючи від Старшинської школи піхоти і

старшин у місті скласти зброю під загрозою обстрілу міста зі скорострільів. Заколот було ліквідовано без кровопролиття, однак він став заохоченням для золочівських поляків до бунту проти української влади – поляки-службовці саботували розпорядження влади в Золочеві, шкодили українській справі. Змову було викрито, причетних заарештовано, військово-польовий суд засудив організаторів бунту до розстрілу. Потрапив до польського полону, був інтернований. У львівській Торговельній школі «Просвіти» працював під іншим прізвиськом, викладав польську мову. До 1935 року вчителював у селі Оглядів.

Засуджений у 1936 році польським судом за військову діяльність у часи визвольної боротьби і відбував покарання у польській тюрмі в Равичу. На суді свою вину не визнав. Вночі на 30 листопада винесений вирок, Григорій Макітра засуджувався «на кару смерті і позбавлення публічних та громадянських прав назавжди». Трибунал кару смерті замінив на 15 років в'язниці. Звільнений із приходом німців, працював управителем народної школи в Белзі. Набута в ув'язненні шлункова хвороба призвела до передчасної смерті 23 липня 1941 року.

МАКСИМОВИЧ МАР'ЯН (1804–1855) – церковний і освітній діяч, василіянин, учитель і директор василіянських окружних шкіл та учительських препаратій у Дрогобичі й Яворові, 1842–1850 рр. – ігумен у Лаврові, 1850–1855 рр. – протоігумен; прихильник народної мови та літератури.

МАЛИЦЬКА КОНСТАНТИНА (1872–1947) – видатна громадська, просвітня і жіноча діячка, педагог, письменниця (псевдонім Віра Лебедова), почесний член товариства «Прсвіта», «Рідна Школа» й інші. Народна учителька в Галичині, в Лужанах на Буковині і в дівочій школі Українського Педагогічного Товариства («Рідної Школи») у Львові, де учителювала кільканадцять років; активна в жіночому русі – провідна діячка жіночої громади в Чернівцях і Львові, ініціаторка жіночої Служби України (1941), заступниця голови Світового Союзу Українок; авторка брошури «Про жіночий рух» (1903). Дитяча письменниця, редакторка «Дзвінка»; авторка багатьох січових пісень (найбільше відома «У Січі, у Січі гуртуймось брати»). Статті на педагогічні і громадські теми, переклади з чужих мовою.

МАНДИЧЕВСЬКИЙ ЄВГЕН ЮЛІАНОВИЧ (1873–1937) – письменник, перекладач, педагог. Навчався у гімназіях у Тернополі (1884–

1885) і Бродах (нині Львівська обл., 1885–1892). Потім вивчав філологію в університетах Львова, Граца, Берліна. Викладав українську та латинську мови у гімназії в Перемишлі (нині Польща), німецьку мову в українських гімназіях у Львові (1900–1903), Тернополі (1903–1909; також завідував бібліотекою для вчителів, редагував 1904–1905 журнал «Молодіж», опублікував у ньому статті «Римські сатурналії» і «Римські ученики», оповідання «Дві долі», вірш «Тарасова могила») і Чернівцях (1909–1914). Працював 1917–1918 рр. шкільним інспектором, у січні–травні 1919 року – директор української гімназії в Бродах. Від 1921 р. – директор учителював семінарії в Сокалі на Львівщині. 1925 р. перейшов у римо-католицизм і повністю порвав із українством. Від 1927 р. – повітовий інспектор народних шкіл у Стрию, від 1932 р. – у Кам'янці-Струмиловій; перебуваючи на цих посадах, проводив урядову політику полонізації освіти, переведення українських шкіл на двомовність тощо. Літ-рою займався у 1890–1900-і рр. Писав оповідання, новели, мініатюри, «акварельки», невеликі повісті, поезії, веснянки, казки, нариси, статті; перекладав із німецької, польської і римської літератур. У творчості Мандичевського, вважають літературознавці, помітні деякі риси імпресіонізму.

МАНЖОС (МАНДЖОС) БОРИС СЕМЕНОВИЧ (1891–1938) – український педагог, дидакт, практик-експериментатор, учасник розбудови нової системи освіти, розвитку нової школи з виробничою працею і політехнізмом на основі марксистської ідеології. Учитель української мови й літератури в Київській жіночій гімназії С. В. Ігнат'євої, директор шкіл Київської губернії, викладач вищої школи, керівник кафедри дитячого руху Всеукраїнського інституту народної освіти. Помічник директора з навчальної роботи в Польському інституті соціального виховання в Києві, завідувач відділу соціального виховання Київської повітнаросвіти, інспектор Київського Губсоцвиху, завідувач навчальної частини в дитячому містечку «Ленінське», організатор першої в Україні фабрично-заводської семирічки в Києві. Автор статті «Дві теорії навчання» – одного з перших в Україні досліджень гештальтпсихології з використанням першоджерел, підручника «Основи радянської дидактики. Ч. 1. Аналітика педагогічного процесу», що мав стати значним явищем у розвитку педагогічної науки в СРСР, але був підданий критиці через посилення ідеологізації науки.

МАНН ХОРАС (ГОРАС, ГОРАЦІЙ) (1796–1859) – американський педагог-демократ і діяч у галузі народної освіти, керівник прогресивного громадсько-педагогічного руху за поліпшення шкільної освіти (безоплатне навчання, єдина шкільна система, розширення програм елементарного навчання тощо), засновник першого педагогічного журналу в США, упорядник річних доповідей-звітів про стан народної освіти у штаті Массачусетс, про які К. Д. Ушинський (1824–1871) писав, що вони є «цілою педагогічною бібліотекою, сповненою найкорисніших практичних зауважень».

МАРКУШ ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ (02.11.1891–27.10.1971) – письменник, педагог, фольклорист, видавець, перекладач. Закінчив учительську семінарію у Мараморош-Сігеті (нині Румунія, 1910), де навчання велось угорською мовою, 1922 року екстерном склав іспит й отримав диплом викладача української мови. 1910–1939 рр. працював учителем та шкільним інспектором у м. Тячів (нині Закарпатської обл.), редагував і видавав краєзнавчий журнал для дітей «Наш рідний край» (1922–1938, від 1924 – з додатком «Віночок для підкарпатських діточок»), що висвітлював життя Підкарпатської Русі історію, звичаї, побут місцевого населення і в якому вміщував зразки власних творів та української класики. Тісна співпраця редактора зі шкільною молоддю сприяла вихованню патріотів і борців за незалежну Карпатську Україну. Маркуш залишив помітний педагогічний спадок – понад 20 читанок та шкільних підручників і посібників: з граматики – «Буквар», «Живе слово», «Руська бесіда», «Рідне слово»; з географії Закарпаття – «По рідному краю» (співавт.), «Краєзнавство», «Світ», «Отчина»; читанки з географії та історії – «Нова Європа», «Далеким світом», «Чужі краї – чужі люди», «Старовинні замки Прикарпаття» тощо. Автор численних наукових розвідок у галузі педагогіки, з якими виступав зокрема на сторінках часопису «Підкарпатська Русь» і які й досі не втратили цінності. У 1920-х рр. розпочав літературну діяльність. Спочатку надрукував фейлетони й усмішки, згодом оповідання. Маркуш збирав фольклор – видав 5 збірок народних казок (зокрема «Підкарпатські народні казки», Т. 1–3, 1941–1943; «Старинні замки Підкарпаття», 1943), сприяв виходу у світ книг інших авторів. Після окупації Закарпаття Угорщиною Маркуша звільнили з роботи як неблагонадійного, а згодом на нетривалий період ув'язнили. Він переїхав і жив під час війни у Хусті, де за ним було встановлено поліцейський нагляд. Приєднання Закарпаття до України принесло нові випробування, його звинувачено в

націоналізмі і письменник на ціле десятиліття був витіснений із літературного процесу. У радянський час Маркуш працював бухгалтером райзаготконтори, звідки й пішов на пенсію.

МАРТИНЕЦЬ ГНАТ (1882–1968), педагог і громадський діяч. Закінчив Львівський університет (1909). Працював в українській гімназії у м. Рогатин (нині Івано-Франківська обл.), від 1911 року – в Академічній гімназії у Львові. З початку 1-ї світової війни мобілізовано до австро-угорської армії, воював на Східному фронті. Після поранення 1915 р. переведений до Окружної команди у м. Володимир-Волинський (нині Волинська обл.) і призначений посадником (бургомістром) міста. Ініціював створення при магістраті Громадської ради (офіційними мовами визнано українську, німецьку, польську), відкрив українську школу ім. Т. Шевченка. Від серпня 1917 р. – офіцер постачання 3-ї армії у м. Снятин (нині Івано-Франківської обл.); у листопаді 1918 – липні 1919 років – комісар ЗУНР у Снятинському повіті. Після захоплення Галичини Польщею повернувся до викладац. діяльності, зокрема від 1941 р. був директором учительської семінарії у м. Самбір (Львівська обл.). 1944 року виїхав до Німеччини. Деякий час мешкав у таборах для інтернованих, з 1953 року – у Мюнхені. Від 1954 року очолював Крайове об'єднання Українського християнського руху в Німеччині. 1962 року до 80-річчя від дня народження папою Іоанном XXIII першим серед українців відзначився титулом лицаря-командора ордена святого Сильвестра.

МАТВІЙЧУК МИКОЛА (1892–?) – галицький педагог, автор і видавець букваря «Перша Книжечка» (1923), шкільних читанок уживаних у народних школах Галичини й Канади та «Методичного підручника до навчання перших початків українського письма» (1924); видавець і редактор «Золотої Бібліотеки Української Дитини» (1929–1939).

МЕЙМАН ЕРНСТ (29.08.1862–26.04.1915) – німецький педагог, психолог, один із засновників експериментальної педагогіки та педагогічної психології. Співзасновник та видавець фахових наукових часописів «Архів загальної психології» (1903) та «Журнал експериментальної педагогіки» (1905). Одним із перших звернувся до вивчення психологічних особливостей розвитку дитини, досліджував питання естетичного світогляду розвитку пам'яті, закономірностей запам'ятовування, розвитку здібностей та обдарованості дітей. У педагогіці обґрунтував принципи саморозвитку дитини

та значення її активності в навчальному процесі. Головним завданням психології та педагогіки вважав розроблення методичних основ навчання дітей. Автор наукових праць: «Лекції з експериментальної педагогіки», «Економія та техніка пам'яті», «Вступ у сучасну естетику», «Нариси експериментальної педагогіки», «Як навчати дітей малювати», «Інтелігентність та воля: вчення про обдарованість та характер на психологічній основі» тощо.

МЕЛЬНИК МИКОЛА (1875–1956) – ботанік-педагог, учитель Філії Академічної Гімназії у Львові, член комісії НТШ (з 1920), голова фізіографічної комісії (з 1933) НТШ і редактор її «Фізіографічного збірника» (1925–1939, всіх 7 збірників) член-засновник і довголітній член Голови Ради Учительської Громади у Львові; «Українська номенклатура вищих рослин» (1922), підручники з мінерології, геології та ботаніки для середніх шкіл, «Рослинність» у «Географії українських земель» В. Кубійовича (1943).

МЕТА ВИХОВАННЯ – сукупність властивостей особистості, до виховання яких прагне суспільство. Це попередньо визначені прогнозовані результати в підготовці підростаючих поколінь до життя, в їх особистісному розвитку і формуванні, яких прагнуть досягнути у процесі виховної роботи, для об'єктивної самооцінки і саморегуляції поведінки, почуття власної гідності, поваги до себе, відповідальності за свої вчинки, здатності до морального самовдосконалення. Загальною метою виховання є всебічний і гармонійний розвиток дитини. Такий ідеал цивілізованого суспільства діє впродовж століть, починаючи з афінської системи виховання, де й народилося розуміння гармонійності людини (калокагатія – ідеал фізичної та моральної досконалості). Гармонія була метою виховання в афінській, римській, візантійській системах, а через тисячу років – в епоху Відродження. Ідея відображена у педагогічних поглядах Ф. Рабле і М. Монтеня. Рабле пропагував гуманістичне виховання людини. З цією метою в школі повинні вивчати мови, математику, астрономію, природознавство, історію, право. М. Монтень позитивно оцінював різнобічність античного виховання: розумовий розвиток, моральне і фізичне виховання.

МИКЕТЕЙ ГРИГОРІЙ (1888–1945) – педагог, громадський і політичний діяч. Закінчив філософський факультет Віденського університету. 1919 року – начальник пресової квартири Начальної Команди УГА і редактор

«Стрільця»; 1919–1920 рр. – представник ЗУНР в Югославії; 1920–1923 року – співробітник секретаріату закордонних справ ЗУНР у Відні; 1924–1939 – учитель середніх шкіл у Львові; 1925–1930 рр. – редактор тижневика «Рада». 1941–1944 рр. працював куратором середніх навчальних закладів.

МИКОЛАЄВИЧ ЯКІВ МИХАЙЛОВИЧ (1865–1931) – галицький педагог; статті на педагогічні теми в «Учителі», «Опис географічно-статистичний повіту Кам'янецького» (1895). Закінчив Учительський семінар (Львів, 1884), відтоді викладав у с. Полове Кам'янецького повіту (нині Радохівського району), згодом – у Жовкві (нині Львівська обл.). Від початку ХХ ст. – викладач Учительського семінару в Тернополі. Виконував просвітницьку роботу в місцевій громаді. Виступав на захист ідей Українського педагогічного товариства. Ініціатор створення культурно-освітніх установ у Тернополі. Пропагував серед селян новітньої методи ведення сільського господарства та кооперативного руху. У часи ЗУНР займався організацією українських шкіл та курсів української мови, входив до складу управи Тернополя, за що польська влада його заарештувала й протримала кілька тижнів у концентраційному таборі в с. Стшалково (нині Великопольського воєводства, Польща).

МІСЬКІ ШКОЛИ – початкові школи підвищеного типу в російській імперії, створені 1872 р., замість повіту і парафіянських шкіл. Навчання в міських школах тривало шість років; вони були призначені для дітей дрібних торговців, ремісників, службовців, і їх навчальні плани і програми не давали можливості учням поєднувати освіту в гімназіях. Учителів для міських шкіл готували окремі вчительські інститути (перший був відкритий на Україні у Грухові 1874). У 1912 р. міські школи перетворені на вищі початкові школи.

МОДЕЛЬ ВИХОВАННЯ – це теоретична конструкція, що втілює розуміння її автором феномена виховання, а також практичне втілення цієї моделі на практиці. Опіраючись на психологічну структуру діяльності (мета – мотив – спосіб – результат) моделювання виховної системи навчального закладу можна визначити так: метою моделювання виховної системи школи завжди є розв'язання існуючої актуальної проблеми, що декомпонується в низку завдань, спрямованих на визначення шляхів її розв'язання, розроблення та впровадження у процес виховання; мотиви моделювання виховної системи школи можуть бути як внутрішні, так і зовнішні. Наприклад, мотивами можуть

виступати: спрямованість сучасних нормативно-правових документів у галузі освіти на інноваційний розвиток загальноосвітніх навчальних закладів; бажання педагогічного колективу підвищити престиж навчального закладу; прагнення вчителів до професійного зростання та проявів педагогічної творчості тощо; спосіб – це форми, методи означеного виду діяльності. Моделювання виховної системи школи здійснюється за допомогою технічних засобів, теоретичних розробок із проблем моделювання, творчого потенціалу суб'єктів моделювання. Методами моделювання, по-перше, можна визначати формальні: статистичні, аналітичні, структурні, що дозволяють розробити модель з урахуванням окремих компонентів, характеру їх взаємодії, якісних характеристик; по-друге, методи діалектичного пізнання – метод сходження від абстрактного до конкретного, індукція, дедукція, мислительний експеримент тощо; результатом моделювання виховної системи можна вважати ефект, до якого призведе впровадження виховної моделі в навчально-виховний процес (наслідки можуть бути як позитивні, так і негативні).

МОНТЕСОРІ МАРІЯ (1870–1952) – італійський педагог, психолог, лікар, учений і мислитель. Про дитинство Марії відомо небагато, лише тільки те, що її батьки робили для своєї дитини усе, щоб вона в майбутньому могла реалізувати високе людське призначення, а в суворій католицькій Італії це не відповідало звичному становищу жінки. У початковій школі Марія проявила старанність у математиці. У 12 років вона мріяла про навчання в гімназії, яку відвідувати особам жіночої статі заборонялося, але її наполегливість перемогла всі перешкоди і вона була прийнята в технічну школу для юнаків. Марія вирішила, що зробить все від неї залежне, щоб перешкодити придушенню особистості учня. Медицина також була привілеєм чоловічої половини, але вона стала першою жінкою-лікарем в Італії. У 1896 р. працюючи в університетській клініці, отримала приватну практику, де побачила проблеми дітей із обмеженими можливостями. У 1904 році отримує кафедру антропології в Римському Університеті і проводить різноманітні антропологічні дослідження в педагогічній області. Паралельно вивчає педагогіку для розумововідсталих дітей у медико-педагогічному інституті. На цей час доводиться формулювання основ її власної педагогіки. Вона багато працює з дидактичними матеріалами Сегена, удосконалює і доповнює їх, намагається розвивати свою власну методику навчання дітей письму та читанню. Її заява про первинність письма, а не читання у дошкільнят стало справжньою революцією. 06 січня 1907 року відкрився перший «Будинок

Дитини», який працював за принципом Марії Монтесорі. Вона стала керівницею дитячого саду, обладнаного таким чином, щоб у ньому було затишно і зручно дітям різного віку. З 1909 року метод Монтесорі активно впроваджується в життя. Відкриваються курси по Монтесорі-педагогіці. До Марії приїжджають педагоги з Лондона, Барселони, Парижу. У 1929 році разом зі своїм сином Монтесорі організовує Міжнародну Монтесорі Асоціацію, яка діє і понині. Монтесорі-рух виникає і розгортається в багатьох країнах світу. Коли почалася Друга світова війна, Марія з сином перебували в Індії. Сім довгих років прожила вона у цій країні. За цей час навчила своїй методиці більше тисячі вчителів. Померла ця видатна жінка 06 травня 1952 за кілька місяців до свого 82-річчя.

Педагогічна система М. Монтесорі репрезентує теорію вільного виховання й сенсуалізму (напряму у теорії пізнання, який визнає відчуття єдиним джерелом знань) у педагогіці. Глибина реалізованих у цій технології теоретичних положень, досконалий методичний і дидактичний інструментарій дають змогу використовувати її у різних педагогічних умовах. За власною методикою М. Монтесорі навчила дітей читати і писати так, що на вступному іспиті до народної школи вони виявили значно кращі результати, ніж діти з нормальних сімей. Це викликало справжню педагогічну сенсацію. Успішність, як вважала Монтесорі, залежить від методів навчання: психічний розвиток занедбаних дітей підтримували і стимулювали, а розвиток дітей із нормальних сімей затримували через відсутність індивідуальних програм навчання. В одній з останніх праць «Всотуючий розум» (1949) М. Монтесорі заснувала напрям, що зосередився на проблемах розвитку дітей протягом перших трьох років життя, оскільки саме в цьому віці вона бачила величезні потенційні можливості формування особистості людини. Праці М. Монтесорі були перекладені майже всіма мовами світу. Найвідоміші з них: «Метод наукової педагогіки» (1909), «Педагогічна антропологія» (1913), «Самовиховання та самонавчання у початковій школі» (1922), «Виховання для нового світу» (1946), «Розвиток потенційних можливостей людини» (1948), «Формування людини» (1950). Висунення кандидатури М. Монтесорі для присудження Нобелівської премії в 1949, 1950 і 1951 рр. свідчило про всесвітнє визнання її творчого доробку. У світі існують десятки тисяч шкіл Монтесорі (дитячих садків, початкових шкіл, гімназій, ліцеїв), у деяких університетах та інститутах є відділення, які готують Монтесорі-вчителів. У США, Голландії налагоджено випуск її дидактичного матеріалу.

Опис методу. В основі цього методу лежить кілька правил. По-перше, головне у вихованні – це свобода дитини у всіх аспектах її зростання. Малюк має розуміти, що йому довіряють, тому дають можливість вибору, і також можливість робити власні помилки та самостійно їх виправляти. Саме він обирає, що і коли вивчати, як діяти у тій чи іншій ситуації, як впоратись із проблемою тощо (звісно, в міру його знань та можливостей). По-друге, кожна дитина повинна бути самостійною. Роль батьків тут зводиться до можливості лише підштовхнути малюка у правильному напрямку. При цьому, батьки не можуть критикувати дитину, порівнювати з іншими дітьми чи карати. Будьте терплячими, адже час летить надто швидко, й ось-ось вашому маляті доведеться самостійно йти у дорослий світ, і він повинен бути готовим до цього. По-третє, будь-яке навчання має бути підлаштованим під індивідуальні потреби та можливості дитини, адже кожна дитина особлива, і потребує особливого підходу. Тут же методика Монтесорі спрямована на розвиток індивідуальних талантів дитини.

Окрім цих характеристик, такий спосіб виховання та розвитку передбачає кілька різновидів занять із дитиною. Перша група – так звані навички практичного життя. Цим поняттям Монтесорі позначала базове вміння дитини подбати про себе, оточуючих та середовище, у якому живе. Так, на заняттях діти вчаться одягатися, прибирати та доглядати за одягом, користуватися побутовими приладами, готувати просту їжу тощо. Тож дитина уже з раннього віку розуміє, що є самостійною, відповідальною та самодостатньою, відповідно росте із високою самооцінкою та впевненістю у собі. Окрім цього, під час таких занять розвиваються практично всі функції та фізіологічно-розумові системи: дрібна моторика, логічне мислення, мовлення, опорно-рухова система, координація рухів тощо. Друга група вправ відповідно до методики Монтесорі спрямована на розвиток сенсорного сприйняття дитини (зір, слух, нюх, смак, дотик). За допомогою найрізноманітніших предметів, будь то дзвоники, м'які іграшки, смакові або запахові коробочки, пазли, тканини чи якісь крупи, дітки вчаться відрізняти форми, розміри, текстури, запахи, смаки, температуру і т. д. Третя група занять – математична. Спершу дитині пояснюють поняття кількості, а далі, залучаючи максимальний арсенал наочних прикладів, показують, як це поняття кількості відображається у цифрах. Після того, як основа буде закладена, поступово розвивають й наступні базові математичні знання, будують логіку мислення. Важливо в процесі навчання залучати якомога більше цікавих для дитини предметів – це може будь-що, що можна прив'язати до математики – яблука, кубики, цукерки,

шнурочки, картинки, барвисті обгортки, іграшки тощо. Так у підсвідомості дитини процес навчання асоціюватиметься із чимось цікавим та приємним. Четверта група – група вправ, спрямована на розвиток навичок читання та письма. Методика Монтесорі не передбачає «зазубрення» алфавіту. Її принципи базуються на порівнянні почутого та побаченого, на постійному повторенні букв/слів. Також розвиток мовлення відбувається за рахунок регулярного читання вголос та усного мовлення.

Виховна система М. Монтесорі є моделлю особистісно-орієнтованого підходу до навчання і виховання. В основі покладено ідеї про те, що кожна дитина проходить свій індивідуальний шлях розвитку. М. Монтесорі піддавала критиці недоліки традиційної школи, зокрема: відсутності дитячої рухливості на уроках, муштру, ігнорування природних запитів дитини. Сьогодні функціонує широка мережа дошкільних закладів та початкових шкіл, що працюють за системою М. Монтесорі, яка поступово вдосконалюється, проводиться у відповідність до потреб сучасного життя.

МОСТОВИЧ ПРОКІП (1863–1937) – класичний філолог-педагог, учитель гімназії у Галичині, директор української гімназії в Коломиї, дослідник латинської стилістики і лексики; розвідки і статті з обсягу класичної філології, шкільні підручники.

МРЕЦ ОЛЬГА (1894–?) – ботанік, член НТШ, у 1920-1930-их рр. учителька середніх шкіл; у 1939–1944 рр. – викладач Медичного Інституту у Львові; праці про мохи околиць Львова і Карпат.

МУЗИЧЕНКО ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ (1875–1940) – видатний український учений, педагог і етнограф, громадський діяч. Закінчив із відзнакою в 1900 р. Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька, де навчався на словесному відділенні. Почав працювати вчителем російської словесності, історії й логіки в 4-й Одеській чоловічій гімназії. В 1904 р. за пропозицією Міністерства народної освіти розпочав підготовку до здобуття професорського звання з педагогіки в Новоросійському (Одеському) університеті. Із другої половини 1906 по червень 1908 р. стажувався на кафедрі педагогіки в Ієнському університеті в Німеччині. У серпні 1908 р. одержав запрошення повернутися до alma mater і був обраний на Конференції НІФІ викладачем педагогіки та філософії. 16 вересня 1908 р. обраний також Ученим секретарем Конференції НІФІ. Крім

роботи в інституті, на громадських засадах виконував у 1909 р. обов'язки Голови педагогічної ради жіночої гімназії О. Ф. Крестинської, викладав на педагогічних курсах, перераховуючи гонорари на навчання бідних студентів. З грудня 1910 р. викладав на тимчасових курсах із підготовки вчителів середніх шкіл у Києві. Тоді ж одержав запрошення прочитати курси «Школознавство», «Вступ до експериментальної дидактики» у Фребелівському педагогічному інституті. З огляду на це остаточно переїхав до Києва, де працював учителем, а пізніше – інспектором 4-ї Києво-Печерської гімназії. О. Ф. Музиченко став одним із засновників і першим директором Київського педагогічного музею (1912–1913). Під час діяльності українських урядів (1917–1919) займав посаду інструктора Генерального секретаріату освіти, закладав основи національної школи, брав активну участь у роботі Всеукраїнської академії наук. З 1917 р. працював директором 4-ї Київської гімназії, а з 1920 р. очолив Київську трудову школу № 43 і одночасно працював професором Київського інституту народної освіти. О. Ф. Музиченко залишив яскравий слід у дорадянському кримиознавстві як етнограф болгарського населення півострова. Педагогічний творчий доробок вченого охоплює такі питання: зарубіжна педагогічна думка та шкільна практика; обґрунтування засад розвитку національної школи України; організація та проведення комплексного навчання в українських школах; методика навчання у початковій школі. У центр розгляду всіх цих проблем О. Ф. Музиченко поставив формування активної самостійності й самодіяльності дитини. Він був одним із найбільших прихильників виховуючого навчання, яке розглядав як упровадження активних методів навчання, що спираються на доцільно обраний зміст освіти.

Н

НАУМЕНКО ВОЛОДИМИР ПАВЛОВИЧ (07.07.1852–08.07.1919) – український педагог, філолог, громадський діяч, журналіст, активний учасник національного руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст., організатор національної системи освіти. Член київського товариства «Просвіта», головний редактор журналу «Київська старовина». Співзасновник та голова (1914–1917 рр.) Українського наукового товариства в Києві. Упродовж листопада-грудня 1917 р. – міністр освіти та мистецтв Української держави. Автор наукових праць із мовознавства, історії української літератури. Серед них: «Загальні принципи українського правопису» (1917), «Питання про

освіту», «Нові матеріали для історії початків української літератури ХІХ віку» (1918) та інші.

НАВРОЦЬКИЙ ВАСИЛЬ (1864, с. Котузів, нині Тереховлянського району Тернопільської обл. – 19.10.1941) – педагог, церковний і громадський діяч. 1888 року рукопокладник на священника УГКЦ. Відтоді – душпастир і катехит у с. Щирець (нині Пустомитівського району Львівської обл.), від 1891 року – парафії святого Петра і Павла у Львові. Був шкільним інспектором у м. Долина (нині Івано-Франківська обл., 1897–1906, також катехит), Бережани (нині Тернопільська обл., 1906–1909) та Станіслав (нині Івано-Франківськ, 1909–1913). Під час Визвольних змагань 1917–1921 рр. зазнав утисків польської влади. Від 1929 р. – адміністратор парафії у с. Красне (нині смт Буського району Львівської обл.), у 1941 р. – Буського деканату. Співавтор підручника «Співаник. Школа народна в 4-х частинах» (Жовква, 1907). Упорядкував і доповнив «Співаник для шкіл народних» С. Воробкевича (Нью-Йорк, 1919–1923, ч. 1–3). Автор брошур і статей на педагогічні та релігійні теми.

НАСАЛЬСЬКИЙ ЮЛІАН (12.10.1847–05.10.1913) – педагог (учитель гімназії в Коломиї) і видавець; видавав популярну «Бібліотеку для рускої молодежи» (1894–1913, вийшли в 2 випуски у 161 томах). 1866 року закінчив Самбірську гімназію, 1870 р. – філософський факультет Львівського університету. Працював вчителем в гімназіях Перемишля, Бродів, Тарнова, Нового Санча. 1880 року – професор-філолог, захистився в Краківському університеті. В 1880–1893 роках працював у Бережанській гімназії. По смерті Івана Волчука займався справою опікування Бережанською бурсою. Не тільки принагідно збирав дарування на бурсу, а й обходив та об'їздив Бережанський та сусідні повіти задля цієї мети. Хоча ідея заснування бурси була не його, та він все ж продовжив цю ідею. У 1881 році заснував у Бережанах бурсу для незаможних гімназистів, проводив культурно-освітню діяльність: концерти, лекції українознавства, аматорські вистави, через це потрапив у неласку до австрійсько-польської шкільної влади. Проти них спрямував свої публіцистичні виступи на сторінках газети «Діло». У 1894 р. без його згоди був переведений на роботу до Коломийської гімназії. 1882 року Бережани могли повеличатися своєю бурсою (з 1914 – Українська бурса імені Тараса Шевченка). У 1889–1893 роках одночасно працює в двотижневому журналі «Посланник». За критичні виступи у пресі без його на те згоди переведений

1894 року до Коломийської гімназії. З цього ж часу публікувалися періодичні видання, що видавалися в друкарні М. Білоуса. Вони друкувалися етимологічним правописом, що свого роду сприяло впливу москвофільського напрямку у цих творах. В 1901–1903 роках очолював Коломийське драматичне товариство, власним коштом заснував роботу «Мирний Труд», доклав зусиль до заснування руського банку «Прут». У «Бібліотеці для молоді» до його смерті вийшло друком 147 найменувань у 80 випусках тиражем 1500 примірників кожен.

НАТОРП ПАУЛЬ (1854–1924) – німецький філософ-ідеаліст, один із засновників соціальної педагогіки. Народився в Дюсельдорфі в родині пастора. Закінчивши гімназію, у 1871 році вступив до Берлінського університету, де вивчав музику, історію та класичну філологію. У 1876 році склав державний іспит і захистив дисертацію з історії Пелопонеської війни. На формування філософських поглядів П. Наторпа значний вплив справили ідеї відомого позитивіста Е. Лааса. Погляди П. Наторпа на освіту і виховання відображені в його фундаментальних працях «Про шкільне питання» (1893), «Соціальна педагогіка» (1899), «Загальна педагогіка в тезах» (1905). Саме в праці «Соціальна педагогіка» введено в науковий обіг однойменний термін, під яким автор розумів «виховання в суспільстві, через суспільство і для суспільства», що спростувало традиційний для того часу погляд на виховання як процес, який за своєю суттю обмежувався інтеракцією між людьми. П. Наторп виокремлював три основних компоненти соціального життя: 1) організація праці (рівень розвитку виробничих сил суспільства); 2) політико-правова організація (основні соціальні та юридичні норми, що регулюють функціонування суспільства); 3) організація (стан) освіти, які знаходяться в тісному взаємозв'язку.

НАУМЕНКО ВОЛОДИМИР (1852–1919) – громадський і педагогічний діяч, літературознавець, етнограф, філолог, родом із Новгород-Сіверського. 1868 року закінчив Другу київську гімназію. Важливим для формування світогляду Науменка було знайомство з батьковим другом, українським енциклопедистом Михайлом Максимовичем. У 1869 році Володимир Науменко був зарахований на слов'яно-російське відділення історико-філологічного факультету Київського університету, який він закінчив 1873 року. Зразу після університету Науменко працював у підготовчому класі рідної Другої київської гімназії. У 1873 р. він увійшов до

складу щойно відкритого в Києві Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Це було фактично самостійне наукове товариство, провідну роль у якому відіграла Київська громада. Мета його – вивчення історії, етнографії, географії, економіки і статистики України. За роки свого існування (1873–1876) Товариство видало 2 томи наукових записок, збірку чумацьких пісень І. Я. Рудченка, історичні пісні, підготовлені В. Б. Антоновичем і М. П. Драгомановим, українські перекази та оповідання, впорядковані М. П. Драгомановим, 3 томи творів М. О. Максимовича, провело III Археологічний з'їзд у Києві. На початку 1870-х став членом київської «Старої громади», з 1875 року – її скарбником, з 1876 року увійшов до складу так званої групи дванадцяти – тих членів «Старої громади», які після видання Емського указу прийняли рішення перенести свою діяльність за кордон. Науменко редагував матеріали перед їхнім відправленням за кордон до Михайла Драгоманова. У 1906–1910 роках Науменко був активним членом київської «Просвіти». У 1893 р. В. П. Науменко став головним редактором «Киевской старины» (1882–1906). І відтоді розпочався новий період в історії цього громадівського часопису – так званий «період Науменка», що позначився суттєвими змінами в загальному напрямі та змісті публікацій. Якщо у 80-ті роки він мав суто науковий, аполітичний характер, то з другої половини 90-х років набув рис українофільського органу, на сторінках якого розгорнулася боротьба за українське слово та вільний розвиток національної літератури. Саме за часів редакторства В. П. Науменка на сторінках «Киевской старины» однією з провідних стала педагогічно-просвітницька тема. Регулярно друкувалися матеріали про становище вчительства, національні школи, про необхідність навчання дітей рідною мовою, про створення підручників також рідною мовою. Із середини 90-х років Науменко неодноразово звертався до найвищих імперських інстанцій із вимогою дозволити друкувати українські твори мовою оригіналу. Саме в цей час з'явився документ, що увійшов в історію під назвою «Пам'ятна записка», – як підсумок його багаторічної діяльності. В цьому документі йшлося про необхідність піднесення загальнокультурного рівня українського народу. Науменко сміливо переконував офіційну владу в тому, що схильність до самовираження через культурний розвиток не має нічого спільного з політичними тенденціями, вказував на упереджене ставлення до українських книжок, поезії, пісень і сценічних вистав. У 1893–1906 роках Науменко працював на посаді головного редактора, а з 1902 року – ще й видавця щомісячного історико-етнографічного та літературного журналу «Кіевская

старина». У журналі публікувалися статті, в яких відстоювалося право українського народу на власну мову, а наприкінці 1890-х років журнал став учасником дискусії про самостійність української мови та літератури й про їхнє місце серед інших слов'янських мов.

Із 1873 р., одразу по закінченні університету, Володимир Павлович Науменко розпочав педагогічну діяльність. Наказом попечителя навчального округу від 31 липня 1873 р. його призначили вчителем 2-ї Київської гімназії, де він і пропрацював 30 років – до 31 липня 1903 р., одночасно давав уроки російської словесності у Фундуклеївській жіночій гімназії, в кадетському корпусі та Колегії Павла Галагана. Учительська професія дісталася Науменку в спадок. Учителював його дід по матері. Батько, Павло Осипович Науменко, очолював гімназію в Новгороді-Сіверському, був людиною високоосвіченою, шанованою. Авторитет і славу талановитого педагога він завоював рано завдяки блискучому різнобічному обдаруванню та надзвичайній працездатності. Коли відбулося певне послаблення політичного тиску у зв'язку з підготовкою до прийняття конституції (кінець 1880 – початок 1881 р.), у Києві було створено комісію для складання записки про необхідність запровадження української мови в початковій школі. До складу комісії ввійшов і Володимир Павлович Науменко. Ця записка мала бути подана урядові. Комісія розробила план документа, а текст написав Володимир Павлович. Але вбивство царя Олександра II в березні 1881 р. перекреслило всі сподівання на розвиток освіти й навчання дітей рідною мовою. У 80-ті роки Володимир Павлович Науменко на прохання студентського гуртка «в обстановці повної таємності» читав курс української граматики, а також працював над створенням підручника з української мови. Наприкінці 1886 р. він подав до Петербурзького цензурного комітету першу частину підручника – «Руководство для изучения украинского языка в русских школах». У результаті тривалого листування з Головним управлінням у справах друку цей підручник побачив світ у 1888 р. під назвою «Обзор фонетических особенностей малорусской речи». Його високо поцінювали не лише учні, колеги й товариші. За 30 років педагогічної праці Володимир Павлович Науменко був відзначений чи не всіма можливими для вчителя нагородами : орденами Святого Володимира, Святої Анни, Святого Станіслава; медалями Олександра III та Олександра Невського. Мав також звання Заслуженого вчителя й титули – спочатку колезького, а потім і дійсного статського радника.

Володимир Павлович увійшов в історію української педагогіки не лише як блискучий вчитель-практик, але й як досвідчений методист-новатор і

теоретик. Майже щороку від різних земських управ йому надходили запрошення очолити літні вчительські курси. Він систематично проводив методичні заняття з педагогами недільних шкіл Київського товариства грамотності, головою якого він був у 1897–1907 рр. Протягом багатьох років його запрошували перевіряти знання вихованців київських дитячих притулків. Ці своєрідні іспити В. Науменко перетворював на зразкові уроки не тільки для учнів, а, в першу чергу, для вчителів і вихователів. Володимир Науменко постійно висловлював своє переконання, що найефективнішим шкільне навчання може бути лише тоді, коли воно ведеться рідною мовою дитини. Науменко був педагогом найвищого рангу. Він добре знав про становище народної освіти в усій Україні, а також про злиденне життя сільських учителів. І за кожної нагоди намагався допомогти народній школі. Щоліта на запрошення земських управ у різних куточках України проводив заняття на вчительських курсах.

НЕДІЛЬСЬКИЙ СОФРОН ГНАТОВИЧ (10.01.1857, с. Цуцилів, нині Надвірнянського району Івано-Франківської обл. – 08.08.1917, м. Бяла, нині Бельсько-Бяла Сілезького воєводства, Польща) – педагог, лексикограф, громадський діяч. Член НТШ. Закінчив Станіславську німецьку гімназію (нині Івано-Франківськ), навчався на філософському факультеті Віденського університету. Був членом українського студентського товариства «Січ» (1877–1878 – чл. управи, 1879 – голова). Учителював в Академічній гімназії у Львові, згодом – у навчальних закладах Станіслава, м. Золочів (нині Львівської обл.) та м. Коломия (нині Івано-Франківської обл.), де 1894 р. призначений постійним керівником рівнорядним руських класів. 1900–1914 рр. – перший директор Коломийської української гімназії. Заснував бурсу «Самопоміч» для коломийських гімназистів. Перший голова Коломийської філії товариства «Учительська громада». Після смерті Є. Желехівського завершив за його матеріалами 2-й том «Малорусько-німецького словаря» (1886), в якому використав західно-українські діалектизми і власні неологізми. Коректор грецько-український словника І. Огоновського «Словар до Гомерової Одиссеї і Іліяди» (1900). На початку 1-ї світової війни за розпорядженням влади виїхав на Західної імперії як крайовий інспектор гімназій.

НИКИФОР'ЯК САВА (21.12.1886, с. Рожневі Поля, нині Коломийського району Івано-Франківської обл. – 25.02.1973, м. Нью-Йорк, США) – педагог, громадсько-культурний діяч. Закінчив філософський

факультет Львівського університету (1913). Учителював в українських гімназіях Львова, Чорткова (нині Тернопільської обл.) та Станіслава (нині Івано-Франківськ, 1921–1944), де був директором (від 1939 року), захистив докторську дисертацію. У 1930-і рр. – відповідальний редактор шкільного часопису «Дружне слово». Опікун учительського кооперативу «Єдність», Самоуправитель шкільної громади. У роки 1-ї світової війни – хорунжий 36-го Коломийського полку УСС. 1944 року емігрував до Австрії, 1949 року – до США, де продовжив активну громадську діяльність, зокрема пластову. Автор низки публікацій на літературні та виховні теми, зокрема розвідки «Рима і ритм у Шевченка», надрукований 1930 року у «Записках НТШ».

НИКОРОВИЧ ГРИГОРІЙ (1859–1916) – громадський і педагогічний діяч (з 1910 шкільний інспектор), один із організаторів українсько-буковинського життя; співробітник буковинських педагогічних журналів.

НИЧАЙ АПОЛЛОН (1847–1918) – економічний діяч, за фахом гімназійний учитель, видавав у Станіславові й Львові 1879–1885 рр. газету «Господаръ и Промышленники», співзасновник товариств «Народна Торговля» у Львові (1883).

НИЧИПОРЕНКО ІВАН ІВАНОВИЧ (1842–1910) – педагог і освітній діяч родом із Чернігівщини. Навчався у 1-й Київській гімназії (від 1851), закінчив Університет святого Володимира у Києві (1863). Викладав історію та географію у Полтавській (1865–1866) та Немирівській (нині Вінницька обл., 1866–1876) гімназіях. 1877 року мешкав у Санкт-Петербурзі, згодом працював учителем у Муромському реальному училищі, двічі виконував обов'язки завідувача училища. 1879–1890 – директор Колегії П. Галагана у Києві. Відтоді – інспектор Київського навчального округу, приїздив до м. Сосниця Чернігівської губернії для ревізії місцевих навчавчальних закладів. 1896 року вийшов у відставку, проте продовжував цікавитися життям Колегії.

НІЛ ОЛЕКСАНДР (1883 – 1973) – шотландський педагог та психолог. О. Ніл народився у родині вчителів у м.Форфар, де окрім Олександра було ще 12 дітей. У 1912 році О. Ніл здобув ступінь магістра мистецтв зі спеціальності англійської мови та розпочав редакторську діяльність. У 1914 році став директором школи Грета Грін на півдні Шотландії, де написав першу книгу «Шкільний журнал». Саме в цій школі він почав формувати ідеї вільного

виховання. У 1917 році О. Ніл відвідав школу Г. Лейна та побачив самоврядування в дії, щастя і свободу дітей. Г. Лейн познайомив О. Ніла із новою психологією З. Фрейда. Саме Г. Лейн надихнув О. Ніла на створення навчального закладу «Самерхіл», в якому б дітям надавалася свобода бути самими собою. У 1924 році ця школа розташувалася у м. Лайм Ріджерс (південь Англії), у будинку на пагорбі, яка називалася «Summerhill», та у 1927 році заклад переїхав до м. Лейстон, де і знаходиться до наших днів.

Основні педагогічні концепції О. Ніла наступні: визнання того, що лише за умови свободи можливий правильний розвиток дитини, розкриття її неповторності та своєрідності, звільнення від агресії та різних комплексів; віра у здатність дитини до саморегуляції; визнання свободоздатності дитини метою виховання; звільнення дитини від необхідності робити те, чого їй не дано від природи і чого не вимагає її власна природа; розгляд дитини як суб'єкту власного виховання; відмова від нав'язування волі дорослих; надання дитині свободи керування власним громадським життям шляхом спільного нормотворення. Специфічною рисою для цієї концепції є ідея людського щастя, і саме вона виокремлена головним критерієм педагогічної діяльності.

НОСКОВА МАРІЯ (1889–1959) – чеська педагогічна діячка, лекторка чеської мови УВУ в Празі, авторка чеських граматик для українців, перекладачка творів О. Кобилянської і В. Стефаніка на чеську мову.

О

ОГОНОВСЬКИЙ ІЛАРІЙ МИХАЙЛОВИЧ (06.12.1854–10.07.1929) – класичний філолог і педагог. Закінчив Бережанську гімназію (1873). Студіював класичну філологію у Віденському та Львівському університетах (1879–1884). У 1878 році рукопокладник на священика. Працював викладачем латинської мови у Львівській академічній гімназії (1884–1914). Разом із В. Коцовським видав «Методичну граматику рускої мови: Для IV кляси шкіл 5- і 6-клясових» (1894). Переклав з польської мови низку підручників для навчання латини, зокрема «Латинські вправи для 4 кляси гімназії» Ф. Прухницького (1912), «Граматику латинської мови» З. Самолевича (1921), а також твори давньогрецької і латинської літератури.

ОГОНОВСЬКИЙ ОМЕЛЯН МИХАЙЛОВИЧ (1833–1894) – український вчений, мовознавець, літературознавець, письменник, педагог,

етнограф, громадський діяч. Доктор філософії (1865), член-кореспондент Польської академії знань (1881). Закінчив Львівську академічну гімназію (1854) та духовну семінарію (1857), навчався на філософському факультеті Львівського університету, а також у Відні та Берліні. Викладав у Львівській академічній гімназії; 1867–1894 – завідувач кафедри української мови та літератури, водночас 1871–1872 та 1877–1878 – декан філософського факультету Львівського університету. Від 1877 року очолював товариство «Просвіта». Ще гімназистом почав писати поезію спочатку німецькою, а з 1858 року – й українською мовою, також прозові та драматичні твори.

ОГОНОВСЬКИЙ ПЕТРО МИХАЙЛОВИЧ (20.07.1853, с. Чагрів, нині Івано-Франківського району – 09.02.1917, Відень) – математик, педагог, громадський діяч. Навчався у Бережанській гімназії, закінчив Львівський та Віденський університети. Від 1879 року – заступник учителя 4-ї гімназії Львова; з 1885 року викладав у Львівській українській гімназії. Брав активну участь у громадському житті Львова, належав до організації «Дружній лихвар», згодом – до товариства «Січ», був його секретарем, головою, з 1899 року – почесним членом. Тривалий час був касиром, головою (1906–1910) товариства «Просвіта»; член президії НТШ. Під час 1-ї світової війни емігрував до Відня. Зробив значний внесок у розвиток освіти Галичини, автор підручників «Учебник арифметики для низших клас середних шкіл» (1888), «Учебник фізики для низших клас середних шкіл» (1897), «Учебник арифметики для середних шкіл» (1914).

ОНИЦУК ВАСИЛЬ ОНИСИМОВИЧ (1919–1989) – український педагог, учитель, відмінник народної освіти, фахівець в галузі дидактики, викладач педагогіки, психології, географії Бершадського педагогічного училища, завідувач відділу дидактики Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, лауреат премії ім. Н. К. Крупської, Державної премії УРСР в галузі науки і техніки. Наукові інтереси Василя Онисимовича зосереджувались у галузі дидактики. Він досліджував зміст і структуру засвоєння учнями знань, формування навичок і вмій, шляхи підвищення якості знань та ефективності процесу навчання; типологію, структуру и методику уроку тощо. Праці вченого про методи дидактичних досліджень сприяли розширенню наукових розвідок, що спиралися на експеримент. В. О. Онищук опублікував близько 20 книжок для вчителів. Деякі з них перекладено литовською, латвійською, молдавською, польською та

вірменською мовами. Учений брав активну участь і в громадському житті. Багато років керував республіканською секцією дидактики Українського педагогічного товариства.

ОЛЕКСІЙ МИХАЙЛО (1891–1952) – педагог, громадський і політичний діяч; учасник визвольних змагань 1917–1920 роки (делегат на першому і третьому Всеукраїнських військових з'їздах, учасник Зимового походу), у 1923–1941 рр. педагог у Дніпропетровську, у 1914–1943 роках активний діяч у тому ж місті. На еміграції в Німеччині один із основоположників і голова УНДС.

ОРЛАЙ ІВАН СЕМЕНОВИЧ (1770–1829) – представник закарпатської інтелігенції Австро-Угорщини XVIII ст. У нижчих класах Велико-Карлівської гімназії вищих наук викладав давні мови, географію, історію та арифметику, отримав звання професора. Переїхав у Російську Імперію в 1791 р., де став відомим ученим, активним учасником наукового й культурно-освітнього життя в Україні та Росії. Вищу освіту здобув у Львівському, Віденському й Пештському університетах. З 1793 р., після закінчення Медико-хірургічного училища в Санкт-Петербурзі, працював медиком при імператорському дворі, ученим секретарем і помічником президента Медико-хірургічної академії. Був редактором першого в Росії медичного журналу. У 1821–1826 рр. – директор Гімназії вищих наук князя Безбородька в Ніжині, у 1826–1829 рр. очолював Рішельєвський ліцей в Одесі. Захистив дві докторські дисертації (з медицини й хірургії та філософії) і магістерську зі словесних наук. Вів наукові пошуки – займався питаннями історії медицини, удосконаленням медичної термінології. Обґрунтував значення загальної освіти, вивчення точних наук, рідної мови тощо. Опублікував праці з історії Закарпаття. Був членом багатьох наукових товариств у Росії та за кордоном.

ОСВІТА ПОЛІТЕХНІЧНА – навчання у процесі якого учні загально-освітньої школи знайомляться з основами промисловості і сільського господарства виробництва, а також із засадами його організацій, економічного та географічним розміщенням джерел сировини. Для політехнічної освіти використовуються шкільні виробничі майстерності, пришкільні сільсько-господарські ділянки та екскурсії на промислові сільсько-господарські підприємства тощо. У СРСР політехнічна освіта теоретично має

здійснюватися в плані виконання настанов Маркса, Енгельса, Леніна про ознайомлення учнів із теорією й практикою головних галузей виробництва та прищеплення навичок поведінки з найпростішими знаряддями праці. Переважно зв'язок школи з виробництвом мав формальний характер. 1937 р. навчання праці у школі було відмінено, шкільні майстерні ліквідовані й політехнічна освіта фактично була припинена. 1952 р. до навчальних планів шкіл знову було введено години трудового навчання, і школи, щоб виконати директиви з'їздів КПРС, почали розгортати політехнічну освіту. Спроба поєднати загальну і політичну освіту з виробничою, як то було передбачено законами «Про зміцнення зв'язку школи з життям» (1959), дала негативні наслідки і значна частина випускників восьмого класу не закінчувала нормальної середньої школи, її продовження у вечірніх, змінних школах велося за спрощеним курсом навчальних програм, рівень випускників із усіх загально – освітніх дисциплін знизився. Поступово політехнічна освіта почала знаходити ширше застосування у процесі вивчення основ математично-природного циклу наук (учням прищеплювалися політехнічні уміння, навчають вирощувати рослини, доглядати за тваринами тощо; організуються екскурсії на заводи, будівництва, у радгоспи тощо).

II

ПАВЛУСЕВИЧ ВОЛОДИМИР (1887–1958) – учитель української гімназії у Галичині (1912–1944), таборових гімназій у Німеччині (1945–1950) та шкіл українознавства в США; автор збірки ліричних віршів «З пісень кохання» (1921), п'єс «Американка» (1928), «Добродій людства» (1934).

ПАНІВ АНДРІЙ СТЕПАНОВИЧ (1899–1937) – поет і прозаїк родом із Сумщини; працював учителем і журналістом. Початкову освіту здобув у земських школах сіл Ворожба і Коров'яківка (Рильський повіт Курської губернії, раніше Тьоткінська сотня Сумського полку Слобідської України). 1918 року закінчив Курську вчительську семінарію. Працював спостерігачем у Курській метеорологічній обсерваторії, вчителював у сільській та в залізничних школах на станціях Лиман, Ізюм Північно-Донецької залізниці. Закінчивши навчання, працював у редакціях газети «Селянська правда», журналів «Сільськогосподарський пролетар», «Плуг», «Трактор», у кооперативному видавництві «Плужанин», викладачем ІНО, науковим співробітником Інституту ім. Тараса Шевченка. Після вбивства в Ленінграді

ватажка місцевих комуністів Сергія Кірова, Панів звинувачений у причетності до терористичних груп, що «ставили за мету організацію замахів на керівників партії та уряду». Арешт і трус у квартирі в будинку «Слово» проведено вночі проти 06 грудня 1934 року. За встановлені Указом ЦВК СРСР десять днів закінчити слідство у справі Паніва не вдалося, тому 17 грудня УДБ клопотало про продовження строків слідства. Допити влаштував начальник 2-го відділення секретно-політичного відділу Лисицький – у присутності військового прокурора Сафронова. Через 12 діб безперервних тортур Панів змушений був «визнати» приналежність до контрреволюційної організації, проте заперечував участь у підготовці терактів. Лише під тиском військового прокурора Українського військового округу Перфільєва 19 січня 1935 року визнав себе винним. На закритому засіданні виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР 28 березня 1935 року Андрію Паніву ухвалено вирок: позбавлення волі на 10 років із конфіскацією приналежного йому майна (за статтею 54/8 та 11 КК УРСР). Покарання відбував у концтаборі СЛОН – на Соловецьких островах у Білому морі. Проте через кілька років «трійка» НКВД по Ленінградській області 09 жовтня 1937 року ухвалила рішення у сфабрикованій справі № 103010-37 р. «на 134 особи українських буржуазних націоналістів». У списку був і Панів. Його, разом з іншими ув'язненими українськими поетами та діячами культури, що перебували тоді в Соловецькій тюрмі особливого призначення, засудили до розстрілу. Розстріляний в урочищі Сандармох 03 листопада 1937 року. Військова колегія Верховного Суду СРСР 04 серпня 1956 року обидва вирoki щодо Андрія Паніва скасувала і справу припинила через відсутність складу злочину. Реабілітований посмертно.

ПАНСІОНИ – закриті виховно-навчальні заклади середнього типу для молоді жіночої і чоловічої статі, переважно шляхетського роду. На Україні пансіони постали у другій половині XVIII ст., найбільше були поширені у 1800-1830 рр. у пансіонах переважно вчили іноземців (німці, французи). Предмети навчання: іноземні мови, література, музика, спів, малярство, танок; особлива увага зверталася на набуття манер доброго тону. За розпорядженням російського міністерства освіти 1828 р. пансіони мали дотримуватися такої ж самої навчальної програми, як і державні школи. З 1828 р. на Центральних і Східних землях пансіони було відкрито при гімназіях як гуртожитки, в яких доповнювало гімназійну освіту.

ПАРКХЕРСТ ЕЛЕН (1887–1973) – американський педагог, послідовниця М. Монтесорі. Викладала у сільській школі та вчительських коледжах. Е. Паркхерст сформувала Лабораторний план навчально-виховної роботи в школі, який у 1918 році був імплементований у державних школах м. Дальтон і перейменовано на Дальтон-план. Протягом 1920–1942 років очолювала приватну школу «Дальтон-скул», де на практиці реалізовувала розроблений план. Її книга «Навчання по Дальтон-плану» перекладена 57 мовами. З 1942 року викладала в Йельському університеті, у 1947–1950 роках була ведучою щотижневої програми на радіо, а згодом на телебаченні, під назвою «Світ дитини», де діти обговорювали свої проблеми. Е. Паркхерст організувала також радіопрограми для підлітків та сліпих дітей, зробила близько 300 записів бесід із дітьми в межах психологічних проблем, які потім використовувалися в навчальному курсі психології по всій країні.

Основні засади Дальтон-плану наступні: відхід від класно-урочної форми організації навчання; індивідуалізація навчання; планування роботи учнів на місяць; надання свободи учням у виборі навчальних предметів для самостійного опрацювання та використанні свого навчального часу; організація складної системи обліку і контролю знань учнів через введення облікових карток (лабораторні картки учителя, індивідуальної облікової картки учня, облікова картка класу); зведення до мінімуму загальногрупових форм навчальної роботи.

ПАСТЕРНАКОВА МАРІЯ (1897–1983) – народилася у Львові, педагог і знавець народного і мистецького танку. До 1939 р. учителька «Рідної Школи», референт дошкільного виховання у Товаристві Українського Захоронка (1934–1939) і в УЦК (1941–1944) у Львові співавторка журналу «Українське дошкілля» (1937–1939). На еміграції в Німеччині; з 1949 в Канаді. Підручник «Заняття в дитячому садку» (1959); «Українська жінка в Хореографії» (1963); численні статті на виховні і дошкільні теми та про мистецтво танку.

ПАЧОВСЬКИЙ МИХАЙЛО (літературний псевдонім Михач Лопач; 1861–1933) – педагог і письменник родом із Яворовщини; вчителював у Львові, Коломиї; був директором приватної гімназії в Долині (1911–1922); член Української Національної Ради ЗУНР. Автор повісті «Вечорниці», розвідок «Про руські биліни і думи» (1895), «Похоронний обряд на Русі» (1903), статті про І. Котляревського, М. Шашкевича, Т. Шевченка, «Виїмки з

українського письменства XI–XVIII ст.» (1911); упорядник підручників, komponував пісні для мішаного хору.

ПЕРЕЯСЛАВЕЦЬ ВАЛЕНТИНА ОЛЕКСАНДРІВНА (1907–1998) – балерина, хореограф і педагог; вчилася в балетних школах Великого Театру у Москві і Державного Театру Опери і Балету у Ленінграді (керівник А. Ваганова). З 1923 р. солістка балету у Харкові й Києві, у 1939–1941 рр. прима-балерина у Львівському Оперному Театрі. В еміграції у Німеччині вела балетну школу, з 1949 року у Нью-Йорку вчила у балетній студії Т. Семенової у Карнегі Галл, з 1951 р. є педагогом у «Балет Театрі» в Нью-Йорку. Переяславець керує також тренінгами й курсами для видатних балерин різних балетних груп і солісток «Королівського Балету» у Великобританії. Її композиції нові танці в балетних виставах «Копелія», «Дон Кіхот» та ін. мали значний успіх. Творчість балерини вмістилася на платівку лекції класичного балету для учителів і учнів.

ПЕРФЕЦЬКИЙ ЛЕОНІД (23.02.1901, с. Ладизинка Уманського повіту Київської губ., нині Уманського району Черкаської обл. – 25.10.1977, м. Монреаль, провінція Квебек, Канада) – художник-баталіст, графік. Член Спілки українських образотворчих мистців (1942). Навчався в університетах Москви та Казані. Був мобілізований до армії, закінчив школу прапорщиків у Петергофі. З 1918 – у Києві. До 1921 року воював у складі Армії УНР. У його рисунках і олійних творах того часу відображено бій під Крутами 29 січня 1918, здобуття «Арсеналу», підняття українського прапора на Чорноморському флоті у квітні 1918 року, події Зимових походів армії УНР 1919–1921. У 1921 р. інтернований до табору військовополонених у м. Тарнув (Польща). До 1924 року студіював малярство у Краківській академії мистецтв. 1922 р. вступив до Союзу українських студентів-емігрантів; підтримував творчі взаємини з відомим польським баталістом В. Коссаком. 1923–1924 рр. під час літніх канікул приїжджав до Львова, ілюстрував видання «Червоної калини», відвідував лекції рисунка в Мистецькій школі О. Новаківського, брав участь у виставках Гуртка діячів українського мистецтва (1922–1923). Його батальні твори, виконані в реалістичній манері, сприймалися як безпосередні візуальні нотатки учасника й очевидця недавніх бойових дій («Відворот «Залізної дивізії», «Наскок мазепинців», «Атака»). У паризький період творчості (1925–1941) студіював малярство в Академії А. Лота; на громадських засадах очолював Бібліотеку та Український музей імені

С. Петлюри; 1937 — куратор виставки з нагоди 250-ліття здобуття гетьманської булави І. Мазепою (створив до цієї дати акварель «Зустріч Карла XII з козаками»). У роботах з'явилися модерні, конструктивістські форми (цикл ілюстрацій із пластового життя, батальні сцени оборони Львова 1918, історичне полотно «Крути» та ін.). Експонував твори в престижних галереях Парижа, надсилав їх на виставки у Львів. 1942 року вивезений на сільськогосподарські роботи до Берліна. Наприкінці цього ж року на прохання редакції як співробітника «Українського видавництва», ілюстратора щомісячника «Наші дні» відпустили до Львова, де брав участь у виставках Спілки українських образотворчих мистців (1942–1943; «Козаки під Трапезундом», «Хуртовина», «Полковник Чепель», «Напад на авто», «Німецька стежа», «Невдалий прорив»). Викладав рисунок у заснованих під керівництвом В. Кричевського Вищих образотворчих студіях. Водночас — учитель малювання на Дворічних заочних курсах образотворчого мистецтва в Інституті народної творчості. Наприкінці березня 1944 року виїхав до с. Лабова (нині Малопольське воєводство, Польща), де працював разом із В. Кричевським, М. Бутовичем, С. Литвиненком та Т. Бережницьким над розписом греко-католицької церкви. 1944 р. був художником-кореспондентом української дивізії «Галичина»; твори із життя її бійців публікував на сторінках часопису «До перемоги» (згодом — «До зброї»). 1944 р. емігрував на Захід. Перебував у таборі для переміщених осіб у Зальцбурзі (Австрія). Від 1946 року — член управи Української спілки образотворчих мистців та експонент її виставок у Мюнхені та Регенсбурзі (обидва — Німеччина, 1947). У таборах виконав композицію «Україна в боротьбі». 1954 року оселився в Монреалі. Працював ілюстратором українських часописів та календарів; оздобив декоративним розписом українську церкву Святого Духа та каплицю Ораторії святого Йосифа. Автор серії акварелей та нарисів «Пластове життя на чужині» та ілюстрацій до «Енеїди» І. Котляревського, де козаки Енея зображені в одностроях петлюрівців. Учасник багатьох виставок української діаспори в Канаді. Персональні — в Едмонтоні (Канада, 1962), Нью-Йорку та Філадельфії (шт. Пенсильванія, США; обидві — 1965). Започаткував історію українського коміксу, створивши роботи на тему «Україна в боротьбі» (вперше надруковано 1954 року в журналі «Америка»). Виконав серію із 24-х містично-символічних композицій на тему «Апокаліпсису» (1960-і рр.). Під час 2-ї світової війни роботи П. з Українського музею в Празі втрачено через потрапляння авіабомби; 40 його полотен з Українського музею імені

С. Петлюри в Парижі вивезено німецькими окупантами; 1952 р. твори із колекції Національного музею у Львові знищено більшовицьким режимом.

ПЕСТАЛОЦЦІ ЙОГАНН ГЕНРІХ (1746–1827) – видатний швейцарський педагог-практик. Народився в Цюріху у родині лікаря. Вищу освіту здобував у Каролінському колегіумі. Упродовж третини століття керував навчально-виховними закладами, де практикував і розвивав свої педагогічні погляди. Першим закладом була «Установа для бідних» у маєтку «Нейгоф», де навчалось близько 50 дітей. Тут у практичній діяльності педагог намагався поєднати продуктивну працю дітей з їх навчанням і вихованням. Песталоцці ділився з дітьми останнім шматком хліба, але через борги притулок довелося закрити. У 1798 р. уряд Швейцарії доручає йому створити притулок для безпритульних дітей у місті Станце. Проте й цей притулок протримався всього півроку – у будівлі розмістили французький лазарет. Однак цей експеримент не пройшов безслідно. У 1800 р. Песталоцці створив інститут (школа для підготовки вчителів) у Бургдорфе, а потім перевів його в Івердон. Цей навчальний заклад отримав світову популярність.

Й. Песталоцці можна впевнено назвати засновником народної школи. Він обґрунтував методику навчання рідної мови; вважав за необхідне розширити зміст початкової освіти, включивши в нього відомості з географії та природознавства, малювання, співи, гімнастику; наполягав, що навчання арифметиці має базуватися на наочності. Песталоцці заснував методику початкового навчання, відкинувши книжне початкове навчання, яке ґрунтується на запам'ятовуванні і переповіданні. Діяльність Песталоцці за його життя придбала широку міжнародну популярність. У вітчизняних і зарубіжних досліджень Песталоцці розглядався як ідеолог організації підготовки народних учителів, вихователів дитячих установ. Свій великий досвід виховання та навчання дітей Й. Песталоцці узагальнив у таких творах, як: «Лінгард і Гертруда», «Лист до друга про перебування в Станце», «Як Гертруда вчить своїх дітей», «Лебедина пісня» та інші.

ПЕТРИКІВСЬКА ЮЛІЯ (1900–?) – педагог, методист дошкільного виховання родом із Києва; праці з дошкільної педагогіки.

ПЕТРИЦЬКИЙ МИХАЙЛО КОСТЯНТИНОВИЧ (1865–1921) – підприємець, меценат, громадсько-політичний діяч. Закінчив учительську семінарію в Тернополі (1886) та комерційні курси у Львові. Спочатку

вчителював на Жидачівщині (нині Львівська обл.), згодом зайнявся торгівлею і став успішним та впливовим українцем-підприємцем у Галичині. Брав участь у громадсько-політичному житті як член Української радикальної партії, зокрема влітку 1902 організував страйковий комітет і його роботу в Гусятинському, Тереховлянському, Скалатському повітах, за що був заарештований. Пізніше вступив до Української національно-демократичної партії, від неї 1907 і 1911 обирався послом (депутатом) до австрійського парламенту, де послідовно відстоював інтереси українців Галичини. Підтримував створення і діяльність українських економічних товариств, передусім філій «Народної торгівлі» та «Сільського господаря». Був щедрим меценатом «Просвіти» і національної школи, власним коштом утримував українську приватну 6-класну гімназію в Копичинцях. Заснував і 1902–1907 видавав у Львові ж. «Гайдамаки», що мав виразне ідейно-політичне і патріотичне спрямування та відіграв певну роль у пробудженні національної свідомості українців, особливо молоді. Започаткував вихід «Бібліотеки українських письменників», в якій друкували дешеві книги для народу. Автор брошур «Польсько-руські відносини в Галичині» (1907) і «Три винуватки замаху Січинського» (1908). Під час 1-ї світової війни, коли російська армія окупувала Східну Галичину, перебував у краї, влітку 1917 року вивезений як заручник у Вінницю, повернувся додому через рік. Учасник Конституанти 18–19 жовтня 1918 у Львові, із проголошенням ЗУНР – делегат Української національної ради, брав участь в її засіданнях у Львові та м. Станіслав (нині Івано-Франківськ). Не обіймаючи державних постів у виконавчій владі ЗУНР, співпрацював із урядом щодо вирішення нагальних економічних проблем. Разом з УГА і керівництвом ЗУНР перейшов у липні 1919 в Наддніпрянську Україну, перебував при штабі 3-го Галицького корпусу. Після створення Червоної УГА в лютому 1920 публічно звинуватив більшовицьких діячів В. Затонського і В. Порайка у тому, що вони «ведуть галичан ложною дорогою». Заарештований чекістами та ув'язнений у Харкові, де й загинув: за однією версією, помер від виснаження та хвороб, за іншою – закатований або розстріляний.

ПЕТРИШИН ІВАН (псевдонім Любомир Селянський, 1850–1913) – народний учитель у Галичині, письменник-популяризатор. Редактор журналу «Прапор» (1908–1912), співробітник гумористичних і політичних журналів і газет і «Комар», «Зеркало», «Хлопська Правда», «Зоря», календарів «Запорожець». Автор популярних книг: «У 50-у річницю знесення панщини і

відродження галицької Руси» (1898), «Гостинець з Америки, або Наука про се, як у світі жити» (1906), історичні оповідання «Ясне сонічко Руси-України» (1911), «Орлеанська Дівчина» (1912) та ін.

ПЕТРІВ ДЕНИС (1889–1944) – учитель, пізніше управитель народної школи ім. М. Шашкевича у Львові, діяч Товариства Взаємна Поміч Українського Вчительства. Праці і в народних школах, голова з природознавства і географії, співробітник педагогічного журналу.

ПЕТРІВ ІВАННА (1892–1971) – народжена Мурська, дружина Дениса Петріва, педагог і громадська діячка, учителька Народних шкіл (1918–1944 у Львові); в еміграції в Німеччині, в Бельгії і (з 1954 р.) в Канаді. Співавторка (зі своїм чоловіком) методичних підручників і зразкових лекцій із природознавства, авторка методичних мовних вправ, співробітник педагогічних, дитячих і загального характеру журналів і газет; «Діти говорять» (Методика Мовних вправ, 1934) «Як учити неграмотних» (1934), «Буквар» (1935) та ін.

Іванна Петрів, як і її колеги-новатори, працювала в дусі передових педагогічних ідей, поєднуючи традиційні методи навчання з інноваційними (дальтонівським, кореляційним, частково-пошуковим, евристичним, лабораторно-практичним тощо). Всі прогресивні вчителі вважали основними умовами оптимального вибору методів навчання їх відповідність меті та змісту навчання, психологічним і віковим особливостям учнів, особистості вчителя. Науковий доробок І. Петрів, який характеризується високим науково-педагогічним і методичним рівнем, обізнаністю з надбаннями світової дидактики, педагогіки, психології та фізіології дитини, став вагомим внеском у розроблення дидактичних проблем, у вдосконалення методики викладання окремих шкільних дисциплін. Узагальнивши кращий світовий педагогічний досвід, в тому числі праці українських освітян, вона виробила власні педагогічні переконання, якими керувалась протягом усього свого життя. Аналіз професійних здобутків галицької вчительки дає підставу говорити про її значний внесок у боротьбу за українську школу, насамперед у розвиток теорії навчання та методики викладання.

Беручи до уваги об'єктивні та суб'єктивні фактори, що вплинули на педагогічну і просвітницьку діяльність Івонни Петрів, в її навчально-методичній діяльності можна виокремити три періоди: галицький, еміграції в Бельгії та еміграції в Канаді. Перший етап припадає на час її

учительської праці в Галичині (1911–1944). Тоді, викладаючи у школі, постійно друкуючись у різних галицьких педагогічних часописах, проводячи велику просвітницьку роботу, Іванна Петрів в основному приділяла увагу методиці викладання у початковій школі й наполягала на особливому значенні виховного аспекту діяльності вчителя. Другий етап (1945–1954) – період еміграції в Бельгії – характерний посиленням уваги до виховання української дитини в чужомовному середовищі. Особливістю цього періоду є літературна творчість І. Петрів. Нові історичні й політичні умови змусили її зосередити свою освітянську діяльність у різних періодичних виданнях (переважно релігійного змісту), де вона друкувала як поетичні, так і прозові літературні твори для маленьких українців, що опинилися в еміграції. Водночас вона виступала і перед дорослою аудиторією як публіцист, пропагуючи необхідність збереження, навіть у несприятливих умовах, національної ідентичності. Останній, третій період життя та діяльності Іванни Петрів (1954–1971), педагог провела в Канаді, де працювала редактором методичного відділу педагогічного журналу «Учительське слово», редактором сторінки Ліги українських католицьких жінок у Канаді (газета «Наша мета»), організувала українознавчі курси, вакаційні півоселі для українських дітей. Тоді ж І. Петрів повертається до розроблення проблем дидактики та методики викладання різних предметів у початковій школі для дітей емігрантів, вимагаючи посилити виховну спрямованість навчально-виховного процесу, акцентувати на розвитку особистості учня. У галицький період зміст педагогічного доробку Іванни Петрів був зумовлений розвитком теорії та практики навчання в краї у міжвоєнну добу. Особливе значення мала зміна мети школи, коли навчання стало засобом виховання, що було зумовлено намаганням виплекати національно-державних патріотів, спроможних свідомо й активно боротися за створення власної держави – України. Одночасно змінюється саме поняття виховання – дитина стає не тільки його об'єктом, а й суб'єктом, що стало можливим завдяки утвердженню шкільництва на основі досягнень тогочасної педагогіки та психології. Для неї було важливо надати вчителям методичну допомогу, тому вона інколи вдавалася до майже стенографічного опису своїх уроків, безпосередньо відтворюючи стиль спілкування з маленькими учнями. Водночас, педагог не захоплювалася теоретичними закликами. І все ж у своїх виступах, книжках, статтях, рецензіях Іванна Петрів не оминала загальних питань педагогіки. Вона зверталася до проблем організації навчально-виховного процесу, характеристики його основних компонентів, утвердження принципів

виховуючого навчання з урахуванням вікових та психологічних особливостей дитини.

ПИЛЬЧИКОВ ДМИТРО (1821–1893) – педагог і громадський діяч родом із Херсонщини, батько фізика Миколи Пильчикова. Закінчив Київський Університет, працював у 1846–1864 рр. учителем у Полтавському Кадетському Корпусі. Член Кирило-Мефодіївського Братства і приятель Т. Шевченка. Підтримував зв'язки з М. Драгомановим і галицькими культурними діячами. Під час виїзду за кордон 1873 р. перебував у Львові й був одним із фундаторів Літературного товариства ім. Т. Шевченка.

ПІАЖЕ ЖАН (1896–1980) – швейцарський психолог та педагог, засновник конструктивізму та розробник теорії розвитку когнітивних процесів дітей, яку він називав генетичною теорією розвитку. Піаже вважав, що діти будують свій власний світогляд та знання шляхом активного взаємодії з оточуючим середовищем. Розробив теорію про стадії когнітивного розвитку, яка включала чотири етапи: сенсомоторний період (від народження до 2 років), доопераційний період (від 2 до 7 років), конкретно-операційний період (від 7 до 12 років) та формально-операційний період (від 12 років та старших). Піаже відкинув традиційну ідею про передавання знань від вчителя до учня та пропонував активну роль учнів у своєму власному навчанні. Він вважав, що учень має можливість навчатися, ставлячи запитання, проводячи дослідження та спілкуючись з іншими учнями, та пропонував використовувати завдання, які б стимулювали дітей до дослідження та відкриттів. За свої досягнення у галузі психології та педагогіки, Піаже був нагороджений відзнаками та преміями. Автор багатьох наукових праць та книг, що мали великий вплив на розвиток сучасної педагогіки та психології.

ПІГРОВ КОСТЯНТИН (1876–1962) – хоровий диригент і музичний педагог родом зі Ставропільщини; учився у Петербурзькій Придворній співацькій капелі. З 1901 р. церковний регент і учитель співу у різних містах, з 1920 р. викладач, співзасновник Молдавської Хорової капели (з 1936 року «Дайна») і її мистецький керівник (1930–1940); автор книжки «Руководство Хором» (1956).

ПІГУЛЯК ЄРОТЕЙ (1851–1924) – політичний, громадський і педагогічний діяч Буковини, гімназійний учитель; один із керівників

народовців, згодом Національно-Демократичної Партії на Буковині; посол до буковинського сейму (1898–1918), австрійського парламенту (1898–1918), член Крайового Віділу і Крайової Шкільної Ради Буковини, в яких відстоював інтереси українського населення, особливо на відтинку Православної Церкви. Перший голова товариства «Народний Дім» (1884) у Чернівцях та (відновлених національних основах) «Руської Бесіди» (1884) і «Руської Ради» (1885). Статті в буковинській пресі і спроби в поезії та прозі – «Верховинські згадки».

ПЛАТОН АРТЕМЮК (1851–1951) – церковний і громадський діяч, педагог, єпископ УАПЦ, родом із с. Носіва на Підляшші. Керівник української школи у Бересті, з 1935 р. священник на Волині, з 1942 року – єпископ рівненський, оборонець перед німецькою окупаційною владою права церкви й народу. В еміграції – секретар Собору Єпископ УАПЦ, Помер у Торонто (Канада).

ПОПЕЛЬ БОГДАН (1903–1971) – учитель середніх шкіл у Галичині, на еміграції в Австрії (директор української гімназії в Інобуруці), згодом у Чикаго; католицький діяч, голова центральних комітетів оборони Традиції Української Католицької Церкви (з 1966).

ПОПОВИЧ ДМИТРО (1899–1969) – закарпатський педагог, освітній діяч і письменник, греко-католицький священник; редактор релігійних часописів, автор ряду гімназійних підручників із релігії; 1938–1939 рр. – директор Хустської гімназії і голова Товариства української греко-католицьких священників карпатської України; оповідання з народного життя і закарпатського побуту. У 1940–1950-их рр. на засланні; помер у Хусті.

ПОПОВИЧ ОЛЕКСАНДР (1879–1936) – син Омеляна, буковинський педагогічний діяч, філолог-германіст; переклади на німецьку мову творів Т. Шевченка, М. Вовчка, І. Франка тощо.

ПОПОВИЧ ОМЕЛЯН (1856–1930) – видатний буковинський громадсько-політичний і політичний діяч та публіцист. Повітовий інспектор народних шкіл у Сереті й Кіцмані (1892–1906), референт народних шкіл при Крайовій Шкільній Раді Буковини (1895–1906), перший Крайовий інспектор українських народних шкіл (1906–1912); посол до буковинського сейму (1911–

1918), член буковинського Крайового Відділу і Крайової Шкільної Ради (1912–1918); довголітній голова «Руської Бесіди» (з 1878), «Руської Школи» та ряду інших товариств на Буковині; співредактор і редактор газети «Буковина» (1885-1892) та ін. Після окупації Буковини румунами жив у Галичині; у 1920-х рр. інспектор «Рідної Школи» у Львові. Попович автор низки шкільних підручників.

ПОПОВИЧ ОСТАП (1883–1916) – буковинський громадський і політичний діяч, народний учитель; організатор українського учительства і «Січей», співзасновник і активний діяч Української Радикальної Партії на Буковині (1906), співредактор «Каменярів» (1913).

ПРИЙМА ІВАН (1864–1921) – педагог і громадський діяч, гімназійний учитель у Перемишлі, Кіцмані та Чернівцях, з 1911 р. директор української гімназії в Яворові. Під час першої світової війни вивезений росіянами. Був директором української гімназії в Полтаві. Заарештований більшовиками та помер у Харківській в'язниці.

ПРИНЦИПИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ– національно-патріотичне виховання спирається на загальнопедагогічні принципи виховання такі, як: дитиноцентризм, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізм, врахування вікових та індивідуальних особливостей. Водночас національно-патріотичне виховання має власні принципи, що відображають його специфіку. Серед них: *принцип національної спрямованості*, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, природи, українського народу, шанобливого ставлення до його культури, історії, традицій; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави; *принцип самоактивності й саморегуляції* забезпечує розвиток у вихованця суб'єктних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках; *принцип полікультурності* передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань; здатності

диференціювали спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської; *принцип культуровідповідності* задля формування базової культури особистості на основі набутого морально-етичного досвіду людства; *принцип соціальної відповідності* обумовлює потребу узгодження змісту і методів національно-патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією, в якій організовується виховний процес, і має на меті виховання в дітей і молоді готовності до захисту України та ефективного розв'язання життєвих проблем на основі сформованих цінностей; *принцип історичної і соціальної пам'яті* спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності; *принцип міжпоколінної наступності*, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні.

ПРОЄКТИ ПОЗАУРОЧНІ УЧНІВСЬКІ – це такий вид творчої діяльності учнів, який створюється в позаурочний час і спрямований на задоволення потреб сьогодення та вирішення проблем. Учителю необхідно знати, що виконання позаурочних проєктів вирішує багато питань, пов'язаних із роботою класних керівників та педагогів-вихователів.

Серед переваг організації позаурочної проєктної діяльності слід назвати такі: урізноманітнення дозвілля та задоволення інтересів дітей у сферах науки, техніки, мистецтва, спорту тощо, тематика яких не входить до складу шкільної програми; формування шкільного колективу, розвиток дружніх, творчих стосунків між учнями; охоплення проєктною діяльністю великої кількості дітей різного віку, які мають спільні інтереси; налагодження контактів із позашкільними установами, підприємствами, організаціями, підвищення ефективності взаємодії навчального закладу з ними та встановлення нових ділових контактів; залучення до проєктної діяльності батьківської громадськості, налагодження співпраці дорослих і дітей; виховання таких важливих якостей учнів, як: взаємодія, взаємодопомога, самовдосконалення, самореалізація тощо; залучення до змістовної позаурочної діяльності учнів усіх соціальних категорій, особливо важковиховуваних дітей, дітей із багатодітних сімей, дітей-сиріт; сприяння активності, творчості, цілеспрямованості, наполегливості учнів; формування вмінь учнів самостійно працювати для вирішення різноманітних проблем; розвиток інтелектуальних здібностей, смаків, інтересів; удосконалення відповідальності учнів за власну

роботу, уміння планувати, наполегливо працювати, приймати самостійні рішення та оцінювати результати своєї діяльності тощо.

Позаурочні проєкти відрізняються від урочних такими показниками: *тематикою*, яка спрямована на урізноманітнення дозвілля та задоволення інтересів дітей у тих сферах науки, техніки, мистецтва, що не входять до шкільної програми; *кількістю учасників*, бо саме позаурочні проєкти допомагають охопити не тільки клас, паралель, а й увесь учнівський колектив; можливістю зміцнення дружніх, творчих стосунків між учнями школи, які беруть участь у виконанні проєктів; можливістю взаємодіяти в ході виконання проєкту з позашкільними установами, підприємцями, організаціями, що значно підвищує ефективність діяльності, сприяє встановленню нових ділових контактів тощо; можливістю використання проєктів різного типу, особливо творчих, пригодницьких, ігрових, рольово-ігрових, спортивних, музичних тощо.

Завдяки організації позаурочних проєктів класні керівники можуть вирішувати такі питання, як: змістовна організація дозвілля класу; налагодження дружніх стосунків у дитячому колективі; залучення до проєктної діяльності всіх членів класного колективу, а також батьків; розв'язання психологічних проблем, поліпшення взаємин між учнями, пошук нових лідерів класу; зростання активності, ініціативи, творчості в учнівському колективі; самовдосконалення і самореалізація кожного учня; покращання взаємин у класному колективі тощо.

ПЧІЛКА ОЛЕНА (КОСАЧ ОЛЬГА ПЕТРІВНА) (29.06.1849–04.10.1930) – українська письменниця, етнограф, фольклорист, перекладач, публіцист, редактор, видавець, педагог, громадський діяч, член-кореспондент Української Академії Наук з 1924 р. Олені Пчілці належить значне місце в українській дитячій літературі як автору численних поезій, казок, п'єс, перекладів. З метою виховання свідомих українців видавала додаток до журналу «Рідний край» під назвою «Молода Україна». Її материнська педагогіка ввібрала в себе переконання громадянина, патріота, митця і людини. У своїх педагогічних поглядах Ольга Петрівна виходила з усвідомлення чистоти і незайманості дитячої душі, що є благодатним ґрунтом для виховання добром, милосердям, красою.

ПШЕПЮРСЬКА-ОВЧАРЕНКО МАРІЯ (1909–1998) – мовознавець і педагог школи І. Зілинського, родом із Тарнавки (Переворського повіту), член

НТШ (з 1952); емігрантка в Німеччині, з 1960 року професор слов'янських мов в американських університетах (з 1964-х Східному Іллінойську). Праці з української діалектології, історії, української літературної мови та літератури, шкільні підручники.

Р

РАВЛЮК ВАСИЛЬ ТИМОФІЙОВИЧ (1872–1955) – педагог і громадсько-освітній діяч зі Снятинщини, народний учитель. В 1900 році клопотанням громади села Вовчківці (Снятинський район) Василя Равлюка було переведено з Радехова завідуючим двохкласної школи. Із приходом талановитого педагога в школу записалось 438 дітей. Він розділив їх на 6 груп і разом із двома вчителями вчив їх щодня протягом 10 годин, домігся того, що у 1908 році з двохкласної школа стала чотирикласною. Він організував у селі курси для неписьменних селян, шкільний та церковний хори. При школі В. Равлюк заклав взірцевий сад, пасіку, вчив дітей садівництва та пасічництва. 1920 року він заарештований за виступи проти Польщі (тоді його визволення з арешту домагається Василь Стефаник). Далі його звільняють зі вчительської посади і виселяють із молодою дружиною зі вчительського помешкання. У 1921 році Василь Равлюк відновлює діяльність районної філії «Взаємної помочі українського учительства». Всупереч усім закидам, вперто і послідовно працює на ниві просвітництва. Під час ЗУНР – шкільний комісар. Співзасновник філій товариства «Просвіта» (з 1927 почесний член) і спілки «Взаємна поміч українського вчительства». У 1925 році товариство «Просвіта» у Львові нагороджує Василя Равлюка іменною грамотою і робить його почесним членом товариства. Публіцистичні статті та статті на педагогічні теми.

РАВЛЮК МИКОЛА ТИМОФІЙОВИЧ (1881–1933) – мовознавець, педагог і методист, родом із Городенківщини (Галичина). Під час Першої світової війни був у таборі полонених у Ташкенті, в роки громадянської війни брав участь в організації шкіл у Фергані, викладав російську мову. Закінчив Чернівецький університет, учитель української та класичних мов у Кіцманській і Чернівецькій (з 1920) гімназіях. Підготував «Українська читанка» для I і II класів гімназії (1924).

РАКОВСЬКИЙ ЙОСИФ (1870–1944) – священник і педагог-агроном, один із піонерів агрономії в Галичині; учитель природознавства й сільського

господарства в учительських семінаріях у Сокеші, Станіславові; з 1932 р. у Львові. Організатор гуртків (кружків) і філій Товариства «Сільський Господар», співорганізатор Просвітньо-Економічного Конгресу 1909 р. Статті в економічних журналах, кілька популярних брошур із напрямку сільського господарства тощо.

РЕДІ СЕСІЛ (1858–1932) – англійський педагог, освітній реформатор, представник течії прогресивізму. Народився в Лондоні, освіту здобув у Німеччині, де і сформувалися його суспільно-політичні погляди. Повернувшись в Англію, педагог С. Реді вступив до «Товариства нового життя» у 1883 році, та заснувати школу для хлопців, в основу діяльності якої було покладено ідеї прогресивної педагогіки. У 1889 році заснував школу Аботсхольм у графстві Дербшир. С. Реді був переконаний, що необхідно створити педагогічну лабораторію для формування «благородних англійців». Головним призначенням школи стало вирішення двох взаємопов'язаних завдань: розвивати природу кожної дитини; пристосовувати цю природу до певного виду майбутньої діяльності виховання. У результаті кількох років функціонування школи С. Реді дійшов висновку, що серед «нових шкіл» можна виділити три основні типи: школа для майбутнього робітника із сильними мускулами; школа для тих, чия діяльність потребує глибокого розуміння проблем суспільного світу; школа для майбутніх лідерів і керівників у галузі політики, права, освіти. Для вибору відповідного типу освіти діти мали пройти курс загальної підготовки в початковій школі, після чого перевірити їхній інтелектуальний розвиток, за наявності певних даних, вступати до однієї із трьох означених шкіл. С. Реді був переконаний в тому, що лише гарно організована система освіти, що передбачає спадкоємність зв'язків між її елементами, може призвести до якісних змін у практиці шкільництва.

РЕЗНІК ЯКІВ БОРИСОВИЧ (22.04.1892–17.06.1952) – український педагог, доктор педагогічних наук, професор, засновник і керівник дитячого будинку в Києві, викладач курсу педагогіки у вищих навчальних закладах Одеси, Києва, Старобільського учительського інституту. Автор праць із проблем дидактики, методичних посібників для вчителів, зокрема, «Психологічні основи навчального процесу», «Методика закріплення навчального матеріалу», «Пояснювальне читання в початковій школі» та ін.

«РІДНА ШКОЛА» – місячник для ширення науки і освіти між українським народом в Америці. Виходив 1918 р. у Джерсі – Сіті у видавництві «Товариства греко-католицьких дякоучителів в Америці». Головний редактор був Д. Андрейко.

«РІДНА ШКОЛА» – педагогічно-виховний двотижневик, орган товариства «Рідна Школа», виходив у Львові 1927 і 1932 років; редактори: М. Трутинський, І. Герасимович, М. Герлецький при співпраці видатних педагогів.

«РІДНА ШКОЛА» – педагогічно-методичний журнал-бюлетень Централі шкіл українознавства. «Шкільна Рада» Українського Конгресового Комітету Америки і 1966-1967 також об'єднання Українських Педагогів Канади. Виходила у Нью-Йорку від 1964, спершу як кварталник і від 1969 року як двомісячник.

РІПАЙ АНДРІЙ (1829–1914) – педагог родом із с. Умич-Криве (Ужгород), учитель (деякий час директор) учительської семінарії в Ужгороді, редактор першого на Закарпатті педагогічного журналу «Учитель» (1867) і автор книжечки для народу «Народное хозяйство. Земледілля і скотоводство» (1864).

РОБІН ПОЛЬ (1837–1912) – видатний французький педагог і громадський діяч. Після закінчення школи викладав у ліцеях. У 1866 році вступив до I Інтернаціоналу, для чого підготував «Доповідь про інтернаціональну освіту». Він закликав до пошуків нової системи виховання, яка «уможливить розвивати одночасно мислячий розум та працюючу руку». У 1869 році був висланий із Бельгії до Франції, а з 1879 року обіймав посаду інспектора початкової школи в Блуа та створив Педагогічну спілку своїх однодумців. З 1880 року очолював притулок «Прево» для дітей-сиріт в Уазі поблизу Семпюї, звідки через переслідування з боку реакціонерів був змушений піти у відставку у 1894 році. У притулку «Прево» П. Робін встановив принципи гуманістичного виховання, зокрема: виховання має бути всебічним, тобто спрямованим на розвиток усіх сторін людської природи; в основу виховання має бути покладена розумно організована фізична праця; виховання має бути спільним, однаковим для хлопців і дівчат; моральне виховання має посідати центральне місце в загальній системі виховання;

вихователі і вихованці мають посідати центральне місце в загальній системі виховання; вихователі і вихованці мають будувати свої стосунки на основі співпраці та визнання свободи вихованців. Головна увага зосереджувалася на здоров'ї дітей, тому в розкладі занять були включені вправи (гімнастика, катання на ковзанах, велосипеді, ігри, прогулянки), ручна праця (робота в майстернях і на полях), розумова праця, читання, відпочинок, харчування, сон. Домашніх завдань не було.

РОЗДОЛЬСЬКИЙ ОСИП (1872–1945) – етнограф, класичний філолог і перекладач родом зі Збаратчини (Галичина), член НТШ (з 1930). Працював учителем у гімназіях Коломиї, Перемишля і Львова. Роздольський – збирач і дослідник української народної музики, записав у 1900–1936 рр. 3000 народних пісень із мелодіями. Співпрацював із І. Франком, В. Гнатюком, Ф. Комесою, С. Людкевич. Зібрані ним матеріали були опубліковані в «Етнографічному збірнику «НТШ»: «Галицько-руські народні казки» (1895, 1899), «Галицькі народні новели» (1900) та «Галицько-руські народні мелодії» у двох томах (1906, 1907). Перекладач «Евтифрона» Платона (1906) і інших творів грецької літератури українською мовою, як також новел та оповідань В. Стефаніка, Л. Мартовича, С. Васильченка і драм Лесі Українки німецькою і польською мовами.

РУДНИЦЬКА ОКСАНА ПЕТРІВНА (1946–2002) – український педагог, доктор педагогічних наук, відмінник освіти України, фахівець із музичної педагогіки, виховання особистості засобами мистецтва, культурологічної підготовки студентів педагогічних ВНЗ, професор і завідувач кафедри гри на музичних інструментах Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (1995–2000), завідувач лабораторії мистецької освіти Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (1995–2002) (нині – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України). Автор праць із проблем неперервної мистецької освіти, художньо-естетичного розвитку особистості в системі професійної освіти, зокрема таких, як: «Основи педагогічних досліджень (1998), «Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти» (1998), «Основи викладання мистецьких дисциплін» (1998) та ін. За навчальний посібник «Педагогіка: загальна і мистецька» (2002) у 2003 р. посмертно удостоєна Першої премії АПН України у номінації «За кращу науково-методичну роботу для вчителів, викладачів».

РУСОВА СОФІЯ ФЕДОРІВНА (1856–1940) – видатний український педагог, громадсько-освітній діяч, письменниця, теоретик і практик у галузі суспільного дошкільного виховання кінця XIX–початку XX ст. У 1871 р. разом із сестрою відкрила в Києві перший приватний дитячий садок, вихованцями якого здебільшого були діти української інтелігенції. У своїх працях висвітлювала питання дошкільного виховання, історії педагогіки, хроніку педагогічного життя в Україні та за кордоном, боронила право українського народу на навчання рідною мовою, створила підручники «Український букварь», «Початкову географію», «Початковий підручник французької мови задля самонавчання і перших класів гімназії з французько-українським словарем» та ін. Русова також була активною громадською діячкою. Вона брала участь у створенні Українського товариства допомоги жінкам (1908) і Всеукраїнської федерації жінок-діячок (1918). У 1923 році в Празі вона заснувала Національну раду українських жінок. У 1922 році Софія Русова була змушена виїхати з України через окупацію її більшовиками. Вона жила в еміграції в Чехословаччині, де продовжувала свою педагогічну і громадську діяльність.

Серед ключових принципів педагогічної концепції Русової: гуманізм, демократизм, народність, природовідповідність, культуровідповідність, особистісно орієнтований підхід, соціальна обумовленість виховання та загальнолюдські цінності. Заслужують на увагу погляди Русової на проблеми розумового, морального, естетичного, трудового, дошкільного, сімейного виховання, підготовки вихователів дитячого садка, вчителя нової української школи. При розв'язанні проблем розумового виховання дослідниця була більш схильна до ідеї виховання розуму дитини у процесі природної, активної самостійної діяльності, хоч й не заперечувала й іншої – виховання розуму особистості повинно ґрунтуватися на узагальненому досвіді людства, сконцентрованому в науці, техніці, культурі, мистецтві, практиці.

РУССО ЖАН-ЖАК (1712–1778) – французький філософ, письменник, педагог-просвітителі зі світовим іменем. Він народився в сім'ї ремісника-годинникаря. Не здобув системної освіти, але за допомогою самоосвіти піднявся до рівня найвидатніших умів своєї епохи. У пошуках роботи багато подорожував Європою. За порадою Дідро, взяв участь у написанні конкурсної роботи «Чи сприяв прогрес у науці і мистецтві поліпшенню чи погіршенню моралі?», за яку здобув світову славу. Із появою твору «Еміль, або про виховання» (1762) Руссо переслідують і він змушений тікати із Франції.

Центральним пунктом цього твору виступає теорія природного, вільного виховання, де в центрі стоїть особистість дитини. Природне виховання полягає у необхідності здійснювати його відповідно до природи самої дитини та її вікових особливостей. Таке виховання повинно відбуватися на лоні природи, у тісному контакті з нею. Так, на його думку, відбувається самостійне накопичення дитиною життєвого досвіду. Вільне виховання впливає з природного права кожної людини на свободу. Руссо виступав за недоторканість, автономність внутрішнього світу дитини як маленької дитини. Він заперечував авторитаризм у вихованні (покарання і примус). Дітей повинні обмежувати лише закони природи. Руссо пропонував замінити методи покарання методом «природних наслідків» від неправильних вчинків.

Важливий внесок Руссо у педагогіку полягає у спробі створити вікову періодизацію розвитку дитини, а також прописати відповідні кожному періоду завдання, зміст і методи виховання та навчання. Він називає чотири вікові періоди. Вік немовляти (0–2 р.) – дитина у цьому віці повинна якомога більше рухатись, бути на свіжому повітрі. Дитинство або «сон розуму» (2–12 р.) – розвиток зовнішніх органів чуттів та продовження фізичного розвитку. У цьому віці, на думку Руссо, важливо не примушувати дитину думати, зачувати тексти, не читати моральних настанов. Відкидається будь-яка систематична освіта. Вважав, що краще, якби дитина до 12 років взагалі не вміла читати, бо у такому віці, за його ствердженням, дитині недоступні абстрактні і моральні поняття. Як виняток, єдино доступною для дитини може бути ідея власності. Отроцтво (12–15 р.) – період розумового розвитку (формування інтелекту) та трудового виховання. Це здобуття освіти, розвитку самостійного мислення. Відбувається перехід від чуттєвого знання до суджень. Розумовий розвиток необхідно поєднувати із трудовим вихованням. Руссо виступав проти наочності. Юність (15–18 р.) – період бур і пристрастей, час морального і статевого виховання. У цей період у вихованні відбувається головне – необхідно вчити любити людей. Руссо перед моральним вихованням ставить три завдання: виховання добрих почуттів шляхом реальних справ, прикладів, а не міркувань; виховання добрих суджень через вивчення біографій великих людей, вивчення історії тощо; виховання доброї волі шляхом здійснення добрих справ. Вихователю необхідно уникати питань про статеve життя. Руссо вимагав не здійснювати спеціально релігійного виховання. Діти, на його думку, самі рано чи пізно прийдуть до розуміння божественного начала і виявлять, що є тільки одна релігія – релігія серця. Жінок потрібно виховувати бути матір'ю і дружиною, потрібно турбуватися

про її фізичне здоров'я, естетичне виховання, привчати вести домашнє господарство. Жінці, на його думку, не потрібна широка наукова освіта. Недоліки його системи виховання: не зміг правильно визначити закони розвитку дитини; неправильно розмежовує розвиток певних якостей дитини по роках її виховання; зміщує розвиток із вихованням, біологізуючи цим сам процес виховання; недооцінена систематичність навчання, відкидаючи книжне, словесне навчання; знання, які отримує дитина таким способом будуть розірвані, несистематичні, ненаукові.

РУСЬКО ОЛЕКСІЙ МИКИТОВИЧ (1906–1964) – український педагог, методист хімії, організатор народної освіти. У 1932 р. закінчив Київський хіміко-технологічний інститут і був запрошений на викладацьку роботу до Київського інституту соціального виховання (пізніше – Київський педагогічний інститут імені О. М. Горького). У 1932–1938 рр. – на викладацькій і керівній роботі в Київському педагогічному інституті. З квітня 1938 р. – ректор Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Під час Другої світової війни з лютого 1942 р по липень 1943 р. призначений ректором Об'єднаного Українського державного університету, створеного на базі Київського і Харківського університетів, евакуйованих до м. Кзил-Орда Казахської РСР. У серпні 1943 р. прибув до Харкова з метою відбудовування Харківського державного університету. З 1 вересня по листопад 1943 р. виконував обов'язки ректора ХДУ. У листопаді 1943 р. повернувся до обов'язків ректора Київського університету, які виконував по червень 1944 р. Із серпня 1943 р. призначений уповноваженим Уряду щодо відновлення культурних установ і закладів вищої освіти Харкова, а в листопаді – Києва. У 1948 р. захистив кандидатську дисертацію. З червня 1944 по 1958 рр. – заступник міністра освіти Української РСР, у 1958–1964 рр. – директор НДІ педагогіки України. Був одним із організаторів і першим головою Педагогічного товариства УРСР (з 1960), керівником педагогічної секції комісії ЮНЕСКО в Українській РСР. Нагороджений трьома орденами Трудового Червоного Прапора (1944, 1948, 1960), медалями, Почесними грамотами Президії Верховної Ради Казахської РСР (1943, 1944), почесним знаком «Відмінник народної освіти». Автор підручників, навчальних і методичних посібників з хімії для закладів вищої освіти й середніх шкіл, праць з історії розвитку принципу поєднання навчання з продуктивною працею, проблем організації народної освіти й питань школознавства.

РЯШО ЯН ПЕТРОВИЧ (30.03.1880–14.04.1958) – відомий український педагог, вчений, громадський й політичний діяч, заступник наркома освіти України (1921–1928), головний редактор педагогічного журналу «Путь просвещения», потім «Шлях освіти» (1922–1927). Він один із засновників системи народної освіти УРСР, прибічник концепції монотехнічної освіти, перший історик української школи та педагогіки, один із ініціаторів створення Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДП, 1926), дослідник Китаю, співавтор перекладу українською мовою естонського епосу «Калевіпоег».

С

САБАТ МИКОЛА (1867–1930) – педагог, класичний філолог родом із Обертина, учитель гімназії (з 1894). Після закінчення гімназії вступив до Львівського університету, де вивчав класичну філологію. У 1890 році закінчив університет і отримав диплом доктора філософії. Педагогічна діяльність Після закінчення університету Микола Сабат розпочав свою педагогічну діяльність. Спочатку викладав у гімназії в Дрогобичі, а з 1905 року – у новоствореній українській гімназії в Станиславові. На цій посаді він перебував 22 роки, здобувши авторитет як професійний, вимогливий і національно свідомий керівник. Микола Сабат був одним із засновників і першим головою товариства «Просвіта» у Станиславові. Він також був членом товариства «Руська бесіда» та «Українська академія наук». Директор Української гімназії у Станиславові (1905–1919 і 1923–1927) та у Львові (1927–1930). Політична діяльність Микола Сабат був активним учасником українського національного руху. У 1918 році він був обраний депутатом Української Національної Ради ЗУНР. Під час існування ЗУНР він обіймав посаду товариш (заступника) державного секретаря, шефа Секції середнього шкільництва у Державному Секретаріаті Освіти. За ЗУНР шеф секції середнього шкільництва в Державному Секретаріаті Освіти; професор грецької філософії та античної археології УВУ (1920–1923) і таємного Львівського Українського Університету (1924–1925). Праці з історії грецької літератури та античного мистецтва (фрески в Помпеях). Видав «Кобзаря» Т. Шевченка для шкільної молоді (у 2 частинах, 1929–1930).

Наукова діяльність Микола Сабат був автором численних наукових праць із класичної філології. Він також перекладав із латини та давньогрецької мов. Серед його найвідоміших праць: «Історія літератури стародавньої Греції»

(1909), «Історія літератури стародавнього Риму» (1911), «Грецька грамати́ка» (1912), «Давньогрецькі перекази» (1913), «Давньоримські перекази» (1914).

САВИЦЬКИЙ ОМЕЛЯН (1845–1921) – педагог родом із Калущини (Галичина), учитель Академії Гімназії у Львові (1871–1907) і директор гімназії в Тернополі (1907–1912). Перші в Галичині підручники з математики і фізики для гімназій (переклади з польської і німецької), написані українською народною мовою; статті з фізики і природознавства.

САВЧЕНКО ОЛЕКСАНДРА ЯКІВНА (08.05.1942–06.11.2020) – відома українська вчена в галузі загальної педагогіки та дидактики початкової школи, заступниця міністра освіти й науки України, віцепрезидентка Національної академії педагогічних наук України, головна наукова співробітниця відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України, академік-засновниця Національної академії педагогічних наук України, докторка педагогічних наук, професорка, заслужена працівниця освіти України, почесна професорка багатьох закладів вищої освіти України, Голова Всеукраїнської асоціації Василя Сухомлинського, авторка оригінальної педагогічної системи формування та розвитку пізнавальної активності та самостійності дітей молодшого шкільного віку. Дослідниця і поширювачка спадщини Василя Сухомлинського. Розробниця Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Національної доктрини розвитку освіти, державних стандартів і навчальних програм для початкової освіти тощо.

«СВІТ ДИТИНИ» – ілюстрований місячник (до 1925 року двотижневик) для дітей, виходив у Львові 1919–1939 рр., видавець і редактор М. Таранько. «Світ дитини» гуртував навколо себе кращих педагогів, дитячих письменників та ілюстраторів Західної України. У видавництві «Світ дитини» виходила «Дитяча Бібліотека», спершу, неперіодично, з 1934 року щомісячними книжечками українських авторів і перекладів світової дитячої класики (на 1939 – близько 230 книжок). Місячник виконував важливу педагогічну і національно-виховну роль на Західних Українських Землях і за океаном.

«СВІТЛО» – єдиний до 1917 року педагогічно-освітній місячник на центральних і східних землях, виходив у Києві 1910–1914 рр. у видавництві

«Український Учитель» (36 випусків). Журнал «Світло» містив педагогічно-методичні статті, порушував справи дошкільного виховання, шкільної і позашкільної освіти, боронив права української школи, мови та культури, гуртував учителів і діячів культури та підготував низку діячів народної освіти. Співробітники журналу були майже всі українські педагоги і низка культурних діячів (Х. Алчевська, Є. Вировий, Н. Григоріїв, В. Дорошенко, С. Єфремов, Ф. Метушевський, В. Прокопович, С. Русова, Ю. Сірий, С. Сірополко, Я. Чепіга, С. Шелухін, Г. Шерстюк та інші) та низка письменників, пов'язаних зі школою (С. Васильченко, Л. Пахаревський, П. Тичина, А. Тесленко й інші). «Світло» весь час зазнавало утисків російської влади. Традиції цього журналу продовжувало «Вільна Українська Школа» (1917–1919).

«СВІТЛО» – педагогічний місячник національного і суспільного виховання, орган товариства «Учительська Громада», виходив у Львові 1921–1922; редактором був М. Галушинський.

СЕМІНАРІЇ УЧИТЕЛЬСЬКІ – заклади середньої освіти для підготовки вчителів початкових шкіл. На українських землях у Російській імперії з 1800-х рр. Учительські семінарії були основним типом секцій для підготовки вчителів початкових шкіл. Курс навчання тривав від 3 до 4 рр. Першу Учительську семінарію відкрито 1869 р. в Києві (1870 р. перенесена до Коростишева), у 1870-их рр. учительські семінарії відкрито в Херсоні, Переяславі, Вовчанському на Харківщині, Острозі на Волині тощо. Такі заклади в УРСР реорганізовано на трирічні педагогічні курси, згодом педагогічні технікуми і училища.

СИГАРЕВИЧ ДМИТРО (1868–1914) – педагог і громадський діяч, родом із Волині; по закінченні Новоросійського Університету – учитель гімназії в Одесі (до 1907 року), згодом директор Комерційної Школи в Олександрівському (нині – Запоріжжя). Активний діяч Одеської громади, за дорученням якої був у зв'язку з Галичиною. Автор нарисів про українську народну творчість, зокрема про думи.

СИДОРОВИЧ САВИНА (1895–1972) – січова і пластова діячка, учителька ручних робіт у середніх школах Львова, з 1940-х років – науковий співробітник Українському Державному Музею Етнографії та Художнього

Промислу АН УРСР у Львові, у збірник якого «Матеріали з етнографії та мистецтвознавства» (1957–1963) появилися її розвідки про розвиток народного ткацтва на Україні. С. Сидорович – автор довідника «Вказівки для ведення ручної праці» на першому році навчання (1924), співавтор видань: «Українські вибійки» (1950), «Тканини і вишивки» (1960) та ін.

СИНЮК ІВАН (1866–1953) – письменник родом із Буковини, там таки працював учителем народних шкіл; у творах змалював життя буковинських селян. Збірки новел і нарисів: «Образки з природи» (1897), «Образки з життя і природи» (1899); п'єси «Мужики» (1901), «Чесна Вороня» (1933) та інші. Співробітник «Крейцарової Бібліотеки» (1902–1908).

СІКОРСЬКИЙ ІВАН ОЛЕКСІЙОВИЧ (07.06.1842–14.11.1919) – український психіатр, психолог, педагог, доктор медицини, одного з основоположників дитячої психології та психопатології, фахівець із питань шкільної гігієни, педагогічної патології, психології дошкільного віку, професор і завідувач кафедри Київського університету, засновник Лікарсько-педагогічного інституту для розумово відсталих та нервових дітей, першого у світі Інституту дитячої психології, директор Київського Фребелівського педагогічного інституту, голова Наукового товариства психіатрів, автор праць «Виховання дітей молодшого віку», «Душа дитини», «Психологічні основи виховання і навчання», «Київський педагогічний Фребелівський інститут і його завдання» та ін.

СІТНИЦЬКИЙ ІВАН (1881–1947) – педагог-математик, сотник УГА, 1919 – комендант старшинської однорідної школи артилерії у Станіславові. Автор шкільних посібників із геометрії, хімії і фізики (переклади); логарифми. Працював і помер у Львові.

СКОВОРОДА ГРИГОРІЙ САВИЧ (1722–1794) – видатний український філософ XVIII ст., народний просвітитель-гуманіст, педагог, мандрівний мислитель, письменник, поет, перекладач, музикант й співак, викладач поетики у Переяславському та Харківському колегіумах, автор трактатів-повчань, трактатів-послань, філософських трактатів, полемічно-педагогічних притч, діалогічних «диспутів», збірки віршів «Сад божественних пісень», байок, перекладів творів античних та неолатинських поетів.

Свої педагогічні погляди він виклав у діалогах, віршах, притчах, листах. Проблемам виховання присвячено притчі «Вдячний Еродій», «Убогий жайворонок», «Байки Харківські». Педагогічні погляди Сковороди втілюють основні напрями прогресивної педагогіки: демократизм, гуманізм, високу моральність, любов до Батьківщини і народу. На його думку, мета виховання – підготовка вільної людини, гармонійно-розвиненої, щасливої, корисної для суспільства, людини, здатної жити і боротися. Провідне місце у всебічному розвитку відводив розумовій освіті, яка допомагає людині пізнати себе, навколишній світ, суть щастя. Відстоював рідну мову у школах, радив вивчати граматику, літературу, математику, фізику, хімію, логіку, іноземні мови, механіку, музику, філософію, медицину та інші науки. Особливу роль відводив формуванню моральних якостей особистості, зокрема таких, як: любов до вітчизни і праці, людяність, дружба, правдивість, чесність, сила волі, почуття людської гідності. Він дбав про естетичне виховання, яке має облагороджувати людей, допомагати у житті і праці. Засобами естетичного виховання повинні бути поезія, музика, народні пісні, краса природи, образотворче мистецтво. Першими вихователями дитини Г.Сковорода вважав батьків, а тому зневажливо ставився до тих батьків, які передоручали виховання своїх дітей іншим, порівнював їх із зозулями, що підкидають яйця в чужі гнізда. Вирішальну роль у вихованні він відводив школі, вчителям. Школа, на його думку, має бути доступною для всіх, із безплатним навчанням. Розробив низку дидактичних і методичних положень. Стверджував, що усвідомлювати істину найкраще самостійно, через власну активність. У процесі навчання треба враховувати нахили і здібності дітей, їх вікові та індивідуальні особливості. Радив правильно дозувати матеріал, викладати його доступно, ясно, точно, використовувати наочність, пов'язувати теорію з практикою, навчання з життям. Високо цінував такі методи навчання, як лекція, розповідь, розмова, бесіда.

СКРИПЧЕНКО НАДІЯ ФЕДОРІВНА (15.08.1931–09.08.1996) – відома українська педагогиня, фахівчиня з початкової освіти, яка досліджувала актуальні проблеми навчання й виховання школярів-шестиліток в умовах педагогічного експерименту. Здійснила теоретичний аналіз навчання, виховання і розвитку шестирічних дітей, розробила серію діагностичних методик для визначення рівнів їхнього розвитку. Науковий внесок Надії Федорівни в розвиток української педагогічної науки є досить вагомим. Її перу належить близько 400 наукових і науково-методичних праць.

Автора букварів та читанок для молодших школярів, програм для підготовчих класів з усіх видів навчальної діяльності (навчання читання, письма, математики, роботи з дитячою книжкою, ручної праці; ознайомлення з навколишнім світом, фізичне та естетичне виховання).

СМОЛЕНСЬКИЙ ЛЕОНІД (1844–1905) – педагог, учитель історії (серед його вихованців Т. Зінківський, Є. Чикаленко та ін.) і громадський діяч, визначний промисловець. Майже все життя прожив в Одесі. Був знайомим та підтримував ідеї М. Драгоманова. Один із керівників Української Одеської Громади.

СОКОЛЯНСЬКИЙ ІВАН ПАНАСОВИЧ (1889–1960) – професор, український вчений-педагог, педолог, фахівець із проблем спеціальної педагогіки, організатор освіти й науки, один із організаторів науково-дослідних інститутів педагогіки і дефектології в УРСР, представник Харківської школи педології, директор Загорської спеціальної школи-інтернату для сліпоглухонімих дітей, засновник оригінальної методики навчання сліпоглухонімих та конструкції читальної машини для сліпих, автор праць із сурдопедагогіки й тифлопедагогіки, лауреат Державної премії СРСР з науки і техніки (1980, посмертно).

СПИНУЛ МИКОЛА (1867–1928) – буковинський політичний і педагогічний діяч; народний учитель й інспектор народних шкіл у повіті Василківці; посол до австрійського парламенту (1907–1918) і буковинського сейму (1911–1918) від національно-демократичної партії, активний учасник перебрання української влади на Буковині (листопад 1918 року). Статті на педагогічні теми в «Буковині». Консул ЗУНР у Відні 1919 року, де й залишився до смерті.

СОКРАТ – один із видатних педагогів періоду Античності був Сократ, який жив у 5–4 столітті до нашої ери в Афінах (Греція). Сократ відомий своїм методом запитань, який він використовував для спонукання учнів до критичного мислення і саморозуміння. Він вважав, що істинне знання не може бути передане від учителя до учня, але учень може досягти його шляхом самопізнання. Його метод полягав у тому, щоб задавати запитання, спрямовані на розкриття сутності понять і ідей. Він діалогічно розмовляв зі своїми учнями, заохочуючи їх розглядати й аналізувати свої власні погляди та переконання.

Сократівський метод навчання відрізнявся від традиційного викладання, оскільки він не передавав знання односторонньо, а стимулював учнів досліджувати, розмірковувати і приходити до висновків самостійно. Цей метод вимагав активної участі учнів, розвивав їхні здібності до логічного мислення і аргументації. Сократ був переконаний, що головною метою навчання є розвиток моральних якостей та мудрості учнів. Він вважав, що основою моральності є пізнання, адже людина, яка знає, що є правдивим, буде діяти мудро. Його цінності включали справедливість, милосердя, здоровий глузд і самовдосконалення. Сократівський метод навчання став основою для багатьох педагогічних підходів, які розвинулися у подальших століттях. Він залишив значний слід у філософії і освіті, наголошуючи на важливості критичного мислення, дослідницького підходу та самопізнання у навчанні.

Сократ був відомий своїми філософськими діалогами, які проводив зі своїми учнями на публічних місцях, таких, як агора (громадський майдан) або гімназії. Він вважав, що істинне знання має бути засноване на розумінні сутності понять, а не просто на запам'ятовуванні фактів. Центральним методом були постановка запитань, відповіді на які допомагали учням розкрити свої власні уявлення та переконання. Часто Сократ використовував метод «еленх», що передбачав серію запитань, спрямованих на розкриття протиріччя або недосконалостей у думках і уявленнях учня. Він спонукав своїх учнів аргументувати свої думки та відстоювати свої позиції, при цьому провокуючи їх до дослідження власних переконань і переосмислення.

Метод Сократа часто викликав опозицію та неприйняття серед сучасників, оскільки підривав традиційні авторитети та суспільні установлення. Він відмовлявся приймати гонорари за свої уроки та не мав офіційних учнів, але його вплив на молодих людей та майбутніх мислителів, таких, як Платон, був значним. Педагогіка Сократа відіграла важливу роль у формуванні філософської та педагогічної традицій, а його методи досі використовують у сучасній освіті для розвитку критичного мислення, самостійності та саморефлексії учнів.

СТЕШЕНКО ІВАН МАТВІЙОВИЧ (1873–1918) – український громадський, політичний і освітній діяч, письменник, перекладач, літературознавець, педагог. Після завершення навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету святого Володимира викладав у Фундуклеївській жіночій гімназії в Києві, чоловічій гімназії Слуцька на Волині, комерційній школі, Фребелівському інституті,

музично-драматичній школі М. В. Лисенка в Києві. Засновник Українського наукового товариства (1908), організатор установчих зборів Київської «Просвіти» (1906), співвидавець українських сатирично-гумористичних журналів «Шершень», «Гедзь», редактор журналу «Сяйво» (1913–1914). Автор статей із мовного й національного питань, праць про творчість І. Котляревського, Т. Шевченка, О. Стороженка, збірок поезій «Хуторні сонети», «Степові мотиви», прозових і драматичних творів, перекладів творів Овідія, О. Пушкіна, Ф. Шіллера, Д. Байрона. У 1917 році – голова Товариства розповсюдження шкільної освіти в Україні, один із організаторів Центральної Ради, очільник Генерального секретарства освіти, завдяки якому розпочалася українізація шкіл, відкрито Український народний університет, Педагогічну академію та Академію мистецтв.

СУХОМЛИНСЬКИЙ ВАСИЛЬ (1918–1970) – видатний український педагог-гуманіст, Герой Соціалістичної Праці, член-кореспондент АПН СРСР, кандидат педагогічних наук, директор школи, вчитель, дитячий письменник. В. О. Сухомлинський з 1948 року й до кінця життя – директор середньої школи в с. Павлиш на Кіровоградщині, де 22 роки проводив тривалий педагогічний експеримент, у результаті якого створив оригінальну систему виховання дітей. В. О. Сухомлинський увійшов в історію української педагогіки як педагог-гуманіст, творець педагогічної системи, в центрі якої перебуває дитина як унікальна особистість. В. О. Сухомлинський вбачав мету виховання у розвитку творчих сил і здібностей особистості в умовах колективу й на основі етико-естетичних цінностей, інтересів і потреб, спрямованих на творчу працю і саморозвиток. З позицій гуманізму, загальнолюдських цінностей, витоки яких лежать в українській духовності, її моральних імперативах та культурах, педагог розглянув виховання особистості як пізнання, духовність, працю. В. О. Сухомлинський включив українську народну педагогіку в систему різнобічних педагогічних впливів, вважав її основою формування особистості. Великого значення надавав прищепленню любові до рідного слова. На цій основі створив власні оригінальні форми й методи організації навчання та виховання дітей у школі та в позакласній і позаурочній роботі. 1955 р. В. О. Сухомлинський захищає кандидатську дисертацію на тему «Директор школи – керівник навчально-виховної роботи».

Різномплановий творчий доробок В. О. Сухомлинського складає 48 книг, 500 наукових статей, більше як 1500 оповідань і казок для дітей. На початок XXI століття вийшло 65 творів В. О. Сухомлинського тиражем близько 15 млн.

примірників. Вони перекладені на 59 мов народів світу. Найбільш відомі книги В. О. Сухомлинського: «Серце віддаю дітям» (видана на 32 мовах світу, має 55 видань); «Народження громадянина»; «Павлиська середня школа»; «Як виховати справжню людину»; «Сто порад вчителю»; «Розмова з молодим директором школи»; «Книга про любов» та інші. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського глибоко вивчається в багатьох країнах світу.

Т

ТАНЧАКІВСЬКИЙ ЙОСИП (1857–1929) – галицький педагог, учитель і управитель народної школи ім М. Шашкевича у Львові; організатор фахового шкільництва «Рідної Школи»; автор шкільних підручників.

ТЕРАКОЯ (японська «храмова школа») – це громадські чи приватні початкові школи для дітей заможних городян та селян у Японії XVII–XIX століть, у період Едо. Теракоя виникали по всій країні в селах та містах, без допомоги офіційної влади і за підрахунками їх були більше ніж 10 тис. Зазвичай вони засновувалися при буддійських монастирях і головою цих шкіл були буддійські монахи, або синтоїстські священики, лікарі чи самураї. Саме вони забезпечували елементарну грамотність в широких масштабах. У таких школах для простолюдинів надавали найпростішу початкову освіту. Селяни, торговці і городяни освоювали в теракоя ази читання, письма та арифметики, які були необхідними для них у повсякденному житті. Не буде перебільшенням, якщо сказати, що теракоя зіграли головну роль поширенні грамотності країни в епоху Токугава. Школи отримали назву теракоя не випадково. Адже ще в період Камакура буддійські монастирі (тера) стали своєрідними центрами навчання духовенства та мирян. Ченці на той час були носіями грамотності, до них йшли, коли потрібно було скласти якийсь документ, отримати медичну допомогу і навіть дізнатися про свою долю.

З кінця періоду Муроматі (1338–1573) самураї перестали навчатися при монастирях, і як учні з-поміж мирян там залишилися лише діти простолюдинів. Таке становище зберігалось до початку XVII ст. В епоху Токугава теракоя стали суто світськими школами, які не мали безпосередніх зв'язків із храмами. Початковий зміст назви втратився, але збереглася форма навчання. Назва теракоя стало використовуватися для позначення початкових шкіл взагалі. Існувало кілька видів шкільних закладів, об'єднаних назвою теракоя (або тенараїсі), які відрізнялися один від одного за різними

параметрами. Наприклад, програма навчання залежала від соціального статусу учнів. Строкатим був і соціальний склад вчителів у цих школах. У теракоя працювало приблизно 17 тис. вчителів. Багато з них були самураями, ронінами, буддійськими та синтоїстськими ченцями, каліграфами, лікарями, простолюдинами, причому для деяких з них вчительство не було основною роботою. Пізніше у містах, передусім в Едо, з'явилися вчителі, у яких викладання стало основним видом діяльності. Здебільшого, це були вихідці із самурайського середовища, що було цілком закономірно, адже самураї становили більшу частину населення Едо. Професійні вчителі селилися у тих районах, де жили самураї, і навчали переважно дітей із самурайських сімей. Але серед їхніх учнів можна було бачити і дітей городян, оскільки не було заборони на таке сумісне навчання; іноді учнями були й дорослі люди. Також серед учителів було чимало жінок.

Теракоя відрізнялися один від одного за своїм матеріальним становищем – були благополучні школи, але були і дуже бідні. Школи існували за рахунок добровільних пожертв, регулярної платні вчитель не отримував. Оплата праці вчителя залежала від багатьох чинників, зокрема кількості учнів. У школі навчалося 30-60 дітей. Вчитель був один, йому допомагали члени його сім'ї та хтось із старших учнів. Програма навчання простолюдинів не була так суворо регламентована, як у самураїв. Навчання в теракоя починалося з навчання дітей складової абетки, написання імен, географічних назв, назв найбільш уживаних предметів. Наступним кроком було вивчення ієрогліфіки за китайськими книгами; тут вникати у зміст текстів не потрібно було, бо зазвичай їх заучували напам'ять. Вміння читати японською досягалося у процесі навчання ієрогліфічного листа. У деяких школах до основних предметів додавалися інші дисципліни, які давали професійні навички; іноді вивчали камбун, історію, географію. З проникненням у країну західних знань у теракоя з'являлися нові предмети.

У всіх видах шкіл в епоху Токугава велика увага приділялася етичному вихованню, основною частиною якого була конфуціанська мораль. Заохочувалися: охайність, акуратність, старанність, гарна поведінка; разом з тим дітей привчали до шанобливого ставлення до батьків та вчителів. Дитину змалку виховували в атмосфері шанування старших. Дотримання цього принципу було обов'язковим у всіх соціальних верствах суспільства, що дозволяло зберігати суспільний спокій та порядок.

ТЕРЛЕЦЬКИЙ ОМЕЛЯН АНТОНОВИЧ (02.12.1873–13.02.1958) – український галицький педагог, історик, журналіст, диригент, громадський діяч, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (1921). Член Головної Управи «Рідної Шоли» (1923–1924 і 1926–1927 її голова) та Учительської Громади (голова 1923–1924 і 1926–1928), активний член головного Відділу товариства «Просвіта. За Першої світової війни у таборах українських полонених у Німеччині був співробітником Союзу Визволення України. За радянської влади Терлецький працював науковим співробітником у філії Інституту української історії АН УРСР (1948–1952) і в університеті ім. Франка. Омелян Терлецький – автор наукових і науково-популярних праць, які друкували в часописі «Літопис Червоної Калини», «ЗНТШ» і окремо; головніші з них: «Політичні події на Галицькій Русі в 1340» (1896), «Козаки на Білій Русі 1654–1656» (1897), «Історія української громади в Раштаті 1915–1918» (1919), «Історія української державности» (2 тт., 1923–1924), «Україна заборолом культури і цивілізації перед степовиками» (1930), «Гетьманська Україна й Запорізька Січ» (1935) та ін.

ТЕСЛЕНКО ІВАН ФЕДОРОВИЧ (26.01.1908–22.12.1994) – український учитель, педагог, учений-методист, перший доктор педагогічних наук в Україні у галузі методики навчання математики, викладач математики Харківського педагогічного інституту, завідувач кафедри математики та декан фізико-математичного факультету Львівського педінституту, керівник відділу методики математики Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. Розробив власну класифікацію навчального використання наочних посібників із геометрії, створив низку геометричних приладів. Автор підручників і навчальних посібників для школярів, студентів-педагогів, учителів середньої школи та численних статей. Опублікував понад 300 праць. У його доробку: посібник «Геометрія» для 5 класу (1968), підручник «Геометрія» для 8 класу (1961); посібники для студентів-педагогів фізико-математичних факультетів – «Елементи сферичної геометрії» (1955), «Алгебраїчний метод розв’язування конструктивних задач» (1957), «Метод інверсії» (1976); посібники для вчителів – «Зміст і основні ідеї нової програми з математики для восьмирічної школи» (1969), «Методика викладання математики в 4–5 класах. Геометрія» (1974), «Основи інформатики та обчислювальної техніки» для вчителів 9 класів (1985) та ін.

ТЕХНОЛОГІЯ – прийшло в педагогіку з виробництва, у якому визначається як сукупність методів оброблення, виготовлення, зміни стану, властивостей, форми сировини, матеріалу чи напівфабрикату, що здійснюються у процесі виробництва продукції. Застосування системи запропонованих наукою засобів, способів і алгоритмів у виробничому процесі забезпечує наперед визначені результати діяльності, гарантує отримання продукції заданої кількості і якості. Технології досягнення одного й того ж результату можуть змінюватись, удосконалюватись за рахунок поновлення чи вдосконалення методів. Термін «технологія» у педагогіку ввів А. Макаренко, який вважав, що справжній розвиток педагогічної науки пов'язаний із її здатністю «проектувати особистість», тобто чітко передбачати ті її якості і властивості, які мають сформуватися у процесі виховання. Визначеність цілей дає можливість перейти до чіткої технології виховання. Під цілями виховання А. Макаренко розумів програму людської особистості, програму людського характеру. Він вважав, що педагоги повинні мати таку програму, до якої необхідно прагнути.

ТЕХНОЛОГІЇ ВИХОВАННЯ – це обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, їх етапність, націленість на вирішення конкретного виховного завдання. Виходячи з того, що кожне завдання має адекватну технологію виховання, зміна завдання веде до зміни технології. Педагогічна технологія, як і будь-яка інша, є концентрованим виразом досягнутого рівня діяльності («колективної майстерності»), що виникає на основі індивідуальної майстерності. У цьому контексті можна стверджувати, що технологія виховання, як і методика виховної роботи, є звужуючою ланкою, між теорією педагогіки, педагогічними системами і педагогічною практикою, виховною роботою вчителя, його мистецтвом. Її призначення бачиться у наданні вчителю конкретних знань і вмінь, які потрібні для успішної виховної роботи з класом, продуктивної взаємодії з батьками, усіма причетними до виховання дітей.

ТИСОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ (1851–1919) – галицький педагог, учитель Академічної гімназії у Львові (1878–1884), згодом директор гімназії в Самбурі; співробітник «Діла» і редактор «Зорі» (1890–1891).

ТИХИЙ ОЛЕКСІЙ (1927–1984) – мовознавець і учитель родом із Донеччини, закінчив філософський факультет Московського Університету. За протест проти придушення угорського повстання 1956 року, засуджений

Донецьким судом у 1957 року на 7 років таборів і 5 років позбавлення громадських прав. Звільнений із мордовських таборів у 1964 р., не міг дістати роботу за фахом, працював вантажником, слюсарем, пожежником. У 1976 р. став членом української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод. Заарештований удруге в лютому 1977 р. і засуджений 30 червня на 10 років таборів і 5 років заслання. Автор самовидавних праць «Мова народу – народ», «Роздуми про українську мову і культуру в Донецькій області», «Думки про рідний Донецький край», що стали побіч участі у Гельсінській групі, причиною обвинувачення в «антисовєтській пропаганді». Готував словник слів – покручів в українській мові.

ТИШИНСЬКА ЄВСТАХІЯ (1872–1944) – галицька громадська діячка, за фахом учителька. У 1920–1930-их рр. спів засновниця і перша голова Товариства домашніх помічниць і робітниць «Будучність» у Львові; діяльна в жіночій секції Католицької Акції (голова).

«ТІ, ЩО ГРЕБЛЮ РВУТЬ» – перший курінь старших пластунок і сеньйорок, створений у Львові 1927 р. для виховної праці в юнацтві, пізніше і в оновлені пласту (в таборах на Соколі, в Космачі-Брустурах). 1945 р. курінь приєднався до відновлення Пласту на еміграції, забезпечивши кадри керівниць і виховниць (Школа Булавних); 1950 року поширив свою діяльність на акцію допомоги українській науці й культурі.

ТОВАРИСТВО ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ – засноване українським учительством у березні 1917 р. в Києві з метою організації українського шкільництва. На чолі Товариства була Рада Товариства, його перший голова І. Стешенко. ТШО організувало перший всеукраїнський з'їзд учителів, першу українську гімназію у Києві, створено низку практичних курсів українознавства для учителів, опрацьовано план так званої єдиної школи, видало шкільні підручники, допомагало в створенні української термінології на організації Генерального Секретаріату Української Центральної Ради, який очолив І. Стешенко. Вдруге ТШО відіграло важливу роль у другій половині 1919 році під час окупації України Добровольчою Армією, коли воно взяло на себе керівництво всім (тоді приватним) шкільництвом, оборону його перед владою і матеріальне забезпечення.

ТОРОНСЬКИЙ ОЛЕКСІЙ (1838–1899) – галицький педагог і громадський діяч, греко-католицький священник, катехист у гімназіях, автор підручників для навчання літератури і релігії у середніх школах; автор повісті з життя лешків «Ганця» (1862), здійснив ряд перекладу з польської і німецької мов.

ТРЕГУБОВ ЄЛИСЕЙ (1849–1920) – громадський, культурний та педагогічний діяч (учитель Колегій П. Галагана в Києві, пізніше інспектор інституту для дівчат у Керчі), член Київської Старої громади; співробітник журналу «КСт.» з 1918 року брав участь у роботі УАН.

ТУЛОВ МИХАЙЛО (1814–1882) – педагог і письменник; по закінченні Київського університету професора Ніженського ліцею, директор Немірівської гімназії, помічник куратора Київської шкільної округи; співробітник журналу «Основа» (псевдонім «Лінейкін»). Праці на мовні та педагогічні теми. Тулов автор шкільних підручників і напівбелетристичного нарису «Гимназическая переписка».

ТУТКОВСЬКИЙ ПАВЛО (1858–1930) – визначний український природознавець і педагог, один із основоположників геології й географії України, член Української (з 1919) і Білоруської (з 1928) Академії наук та НТШ (з 1923). 1881 року закінчив Київський університет, 1884–1895 рр. консерватор мінералогічного та геологічного кабінетів цього університету; 1896–1904 рр. викладач у середніх школах Києва, 1904–1913 рр. інспектор та директор народних шкіл на Волині; 1913 р. – приват-доцент, з 1914 року професор Київського Університету. Тутковський брав активну участь у підготовчих працях до створення УАН; один із перших її членів з 1919 р. голова фізико-математичного відділу, з 1924 р. керівник науково-дослідної кафедри геології УАН (згодом Інституту Геологічних Наук) і один із організаторів її геологічного музею, голова Комісії з вивчення природних багатств України. Автор понад 300 наукових праць із геології, географії, мінералогії, ґрунтознавства, гідрології тощо. Монографічні праці присвячені Волині і Полісся.

У

УГРИН-БЕЗГРІШНИЙ МИКОЛА (1883–1960) – галицький педагог, письменник і журналіст родом із Перемишлиць. Учитель гімназії в

Рогатині (1911-1944), редактор газети «Бджола» (1903), «Будучність» (1909 і 1923-1924) та ін.; у 1914-1918 рр. співробітник органів Пресової Квартури УСС. Збірник поезій «Проби» (1905), оповідання «З життя гімназистів» (1907,1928), п'єси «Красний примір неправив» (1903), «Софія» «Галечко» (1924 і 1943), «Лицарі Залізної Остроги» (1938). З 1944 р. був у еміграції в Німеччині, помер у Новому Ульші.

«УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА В ШКОЛІ» – методичний місячник міністерства освіти УССР; виходить із березня 1963 року у Києві на базі двомісячників «Українська мова в школі», «Література в школі» (обидва виходили з 1951 року до перетворення на «Українську мову і літературу в школу»). Журнал призначений для учителів та викладачів української мови й літератури загальноосвітніх шкіл, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів. Головний редактор П. Мисник, із 1970 року – О. Беляєв, із 1974 р. – О. Аврамчук. У всіх матеріалах, вміщених у журналах, крім методичної допомоги у викладанні мови й літератури; основний наголос робиться на ідеологічне виховання.

«УКРАЇНСЬКА ШКОЛА» – педагогічний-науковий журнал, орган товариства Учительська Громада, фактичне продовження журналу «Наша Школа»; виходив у Львові 1925–1939 рр. зі змінною періодичністю і з перервою 1935-1937 рр.; редакторами були: Г. Микитей, Ю. Рудницький, О. Макарушка, Я. Білецький та інші. Журнал обслуговував учителів середніх шкіл; при журналі виходила Бібліотека «Української Школи».

«УЧИТЕЛЬ» – тижневик (1874) і двотижневик (1880), присвячений справам народних шкіл, виходив у Львові 1869–1874 рр. (із додатком для дітей «Ластовка») і 1880 р. видавець і редактор М. Клементинович. В «Учитель», крім статей на економічні і культурно-освітні теми, матеріали з питань сільського господарства тощо.

«УЧИТЕЛЬ» – перший педагогічний тижневик на Закарпатті, виходив в Ужгороді з квітня до грудня 1887; видавець і редактор А. Ріпай. Вийшло 30 номерів.

«УЧИТЕЛЬ» – педагогічно-науковий двотижневик (з 1911 р – місячник), орган Українського Педагогічного товариства (до 1911 р. Руського

Товариства Педагогічного), виходив у Львові з червня 1889 р. до червня 1914 р. (до 1892 р. друкувався етимологічним правописом). Редактори: Т. Грушкевич (1890–1893), І. Копач, В. Щурат, І. Ющишин (1911–1914). З 1905 р. «Учитель» поширив тематику на актуальні педагогічно-виховні проблеми, питання шкільного і домашнього виховання на всіх українських землях і в інших європейських країнах, містив наукові розвідки, хроніку з життя виховних і наукових установ, огляди й рецензії. Визначніші співробітники: М. Грушевський, І. Франко, С. Ковалів, Г. Шерстюк, Я. Чепіга, С. Черкасенко, М. Гертер та ін.

«УЧИТЕЛЬСЬКЕ СЛОВО» – педагогічний журнал, орган Товариства Взаємна Поміч Українського Вчительства, виходив у Львові 1912–1939 рр., спершу місячник, з 1913 р. – двотижневик (із деякими перервами у 1914–1924). При «Учительське слово» виходили педагогічно-методичні журнали: 1923 – «Життя і Школа», з 1927 року – «Шлях навчання і виховання», який 1930 р. відокремився в самостійне видання, з 1930 р. кварталник «Методика й шкільна практика». Редактори: І. Казанівський, Г. Коваль, І. Ліщинський, А. Зелений, А. Домбровольський, І. Ющишин (1930–1939).

УШИНСЬКИЙ КОСТЯНТИН ДМИТРОВИЧ (1824–1871) – педагог, основоположник наукової педагогіки, автор концепції національної освіти. На формування особистості майбутнього вченого великий вплив мала словесність, до якої його долучав тодішній директор І.Ф. Тимковський (майбутній професор і ректор Харківського університету). Костянтин Дмитрович вважав, що педагогіка може стати наукою у повному смислі слова, якщо вона буде тісно пов'язана з життям, виражати потреби суспільства і спиратися на дані наук про людину. Найважливішим джерелом педагогічних знань Ушинський називав педагогічну літературу, яка потрібна як для вчителів, так і для батьків.

Ушинський пропонує такі методи морального виховання дітей: особистий приклад вихователів; наслідування, яке має впливати із почуттів, прагнень і дій, що доступні дитині. Тоді воно стане внутрішнім і відрізнятиметься від зовнішнього мавпування; вправи для вироблення моральних звичок; переконання. Виступав проти моралізаторства, покарання і заохочення. Рекомендує обережно ставитись і по можливості уникати їх. Ушинський відіграв велику роль у розвитку освіти, школи і педагогічної думки українського народу. Його називають Учителем серця. Він розвиває

педагогічну науку і, разом із тим, філософію серця. К.Д. Ушинський хотів показати, яким повинен бути вчитель і вихователь, він створив систему підготовки народних учителів. Ідеї великого педагога актуальні і сьогодні у сучасній педагогіці.

Ф

ФЕДЕЛЕСИ КИРИЛО (1881–1950) – педагогічний і просвітянський діяч, закарпатський греко-католицький священник, засновник і голова антиалкогольного товариства. «Тверезість», посол до карпатоукраїнського сейму 1939 р. 1945 – вивезений на Сибір, де й помер.

да **ФЕЛЬТРЕ ВІТТОРИНО** (1378–1446) – італійський педагог-гуманіст епохи Відродження. Справжнє ім'я – Вітторіно Рамбольдіні. Навчався в Падуанському університеті в одного з перших гуманістів Гаспарена де Бергамо, де пізніше сам викладав. З 1415 року протягом 18 місяців вивчав грецьку мову в школі Гваріно да Верона у Венеції, де сам викладав латину. Через епідемію чуми покинув Венецію й переїхав до Падуї. 1423 року одержав запрошення від правителя Мантуї Джанфранческо I Гонзага стати викладачем для його дітей, того ж року переїхав до Мантуї й заснував школу «Будинок радості». Тут проводилося викладання класичної філології та математики, у вивченні якої застосовувалися наочні посібники й практичні роботи. Значну увагу приділялося фізичному вихованню учнів: діти займалися верховою їздою, гімнастикою, плаванням і фехтуванням.

Навчання ґрунтувалося не на примусі й тілесних покараннях, а на прагненні зацікавити дітей предметами вивчення з урахуванням індивідуальних особливостей учнів. Тілесні покарання допускалися лише за проступки проти моральності. Школа була дуже популярною та відіграла велику роль у пропаганді гуманістичних ідей і вихованні діячів Відродження. До неї приймалися не тільки представники аристократії, але й здібні вихідці з народу, як італійці, так і іноземці. Педагогічних творів не залишив.

Ядром змісту навчання Вітторіно да Фельтре робить класичні мови, вивчення літератури він будує на принципі свідомого засвоєння й самостійної творчості. Педагог прагне давати енциклопедичні знання, тому в програму навчання входять алгебра, астрономія, геометрія, креслення, природна історія та ін. Основу навчання мов у «Будинку радості» складали класичні (латинська і грецька), обов'язковим було читання праць античних мислителів (Вергілія,

Цицерона, Демосфена, Гомера, Демокріта, Платона та Аристотеля), логіка, риторика, арифметика, музика. Вітторіно да Фельтре використовував нові на той час методи навчання: ігрові елементи, наочність, практичні роботи, відмовився від тілесних покарань.

ФЕРЛІЄВИЧ ВАСИЛЬ (1783–1851) – галицький педагог і письменник родом із с. Лішня на Сяниччині, співзасновник музею «Самбірщина», організатор шовківництва; 1944 р. заарештований більшовиками, помер на засланні. Історичні повісті («Княгиня Романова», «За Сян», «Кульчицький – герой Відня», «Дмитро Детько» та ін.), дослідження з історії шкільництва.

ФГОЛЬ ІВАН (1881–1933) – український католицький священник, педагог і галицький церковно-громадський діяч родом із Станіславівщини; гімназійний катехит у Коломиї, Станіславові й Львові, викладач гомілетики в Греко-католицькій Богословській Академії у Львові (з 1929). Автор недільних проповідей для шкільної молоді «Екзорти на неділі і свята шкільного року», ч.1-2 (1928-1929), перевидані «Проповіді для молоді» (Рим, 1981).

ФОР СЕБАСТЬЯН (1858–1942) – французький педагог і громадський діяч. Після закінчення семінарії зацікавився політикою і вступив до соціал-робітничої партії, а у 1888 році приєднався до партії анархістів. У 1904 році створив навчальний заклад «Вулик» («La Ruche») поблизу Райбуїе, яка проіснувала до 1917 року. Школа буда заснована в межах експерименту в галузі лібертарної освіти, де С. Фор на практиці застосував елементи лібертарної педагогіки: науковий метод, спільне навчання, автономію загальну культуру та мистецтво. Значний вплив на формування педагогічних поглядів С. Фора сприяли педагогічні ідеї П. Робена. Обидва педагоги наголошували на необхідності всебічного розвитку дитини. Головними напрямками виховання у С.Фора були фізичне, розумове та моральне. Зазначені напрями реалізовувалися через класні заняття, фізичні вправи на свіжому повітрі, роботу в саду і на городі та інші види діяльності, необхідні для забезпечення функціонування «Вулика». Головною метою розумового виховання, за С. Фором, стало прищеплення любові до знань, прагнення вчитися, отримувати нову інформацію. Вчителі повинні були пробудити в дітях цікавість до навколишнього світу, навчити їх розуміти важливість спостережень, досліджень та описів. Головне завдання педагога полягало у

розкритті скарбу, що знаходиться всередині кожної дитини, та стимулювати її прагнення до найблагодніших цілей.

ФРАНКО ПЕТРО (1890–1941) – педагогі письменник, син Івана Франка, народився в с. Нагуєвичі біля Дрогобича; закінчив Львівську Політехніку; співорганізатор Пласту, з 1914 р. в Легіоні УСС командував сотнею, в УПА 1919 р. організував авіаційний полк. У 1920-их рр. був учителем у Коломиї, 1927–1936 рр. в УРСР працював інженером, з 1939 р. викладав у Львівському Торгівельно-економічному інституті; 1940 обраний депутатом Верховної Ради СРСР. Автор підручника шведської руханки, історії і теорії руханки. Автор: історичних оповідань «Махнівська попівна», «В пролісах Бразилії» та спогадів «Іван Франко зблизька» (1937); кіносценарія за повістю «Борислав сміється» й ін. Із початку радянсько-німецької війни вивезений радянською владою з Галичини. Загинув за невідомих обставин.

ФРАНЦ АГІЙ (народився 1899, с. Веряця, Виноградівський район – помер після 1937) – освітній діяч на Закарпатті, автор першої української фонетичної граматики «Жива мова» і статей на педагогічні теми. «Жива мова» – один із перших шкільних підручників, написаний фонетичним правописом. Відкривається книжка малюнком і віршиком «До школи»: «До школи весело діти йдуть...». Тут же подано завдання до нього: «Читайте красно!», «Що несуть із собою діти до школи?» та ін. Матеріал підручника Франца Агія різноманітний за лексичним наповненням і різноплановий із точки зору граматики: змішані і синтаксис (розпочинається параграфом «Як творимо речення»), і фонетика з графікою (наприклад, «Склади, звук, буква»), і стилістика (напр., «Стилеві та правописні вправи» та ін.), і розвиток зв'язного мовлення («Коли дехто пише листа, адреса» та ін.), і морфологія (із частин мови детально розглянуті іменник та дієслово).

ФРЕБЕЛЬ ФРІДРІХ ВІЛЬГЕЛЬМ (1782–1852) – німецький педагог, теоретик дошкільного виховання, творець нової авторської системи виховання, засновник початкових шкіл за системою Й. Г. Песталоцці, дитячих установ для ігор та занять дітей молодшого віку, організатора дитячих садків і підготовки виховательок для них за своєю методикою роботи. Система виховання Фребеля набула значного поширення в інших країнах, у тому числі в Україні.

ФРЕНЕ СЕЛЕСТЕН (1896–1966) – видатний французький педагог. Народився в м. Гар, що на півдні Франції, в селянській родині. Після закінчення початкової школи у 1914 році навчався в нормальній школі в Ніці. Французькі нормальні школи того часу були навчальними закладами інтернатного типу, в яких діти перебували на повному державному забезпеченні. За змістом діяльності вони були педагогічними училищами, що готували учителів для системи початкової освіти. С. Френе не вдалося закінчити навчання в зазначеному закладі, оскільки почалася Перша світова війна. Після поранення на війні та тривалого лікування С. Френе розпочав педагогічну діяльність у малокомплектній школі містечка Приморські Альпи. У 1923 році за результатами іспиту педагог здобув право викладати у вищій школі, однак продовжив педагогічну діяльність у своїй школі. У 1924 році С. Френе взяв участь у конгресі Міжнародної ліги «Нового виховання» у Швейцарії. Слід підкреслити, що вже в середині 1920-х років його експерименти стали відомі широкій педагогічній громадськості. У 1927 році педагог створив «Кооператив прибічників світської школи», який об'єднав його послідовників, у 1957 році – «Міжнародну федерацію прибічників нової школи». С. Френе відомий як організатор та керівник експериментальних початкових шкіл у Бар-сюр-Лу (1920–1928), Сен-Полі (1928–1934), Вансі (1934–1966), а також як видавник і головний редактор журналів «Вихователь» та «Дитяче мистецтво».

Х

ХАРКЕВИЧ ЕДВАРД (23.02.1855–24.09.1913) – галицький педагог, родом зі Станіславова, заслужений директор Академічної гімназії у Львові (1892–1911) і засновник її філії; голова Українського Педагогічного Товариства (1896–1902); домігся заснування першої приватної української віділової школи для дівчат ім. Т. Шевченка у Львові (1898); дбав про допомогу незаможній молоді.

ХАРЦІЄВ ВАСИЛЬ (1865–1937) – мовознавець і теоретик літератури, родом із Катеринослава й Єлисаветграда (Кіровограда), з 1929 р. у Єлисаветградському Педагогічному Інституті. Публікував статті з мовознавства, теорії літератури та методики викладання мов; головною його заслугою була публікація з не цілком упорядкованих рукописів праць О. Потебні (учнем якого був Харцієв), не виданих за його життя, зокрема

третього тому «Из записок по русской грамматике» популяризація поглядів Потебені. Огляд життя і творчості В. Харцієва подає В. Чернецький («Мовознавство», 1968, ч. 3).

ХРАПЛИВА ЛЕСЯ (1927–?) – письменниця, пластова діячка і педагог в еміграції; 1953–1970 рр. редактор пластового журналу «Гатуйсь», співробітник дитячих та жіночих журналів. Оповідання й казки для дітей: «Вітер з України» (1959), «Козак невмирака» (1961), «Ростикова казка» (1962); повість «Воля» (1959); сценічні картини для дитячого театру «Антипкові пригоди» (на день св. Миколая, 1965); декламатор для дітей «На весь Божий рік» (1964) та інші.

ХРОНОВИЧ ВОЛОДИМИР (1889–1973) – галицький письменник і педагог родом із Бродів. Друкуватися почав 1911; збірник оповідань: «Пригоди Лиса Панаса та його дружини Мотрі» (1922), «Іванків день» (1934), «Мамусине серце» (1961), «З далеких літ» (1965).

Ц

ЦВЕЛИХ ТАМАРА ІВАНІВНА (1910–2010) – українська педагогиня, фахівчиня з методики дошкільного виховання, засновниця наукової школи естетичного виховання. Тамара Іванівна Цвєлих народилася 24 квітня 1910 р. в м. Кременчуці; походила з козацької родини. Навчалася майбутня педагогиня в Харківському, потім у Київському державному університеті ім. Тараса Шевченка. У 1937 р., закінчивши університет, відбула встановлений іспитовий стаж педагогічної роботи в школі і була удостоєна звання учителя середньої школи. Свій педагогічний шлях розпочала з учительовання в Пирогівській школі на Київщині, потім деякий час виконувала обов'язки співробітниці з художнього виховання Київського обласного інституту вдосконалення вчителів. Під час Другої світової війни Т. Цвєлих була змушена евакуюватися в Курськ. Після війни повернулася в Україну і у 1949 р. успішно захистила дисертацію на тему: «Комсомольська підпільна організація «Молода гвардія» і її значення для виховання радянської молоді» у спеціалізованій ученій раді Київського державного університету ім. Тараса Шевченка та здобула науковий ступінь кандидата педагогічних наук.

У 1951–1956 рр. Т. Цвєлих була головним редактором журналу «Дошкільне виховання» (м. Київ), у якому розкривалися важливі теоретичні і

практичні питання дошкільного виховання. Вона також мала велике навантаження в Київському педагогічному інституті ім. О. М. Горького (нині Національний педагогічний університет України імені М.П. Драгоманова) як декан педагогічного факультету й куратор групи. У інституті вона працювала разом із такими відомими українськими педагогами і психологами, як Григорій Боришполець, Микола Даденков, Григорій Костюк, Дмитро Ніколенко та ін. З 1956 р. Т. Цвелих – наукова співробітниця Науково-дослідного інституту педагогіки (НДІП) Української РСР. Під її керівництвом відділ морально-естетичного виховання НДІП розробив в 1964 р. «Орієнтовну програму з естетичного виховання учнів загальноосвітньої школи». Вона керувала авторською групою з розробки Програми морального виховання учнів різних вікових груп. Тамара Іванівна завжди мріяла про автономію естетичного підрозділу в Інституті педагогіки і її мрія збулася в 1970 р.

Тамара Іванівна була представницею національної інтелігенції, яка зазнала безповоротних втрат у роки політичних репресій в СРСР: її чоловік Анатоль Костенко (1908–1997), відомий літературознавець, провів у концтаборах і засланні сімнадцять років. Т. Цвелих мала безліч захоплень: педагогіка і психологія, література, образотворче мистецтво, природа. Вона постійно самовдосконалювалась, була людиною неординарною, володіла неперевершеним умінням зацікавити науковою творчістю. Як талановитий наставник, Т. Цвелих підготувала близько чотирьох десятків кандидатів наук. Учні та друзі згадують її як людину привітну і доброзичливу, спілкування з якою заряджало доброю енергетикою.

«ЦВІРКУН» – шкільний журнал, редагований і видаваний учнями семінарії оо. Василіан у Бразилії; виходить неперіодично з 1945 (до кінця 1983 – 173 випуски). Містить інформацію з життя учнів, репортації, статті на виховні теми, оповідання, вірші та ін.; редакція і адміністрація знаходилися у Курітібі.

ЦЕГЕЛЬСЬКА ОЛЕНА (1887–1971) – педагог, дитяча письменниця і громадська діячка родом із Сокольщини. До 1939 р. учителювала в с. Закомар’ї на Золочівщині; з 1940-их роках в еміграції в Німеччині, де й померла. Друкувалася в дитячих журналах «Дзвінок», «Світ Дитини», «Малі Друзі», згодом у «Веселці». Окремо вийшли збірки оповідання і повістей: «Байки і казки» (1924), «Ганнуся йде до міста» (1930), «Слідами босих ніжок» (1934), «Хліб наш насущий» і «Велика Мовчанка» (1935). Твори для юнацтва:

трилогія «Петрусєва повість» (1950), «Толіна гір» (1952), «Весняні бурі» (1967), «На провесні» (1969).

ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ РОМАН (1882–1956) – фізик і педагог родом із Кам’янки Струмілової, член НТШ (його секретар 1926–1936). Учитель середніх шкіл у Тернополі, в Чернівцях, у Львові, професор фізики у Львівському Державному Педагогічному (1937–1939), згодом завідувач кафедру і доцент Львівського Педагогічного Інституту і Львівського Державного Університету (1939–1956 рр. з перервами). Праці з фізики, шкільні підручники з математики і хімії, популярно-наукових статей.

ЦЕГЛИНСЬКИЙ ГРИГОРІЙ (1855–1912) – громадський діяч, педагог і письменник, родом із Калуша. По закінченні Віденського Університету учитель Академії гімназії у Львові, одночасно редактор «Зорі» (1887–1888) й організатор театру «Руська Бєсїда». З 1888 року директор Перемиської Державної гімназії (до 1895 р. паралельний український клас у польській гімназії) і культурно-освітній, економічний і політичний діяч. З 1907 р. посол до австрійського парламенту у Відні (член Президії Українського Парламентського Клубу), там і помер. Твори: «Тато на заручинах», «Соколики» (1884), «Шляхта кодачкова» (1886) та інші; драми дидактичного характеру: «Ворожбий» і «Кара совісти» (1895), оповідання, вірші, статті про М. Шашкевича, Т. Шевченка, Ю. Федьковича.

ЦЕГЛИНСЬКИЙ РОМАН (1859–1914) – галицький педагог і освітній діяч, класичний філолог, учитель Академічної гімназії у Львові (з 1887) і директор української гімназії в Тернополі (з 1912); шкільні підручники латинської і грецької мов.

ЦЕЛЕВИЧ ЮЛІАН (1843–1892) – галицький педагог і історик родом із с. Павелча на Станіславщині; учитель Академічної гімназії у Львові (з 1876), перший голова НТШ, почесний член товариства «Просвіта». Розвідки і статті з історії Галичини, серед них: «Історія Скиту Манявського» (1886), «Про Олексу Довбущука», з історії Львова, про галицьке шкільництво й ін.; шкільні підручники, оповідання («Всюди добре, дома найліпше»).

Ч

ЧАВДАРОВ САВА ХРИСТОФОРОВИЧ (09.08.1892–20.09.1962) – український вчений, педагог, дидакт, методист початкової та середньої освіти, заслужений діяч науки УРСР, учитель української мови у школах Київщини, викладач педагогіки, історії педагогіки, методики української мови ВНЗ Києва, професор і завідувач кафедри педагогіки Київського університету, директор Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП). Праці Чавдарова присвячені питанням навчально-виховної роботи у радянській школі, світогляду учнів, історії педагогічної думки, методиці навчання української мови. Чавдаров автор підручників української мови для 1–4 класів.

ЧАЙКІВСЬКИЙ ЙОСИП (1876–1938), галицький педагог і культурно-освітній діяч, учитель гімназії (з 1907), організатор і довголітній управитель учительської семінарії «Рідна Школа» в Коломиї (1908–1926); автор популярної тритомової «Всесвітньої історії».

ЧАМАТА ПАВЛО РОМАНОВИЧ (28.07.1898–14.08.1969) – український вчений-психолог і педагог, зробив вагомий внесок у дослідження проблеми розвитку свідомості й самосвідомості особистості, організатор педагогічної освіти і психологічної науки в Україні. Після закінчення навчання на факультеті соціального виховання Київського інституту народної освіти у 1930 р. учителював, був директором школи. Пізніше почав працювати на посаді старшого наукового співробітника в Українському науково-дослідному інституті педагогіки. З 1937 р. за сумісництвом став доцентом кафедри психології в Київському педагогічному інституті імені О. М. Горького, а пізніше був проректором із наукової роботи цього інституту. У 1943–1945 рр. очолював Український науково-дослідний інститут педагогіки, у 1946–1951 рр. працював директором Київського педагогічного інституту імені О. М. Горького, а з січня 1951 р. до березня 1966 р. – заступником директора з наукової частини Науково-дослідного інституту психології УРСР.

П. Р. Чамата – автор монографій, підручників для педагогічних училищ та вищих навчальних закладів, праць з історії психології, проблем викладання логіки й психології в середній школі, з питань взаємозв'язку розвитку самосвідомості дитини та її мовної діяльності. Учений керував аспірантами, заснував в Україні наукову школу з проблем самосвідомості. Автор

монографій, підручників для педагогічних училищ та вищих навчальних закладів, праць з історії психології, проблем викладання логіки й психології в середній школі, з питань взаємозв'язку розвитку самосвідомості дитини та її мовної діяльності. Учений керував аспірантами, заснував в Україні наукову школу з проблем самосвідомості.

ЧЕПІГА ЯКІВ ФЕОФАНОВИЧ (ЗЕЛЕНКЕВИЧ) (12.05.1875–22.08.1938) – відомий український педагог, психолог, методист, громадський діяч, учитель, автор «Проекту української школи» (1913), один із активних учасників руху за створення національної школи в Україні, один із розробників основних документів про школу та організацію освіти в Україні, проректор і професор Вищого інституту народної освіти в Києві (ВІНО), один із організаторів Педологічного інституту в Києві, керівник секції методики й дидактики кафедри педології при Харківському інституті народної освіти, науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП), член Державного науково-методичного комітету Наркомосу УРСР, автор наукових праць із проблем освіти й виховання, зокрема педологічного спрямування, творець підручників для української початкової школи (букварі, читанки, задачки та методичні поради до них), методичних посібників для вчителів тощо.

ЧЕРНЯВСЬКИЙ АРСЕН (1889–1944) – педагогічний і культурний діяч в еміграції в Чехо-Словаччині і на Закарпатті; підполковник Армії УНР; доцент Української Господарської Академії, з 1939 року – православний священник.

Ш

ШАРЕЛЬМАН ГЕНРІХ (01.12.1871–08.08.1940) – німецький педагог-реформатор, один із представників педагогіки особистості. Різко критикував сучасну йому школу за жорстку регламентацію діяльності вчителя й учнів, за схоластичність навчання і прагнув оновити її на основі педагогічних принципів Й. Г. Песталоцці. На думку Шарельмана, школа мала бути трудовим співтовариством дітей, які під керівництвом учителя прагнуть досягти самостійно поставленої мети. Головне завдання школи вбачав у піклуванні про вільний духовний розвиток дітей, про вироблення в них радісного світосприймання. Великого значення надавав засобам художнього

виховання. Автор праць – «У лабораторії народного вчителя» (1916), «Трудова школа» (1921), «Методика і техніка розповіді на уроках» (1926) та ін.

ШЕРСТЮК ГРИГОРІЙ ПИЛИПОВИЧ (14.11.1882–24.10.1911) – педагог, громадський діяч, засновник видавництва «Український учитель» та першого українського педагогічного журналу «Світло», журналіст, публіцист, співробітник часописів «Полтавщина», «Рідний край», «Рада». Він долучився до роботи київського товариства «Просвіта» (1908 р.). Наскрізна тема більшості його статей – обґрунтування потреби створення національної української школи і заради цього самовідданої та наполегливої праці, передусім, освітян. Автор навчальних підручників, статей із питань розвитку освіти, громадського та культурного життя України, творів для дітей. Найвідоміші праці: «Коротка українська граматики для школи. Частина перша і друга», «Борис Грінченко і українська школа», «Видання Подільської «Просвіти»», ««Просвіти» у 1907 році», «Земства і українська справа», «Наслідки безправности», «Учительські курси», «Світло: літературний ілюстрований збірник для дітей», «Соловейко. Одуд», переклади казок братів Грімм та інші.

ШКІЛЬНИЦТВО ПОЧАТКОВЕ – початкові школи, загальноосвітні навчально-виховні заклади для дітей молодшого віку, в яких вони вчать читати й писати і здобувають елементарні відомості з історії, географії, природознавства, арифметики, співу тощо.

«ШКОЛА» – двотижневий додаток до «Письма до Громади», газета для учителів і для домашнього виховання (Львів, 1865 року); редактор С. Шехович. Вийшло 7 випусків.

ШКОЛА ХАРКІВСЬКА МАЛЮВАЛЬНА – спочатку приватна мистецька школа ім. Раєвської-Іванової, заснована 1869 р. у Харкові, 1896 р. перетворена на Міську Школу Малювання; 1912 р. реорганізована на середню Художню Школу з правом по її закінченні вдосконалюватися в Академії мистецтв. У Харківській Малювальній Школі викладали і її підтримували П. Левченко, С. Васильківський, І. Репін, М. Федоров та ін. 1921 р. на базі Художньої Школи створено вищий мистецький заклад – Харківський Художній Технікум образотворчого мистецтва, переіменований 1927-1928 рр.

на Харківський Художній Інститут із художньою професійною школою при ньому.

ШКОЛИ ЛАНКАСТЕРСЬКІ (школи взаємного навчання), початкові дешеві школи, перенесені на початок XIX ст. до Англії з Індії, в яких старші й кращі школярі вели шкільні заняття у групах за інструкціями вчителя (1–2 на кількасот учнів). На Україну досвід Ланкастерських шкіл привезено з Франції генералом М. Раєвським і декабристом М. Орловим, який цю систему ґрунтовно переробив і відкрив велику військову сирітську школу в Києві (1818). Інші Ланкастерські школи на Україні: в Городищі (Черкаського повіту за ініціативою Воронцова), в с. Бабаях на Харківщині (1832) та ряд Ланкастерських шкіл не виправдали себе і незабаром занепали.

ШКОЛИ НАРОДНІ – (нижчі початкові школи), загальноосвітні школи, доступні для дітей широких народних мас; деякі народні школи є підготовчими до середніх шкіл, інші не дають цих прав. На українських землях у Російській Імперії народні школи за статутом із 1786 р. мали назви: малі школи з 2-річним і головні з 4-річними курсом навчання. До народних шкіл належали початкові школи різних відомств – міністерські, церковно-парафіянські, приватні, недільні, а за статутом з 1864 і 1874 рр. – і земські. Навчання в них тривало переважно 3 роки, а в міністерських двокласових – 5 років.

На українських землях під Австрією до народних шкіл можна зарахувати після шкільної реформи 1775-1783 роки: нормальні, головні, тривіальні й парафіяльні школи. У 1860-их рр. всі ці школи були реорганізовані на народні школи. Лише в Галичині й на Буковині мовою навчання була українська, на Наддніпрянщині – російська, на Закарпатті – переважно угорська. Народні школи на українських землях під Польщею дістали 1921 р. такий самий устрій, як і в усій Польщі, згодом на підставі закону з 11.03.1932. Натомість рівень народних шкіл на Буковині під румунською окупацією значно знизився через брак кваліфікованих учителів і примусове навчання чужого для українських дітей румунською мовою. У народних школах вивчали такі предмети, як: релігія, читання і писання, підстави математики, спів, рисунки, ручна праця, гімнастика, а у вищих класах – географія, природознавство, історія і література, іноді вчили й іноземні мови.

ШКОЛИ НЕДІЛЬНІ – загальноосвітні початкові школи для підлітків і дорослих, які не могли відвідувати школи, бо працювали впродовж тижня. На Україні перша недільна школа запрацювала 11.10.1859 (згодом їх було 5), далі в Полтаві (5), Одесі (5), Харкові, Чернігові, Ніжині, Єлисаветграді та інших містах, а пізніше і деяких селах, так що у 1859–1860 рр. їх було 68. У недільних школах навчала українська інтелігенція (студенти, учителі, гімназисти та інші) українською мовою (на що дав згоду тодішній куратор Київської шкільної округи М. Пирогов); у недільних школах користувалися букварями Шевченка «Граматикою» Куліша тощо. Для розвитку недільних шкіл багато зробили: Х. Алчевська, В. Антонович, М. Драгоманов, О. Косинський (вони ж і навчали у недільних школах) та інші. Предмети навчання за правилами 1861 року: закон Божий, грамота, арифметика, рисунок. 1862 р. – уряд закрити недільні школи до часу перетворення їх на нових основах (у 1864 році), а полтавські діячі недільні школи зазнали репресій і заслання (О. кониський, В. Лобода, В. Шевич, О. Стронін та ні.), але й за короткий час діяльності недільної школи сприяли зміцненню української національної свідомості. Недільні школи – з обмеженою діяльністю – поширилися вдруге у 1870-х рр.

ШКОЛИ НОРМАЛЬНІ – 6-класні, народні школи в Австро-Угорщині, створені 1776 р. у Львові, згодом у Чернівцях з німецькою мовою навчання. При нормальних школах існували курси для освіти учителів, які мали б працювати в головних школах. Нормальні школи перестали існувати у 1860-х роках.

ШКОЛИ ПОВІТОВІ – початкові школи підвищеного типу в повітових і губернських містах Російської імперії, України ХІХ ст. також, засновані 1804 року з метою готувати учнів різних станів до вступу в гімназії; у дворічний курс навчання входило багато предметів; повітові школи підлягали директорам гімназій. За статусом з 1828 р. зв'язок повітових шкіл із гімназіями переважно, їх перетворено для дітей купців, ремісників й інших; у них створювалися курси, які давали початкову професійну освіту. З 1872 р. повітові школи реорганізовано на міські школи.

ШКОЛИ УКРАЇНСЬКІ (до 1908 – Руська Школа) – українське педагогічне товариство на Буковині, засноване 1887 р. в Чернівцях, діяло до 1940; дбало про українські потреби в державних школах; засновувало приватні школи і курси, організувало підвищення кваліфікації українських учителів,

давало фінансову допомогу потребуючим учням, вело видавничу діяльність тощо. Українська Школа утримувала Учительську семінарію для дівчат у Чернівцях (1907–1922; випустила близько 500 учительок) і українську реальну гімназію у Вашківцях (1912–1922); організувала народний Університет у Чернівцях із популярними викладачами і 14 товариств «Шкільна поміч». 1914 року Українська школа мала 12 філій із 965 членів. Видавнича діяльність і журнал «Руська школа» (1888–1891) і «Українська Ластівка» (1933–1939); видавництва: «Крейцарова Бібліотека» (1902–1906) і «Діточа Бібліотека» (1909–1914); до 1914 видала близько 30 шкільних підручників (після 1918 – 3). За румунської окупації ліквідовано філії Української Школи й обмежено діяльність центральної установи. У 1930-х роках Українська Школа організувала ваканційні курси українознавства для молоді (разом близько 5000 учасників). Голови товариства: С. Спашь-Стоцький (1887–1891), О. Попович (1891–1914), А. Кирилів (1919–1940); інші діячі: І. Данилевич, І. Карбулицький, Є. Пігуляк, І. Синюк, М. Тарас, В. Якубович.

«ШКОЛЬНА ЧАСОПИСЬ» – з 1882 року педагогічно-науковий двотижневик, виходив у Львові з 1880 до травня 1889. Видання містило педагогічні, дидактичні і методичні статті, матеріали для додаткової науки, шкільне законодавство, літературні та етнографічні праці, звідомлення з учительських конференцій, комуна канти Руського Педагогічного Товариства тощо.

ШКУРГАН МИКОЛА (1840–1922) – педагогічний діяч Буковини, учитель середніх шкіл у Чернівцях; Шкільні підручники для народних шкіл, методичні праці.

ШПОЙНАРОВСЬКИЙ СЕРГІЙ (1840–1922) – буковинський педагог, культурний діяч і перекладач; учитель української мови у Чернівецькій гімназії (1891–1893), в якій запровадив навчання української мови, директор української гімназії у Кіцмані (1904–1909), укладач шкільних читанок, перекладав німецькою мовою твори Т. Шевченка, видані у Чернівцях.

ШТАЙНЕР РУДОЛЬФ (1861–1925) – австрійський учений і філософ, автор виховної концепції – Вальдорфська педагогіка. Народився у сім'ї залізничного службовця в Австро-Угорщині. Навчався у вищій технічній школі, у 1891 році захистив докторську дисертацію з філософії в університеті

в Ростоку. З 1900 року починає антропософську лекційну діяльність на запрошення Теософського товариства в Берліні, проте у 1913 році відділяється від нього і засновує Антропософське товариство. Педагогічну діяльність розпочав у 14 років, даючи приватні уроки, що дозволяло йому платити за власну освіту. У 1919 році була відкрита перша вальдорфська школа у Штутгарті для дітей робітників фабрики «Вальдорф-Асторія». Реалізація мети вальдорфської педагогіки створює передумову для всебічного і гармонійного розвитку особистості, збереження та розвитку всіх прихованих здібностей дитини, розкриття її неповторного потенціалу. Разом із тим переслідується завдання виховання дитини як соціальної особи, готової до співпраці з іншими людьми, яка вміє знаходити своє місце в суспільстві, відчуває взаємозв'язок з природними життєвим середовищем. В основу вальдорфської педагогіки покладено духовно-наукову концепцію Р. Штайнера – антропософію, яка як і інші езотеричні вчення, розглядає людину як невід'ємну частину Космосу, що бере участь у Великому космічному русі.

Щ

ЩУРОВСЬКИЙ МИКОЛА (1882–1919) – гімназійний учитель у Копичинцях і Бродах, 1918–1919 рр. – повітовий військовий комендант сільського повіту; 1919 року муніципальний референт команди Етапу УГА, помер від тифу у Вінниці.

Ю

ЮРКЕВИЧ ПАМФІЛ ДАНИЛОВИЧ (1826–1874) – український мислитель, філософ і педагог, професор філософії, викладач Київської духовної академії, творець своєрідної філософської концепції – «філософії серця», автора праць із педагогіки «Читання про виховання», «Курс загальної педагогіки з додатками», «Загальні основи методики», «Ідеї і факти з історії педагогіки», філософії – «Ідея», «З науки про людський дух», «Серце і його значення в духовному житті людини», «Мова фізіологів і психологів» та ін.

ЮЩИШИН ІВАН МИХАЙЛОВИЧ (18.11.1883–23.10.1960) – український педагог, учений, громадський та політичний діяч. Учитель українських народних шкіл на Збаражчині, голова місцевих осередків «Рідної школи» та Окружного учительського товариства. Один із творців і подвижників національної школи та системи освіти. Член, пізніше секретар,

товариства «Взаїмна поміч українського учительства» у Львові, голова його Педагогічно-наукової комісії, учасник з'їзду народного вчительства (1914 р.) та Першого педагогічного конгресу (1935 р.), редактор часописів «Учитель» (1911–1914), «Учительське Слово» (1922 – 1939 рр.), засновник педагогічного періодичного видання «Шлях навчання і виховання» (від 1927 р.). Брав активну участь у процесах українського державотворення: редагував «Вісник Генерального Секретаріату України» (1917–1918 рр.), виконував обов'язки секретаря журналу «Вільна українська школа» (1917–1918 рр.), працював у Міністерстві освіти УНР завідувачем відділу народного шкільництва (у 1918 р.), директор Департаменту державної преси Української держави, редактор газети «Державний Вісник» (травень – грудень 1918 р.). Автор багатьох праць, присвячених проблемам творення української національної школи, системи патріотичного виховання молоді, освіти рідною мовою, організації учнівського самоврядування, підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів, професійної діяльності та захисту прав учителів, подолання неписьменності українського народу тощо.

Я

ЯРМАЧЕНКО МИКОЛА ДМИТРОВИЧ (1928–2010) – український вчений-педагог, фахівець у галузі сурдопедагогіки та теорії й історії педагогіки, засновник і перший президент Академії педагогічних наук України. Отримав вищу освіту на дефектологічному факультеті в Київському державному педагогічному інституті імені О. М. Горького (1947–1951). Там же закінчив аспірантуру і захистив кандидатську дисертацію (1954), а пізніше – докторську (1969). Обидві дисертації присвячено питанням сурдопедагогіки. Працював у КДПІ ім. О. М. Горького (нині Український державний університет імені Михайла Драгоманова): на кафедрі дефектології (1954–1965) – асистентом, старшим викладачем, завідувачем кафедри; очолював кафедру сурдопедагогіки (1965–1970); обіймав посаду проректора з навчальної роботи (1968–1973). З 1973 р. – 1994 р. – директор Науково-дослідного інституту педагогіки АН УРСР (нині Інститут педагогіки НАПН України); був обраний членом-кореспондентом АПН СРСР (1974), дійсним членом цієї ж академії (1982), членом Президії АПН СРСР (1976–1986). У 1992–1997 рр. – президент-організатор і перший президент АПН України. Із грудня 1997 р. – радник президії АПН України та головний науковий співробітник Інституту педагогіки АПН України (нині НАПН України). Під

керівництвом ученого здійснено ґрунтовні дослідження в галузі педагогіки, історії педагогіки, макаренкознавства, спеціальної педагогіки. Він є фундатором наукової школи сурдопедагогів України. Автор монографій, підручників, посібників із педагогіки, історії педагогіки, психології, соціології, навчання й виховання дітей з вадами слуху, окремих методик викладання суспільних і природничих наук.

ЯРОШИНСЬКА ЄВГЕНІЯ ІВАНІВНА (1868–1904) – українська письменниця, перекладачка, етнограф, фольклорист, педагог; громадська діячка на Буковині. Отримала освіту у гімназії у м. Чернівцях та учителювала у Брідку, а потім у Раранчі (нині с. Рідківці). 1887 року, коли було засноване педагогічне товариство «Руська школа» з метою видання книжок для народу, вона стала його активною учасницею. Працюючи вчителькою початкових класів, брала активну участь у громадському та культурному житті. Ярошинська була активною діячкою українського феміністичного руху. Вона писала казки, байки, оповідання, записувала народні пісні та почала друкуватися у 1886 році. Публікувала статті і оповідання в журналах «Зоря», «Літературно-науковий вісник», «Дзвінок», а також у газетах «Буковина», «Народ», «Батьківщина».

ЯХНО ІВАН (1840–1907) – галицький педагог, природознавець; розвідки з фауни і флори Галичини. Один із творів української природної термінології; співробітник «Правди» (1868).

ЯЦКО ПАВЛО (1886–1938) – педагог, закарпатський освітній діяч, організатор «Просвіти» на Перечинщині, співредактор журналу «Підкарпатська Русь».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агій Ф. Жива мова. Підручник для народніх шкіл (граматика, стиль, правопис): Для 2 і 3 поступного річника. Ужгород, 1936. 80 с.
2. Андрієвський Олексій Олександрович (1845–1902) // Енциклопедія історії України / ред. В. М. Литвин. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: А-В. С. 83.
3. Архимович Зиновій (Зенон-Маврикій) Алоїзович / С. І. Білокінь // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-44791>.
4. Базник Михайло Якович / Я. М. Погребенник // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-38891>. – Останнє поновлення: 19 лип. 2023.
5. Байцар Андрій. Видатні винниківчани: Науково-краєзнавче видання. Львів-Винники, 2012. 88 с.
6. Бак Пилип // Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1955–1995.
7. Бак Пилип // Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В. А. Просалової. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 480 с. С. 18.
8. Біленький Теодор Ярославович / Б. В. Проць // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-39980>.
9. Білостоцький Тимотей / Андрій Фелонюк // Наукове товариство імені Шевченка: енциклопедія [онлайн]. Київ, Львів: НТШ, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2015. Доступно: <https://encyclopedia.com.ua/entry-324>.
10. Білоус Теодор // Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1955–1995. Т. 1. С. 135.
11. Біографія А. Андруховича // Хроніка НТШ. 1926. Вип. 67–68.
12. Богуш Алла Михайлівна / М. П. Черкасов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-35928>. – Останнє поновлення: 2016.

13. Бойченко М.А. Моделі та технології виховання в зарубіжних країнах: навчально-методичний посібник. Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія» ТОВ, 2012. 142 с.
14. Ваврисевич Микола Михайлович / М. М. Горний // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-32811>.
15. Василько Василь Степанович / В. Т. Габелко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-32392>.
16. Великанович Дмитро / О. Ю. Зайцев // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-32709>.
17. Величко Віктор Валер'янович / В. І. Тимофієнко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-33362>. – Останнє поновлення: 1 січ. 2023.
18. Вировий Євген Семенович / М. П. Чабан // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-34137>
19. Герасимович Іван / І. Вдовичин // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-29246>.
20. Головін Б., Левенець Л. Брикович Ілярій (Іларіон) Матвійович // Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. Т. 1: А–Й. С. 186.
21. Гомоннай В.В., Росул В.В., Талапкачич М.І. Школа та освіта Закарпаття. Ужгород, 1997. 248 с.
22. Горний М. Українці Холмщини і Підляшшя: Видатні особи ХХ ст. Львів, 1997.
23. Гуцал П. Клавдій Білинський [Текст]: [педагог, громадсько-політичний діяч, член парламенту ЗУНР]. *Вільне життя*. 2008. 24 жовт. С. 6.

24. Гуцал П., Пиндус Б. Білоус Федір (Теодор) Іванович // Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. Т. 1: А–Й. С. 137.
25. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського. – Режим доступу: <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliografichni-resursy/vydatni-pedahohy/>.
26. Енциклопедія українознавства / гол. ред. проф. Володимир Кубійович. Словникова частина. Перевидання в Україні [репринтне видання]. Львів: Наукове товариство імені Т. Шевченка. 1998. Т.1-11.
27. Дзерович Юліан-Корнило Ігнатович / Н. М. Пастушенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-24098>. – Останнє поновлення: 1 січ. 2023.
28. Загайкевич Богдан Вікторович / П. З. Гуцал // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-15122>. – Останнє поновлення: 1 січ. 2023.
29. Закривецький М. Дорошук Степан // Українська журналістика в іменах. Львів, 1999. Вип. 6.
30. Зубрицький Володимир Михайлович / Б. М. Фільц // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-13999>.
31. Колекція «Українська дитяча книга 1885–1923 рр.» Педагогічного музею України : Каталог-путівник / НАПН України, Педагогічний музей України; [укладачі: В. О. Гайдей, О. П. Міхно; рецензент і автор передмови О. Я. Савченко ; наук. консультант О. В. Сухомлинська]. Київ: ПМУ, 2015. 144 с.; іл. (Сер. «Бібліофонд Педагогічного Музею» ; вип. 1).
32. Купчанко Олександр / В. П. Старик // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-51726>.
33. Куртяк Іван Федорович / М. В. Шевера // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-52077>.
34. Лакуста Святослав Іванович // Богачук М.А. Література і мистецтво Буковини в іменах: словник-довідник. Чернівці, 2005. С. 149-150.

35. Левицький Василь Адріянович / Я. І. Мазурак // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-53751>. – Останнє поновлення: 1 січ. 2023.
36. Левицький Юліан Йосипович / Д. Д. Герцюк // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-53818>.
37. Лисенко Н. Юліан Дзерович і педагогічна сучасність // Педагогіка і психологія. 1994. Ч. 9.
38. Лисий В. Михайло Петрицький // Історичний-мемуарний збірник. Чортківські округи. Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1974.
39. Мазуркевич І. Домбровський Володимир Гнатович // Українська мова: енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Інститут української мови; ред. В. М. Русанівський [та ін.]. Київ: Українська енциклопедія, 2000. С. 149.
40. Мандичевський Євген Юліанович / П. З. Гуцал // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-63401>. – Останнє поновлення: 1 січ. 2023.
41. Маркевич Григорій Іпатійович / П. П. Ротач // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-63697>.
42. Маркуш Олександр Іванович / В. В. Габор // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-63796>.
43. Навроцький Василь / С. М. Василик // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-71419>.
44. Недільський Софрон Гнатович / М. В. Савчук // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-72852>.

45. Ничипоренко Іван Іванович / М. К. Смольницька // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-74066>. – Останнє поновлення: 1 січ. 2023.
46. Огоновські / Л. В. Журило, О. В. Давиденко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-75175>.
47. Педагогічний музей України. – Режим доступу: <http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/>
48. Перфецький Леонід / Л. В. Волошин // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2023. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-880155>.
49. Прищепа Б., Прищепа О. Якуб Гофман – організатор досліджень історії та культури Волині // Постаті української археології: Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів, 1998. Вип. 7.
50. Сениця П. Професори Української академічної гімназії // Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові. Філадельфія; Мюнхен, 1978.
51. Український спорт: Показчик книжкових видань з фізичного виховання та спорту в Україні (1922–1941). Львів, 2002.
52. Федик І. Українські патріоти: синтез духу і чину. Львів, 1998.
53. Чорний М. Українці Холмщини і Підляшшя: Видатні особи ХХ ст. Львів, 1997.
54. Швидько Г. Першорядний історик і громадський діяч «другого плану». – Режим доступу: dnipro.lib.dp.ua.
55. Яців Р. Оленка Гердан-Заклинська. Життя і творчість: біографічний нарис. Львів, 2013.

**Крашеніннікова Тетяна Валеріївна,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри міжкультурної комунікації
та соціально-гуманітарних дисциплін**

**Холод Ірина Василівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри міжкультурної комунікації
та соціально-гуманітарних дисциплін**

**Негодченко Ольга Петрівна,
старший викладач кафедри
міжкультурної комунікації
та соціально-гуманітарних дисциплін**

**Зав'ялов Дмитро Ігорович,
методист Навчально-методичного відділу**